

UNIVERSITAS
CAROLINA
PRAGENSIS

ACTA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE

in seriebus, quae Biologica, Geologica,
Geographica, Mathematica et Physica,
Medica, Gymnica, Oeconomica, Iuridi-
ca, Philologica, Philosophica et His-
torica, Historia Universitatis Caroli-
nae Pragensis dicuntur, edenda curat

Actis edendis praeest Pavel Levit
Cuius vice fungitur Zdeněk Červený
Quibus a manu est Olga Volková

Series singulas edendas curant

B. Fott (Biologica), J. Konta (Geologi-
ca), V. Häufner (Geographica), J. Mohr
(Mathematica et Physica), C. John
(Medica), J. Fleischmann (Gymnica),
B. Urban (Oeconomica), V. Outrata
(Iuridica), Z. Urban (Philologica),
L. Vebr (Philosophica et Historica),
F. Kavka (Historia Universitatis Ca-
rolinae Pragensis)

Cuius consilii sedes est
Ovocný trh 5
Praha 1-Staré Město, ČSSR

ACTA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE

IURIDICA 2

OBSAH

<i>František Štajgr</i> : Civilněprocesní právní poměr	67
<i>Senta Radvanová</i> : Přerušení těhotenství	89
<i>Adolf Dolenský</i> : Zanedbání povinné výživy (kriminologická studie)	111
<i>Vladimír Vreclon</i> : K teoretickým otázkám aplikace kybernetiky v oblasti státu a práva	137

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Франтишек Штајгр</i> : Гражданско-процессуальное правоотношение	67
<i>Сента Радванова</i> : Прекращение беременности	89
<i>Адольф Доленский</i> : Несоблюдение обязанности содержания (Криминологический этюд)	111
<i>Владимир Врецион</i> : К теоретическим вопросам применения кибернетики в области государства и права	137

INHALT

<i>František Štajgr</i> : Das Rechtsverhältnis des Zivilprozesses	67
<i>Senta Radvanová</i> : Die Unterbrechung der Schwangerschaft	89
<i>Adolf Dolenský</i> : Die Nichterfüllung der Unterhaltspflicht (Eine kriminologische Studie)	111
<i>Vladimír Vreclon</i> : Zu theoretischen Fragen der Applikation der Kybernetik auf dem Gebiete von Staat und Recht	137

Civilněprocesní právní poměr

Гражданско-процессуальное правоотношение

Das Rechtsverhältnis des Zivilprocesses

FRANTIŠEK STAJGR

V r. 1868, tedy před sto lety, vydal Oskar Bülow monografii „Die Lehre von den Prozesseinreden und die Prozessvoraussetzungen“. V německé civilní procesualistice¹⁾ je tato monografie označována za počátek moderní, konstruktivní epochy německé procesněprávní vědy, neboť od té doby, co vyšla, je v ní proces obecně chápán nejen jako řízení, nýbrž i jako právní poměr, a toto pojetí panuje nejen v teorii civilního, nýbrž i v teorii trestního procesu a přešlo i do teorie administrativního řízení. Na doklad správnosti tohoto konstatování uvádí Goldschmidt na citovaném místě řadu prací z německé právnické literatury.²⁾

Problematika civilněprocesního právního poměru se však stala předmětem úvah i ruských a později sovětských civilních procesualistů.³⁾

Z polské civilněprocesní literatury, pokud je mně k dispozici, si všiml J. Jodlowski a W. Siedlecki v knize „Postępowanie cywilne. Cseść ogólna,

¹⁾ Např. J. Goldschmidt, Der Prozess als Rechtslage, Berlin 1925, str. 1.

²⁾ Vedle Bülowovy citované monografie a Goldschmidtovy rovněž citované monografie mám však z německé literatury po ruce jen některé práce, které zde zaznamenávám s údaji o tom, kde v nich je řeč o civilněprocesním právním poměru. Jsou to tyto práce: K. Hellwig, System des Deutschen Zivilprozessrechts, I. Teil, Leipzig 1912, str. 395–403, 563–634, 863–877; K. Hellwig, Lehrbuch des Deutschen Zivilprozessrechts, II. Band, Leipzig 1907, str. 1–18, 27–52; R. Schmidt, Lehrbuch des Deutschen Zivilprozessrechts, Leipzig 1898, str. 24–25, 681, 795, 796; G. Kleinfeller, Lehrbuch des Deutschen Zivilprozessrechts, III. Aufl., Berlin 1925, str. 38–42, 125, 277; J. Weismann, Lehrbuch des deutschen Zivilprozessrechts, I. Band, Stuttgart 1903, str. 10–11, 385; L. Rosenberg, Lehrbuch des Deutschen Zivilprozessrechts, Berlin 1927, str. 2, 279, 284, 301–304; H. O. de Boor, Rechtsstreit einschliesslich Zwangsvollstreckung, Berlin 1940, str. 68–70; J. Truttermann, Das österreichische Zivilprozessrecht in systematischer Darstellung, Wien 1897, str. 41–44, 102–114; M. Schuster v. Bonhoff, Österreichisches Zivilprozessrecht, IV. Aufl., Wien 1907, str. 22–25; H. Nathan a kol., Das Zivilprozessrecht der Deutschen Demokratischen Republik, I. Band, Berlin 1957, str. 80–81. Též japonská právní teorie má o danou problematiku zájem, jak vidět z článku T. Nakano, Das Prozessrechtsverhältnis (Zeitschrift für Zivilprozess, 1966, str. 99–113).

³⁾ Mám k dispozici pouze tyto sovětské publikace, v nichž je zmínka o tom: S. N. Abramov, Graždanskij process, Moskva 1948, str. 6–7; S. N. Abramov, Sovetskij graždanskij process, Moskva 1952, str. 6–7; A. F. Kleinman, Sovetskij graždanskij process, Moskva 1964, str. 9. Zvláštní knižní monografii této problematice věnoval V. N. Ščeglov: Graždanskoe processualnoe pravootnošenie, Moskva 1966, kde na

Warszawa 1958, na str. 23–25, otázek týkajících se civilněprocesního právního poměru. Ani bulharským civilním procesualistům není tato procesní kategorie neznáma, o čemž svědčí výklady na str. 10–14 učebnice „Граждански процес“, Tom I, Sofija 1958; jejími autory jsou D. Siljanovski a Ž. Stalev.

Pokud vím, v československé literatuře zůstalo toto tema dosud nepovšimnuto. Myslím, že nemůže škodit, seznámí-li se s ním naše právnícká veřejnost v tom pojetí, jaké vyplývá z práva u nás nyní platného.

I. 1. Civilněprocesní právní poměr je jeden z druhů právního poměru. „Právní poměr“ je tedy obecným, abstraktním pojmem v poměru k pojmu „civilněprocesní právní poměr“, který je vůči němu pojmem zvláštním, konkrétním. Proto pojmové znaky „právního poměru“ jsou zároveň pojmové znaky „civilněprocesního právního poměru“. To však neznamená, že civilněprocesní právní poměr nemá žádné další pojmové znaky. Tyto další znaky jsou znaky, které mu propůjčují povahu pojmu zvláštního vůči pojmu právního poměru.

„Právním poměrem“ rozumíme vztah mezi lidmi čili společenský vztah, v němž lidé vystupují jako nositelé, jako subjekty oprávnění a povinností stanovených právní normou a zajištěných státem. Prostřednictvím právních poměrů se právní normy uskutečňují v životě. Tím, že se takto uskutečňují, ovlivňují jednání lidí.⁴⁾

Z toho plyne, že ke vzniku, změně a zániku právního vztahu je nezbytně třeba určité právní normy. Struktura právní normy je známa. Podle teorie práva má právní norma tři složky: hypotézu, dispozici a sankci. V hypotéze jsou stanoveny podmínky, které musí být splněny, aby mohla být uplatněna dispozice. Těmito podmínkami jsou vždy skutečnosti, které jsou v hypotéze v obecnosti vymezeny a které proto, že jsou vymezeny v hypotéze právní normy, jsou nazývány právními skutečnostmi. Mohou jimi být buď určité události, které vznikají nezávisle na vůli osoby, které se týkají (např. smrt, narození, uplynutí lhůty), nebo určité projevy vůle osob, jichž se mají týkat právní účinky těchto projevů, nebo určité právní akty orgánů adresované osobám, na něž se mají vztahovat jejich účinky.

Dispozicí právní normy se nazývají právní účinky podmíněné skutečnostmi vymezenými v hypotéze. Těmito právními účinky jsou vždy vznik, změna nebo zánik určitého oprávnění a jemu odpovídající povinnosti osob označených v hypotéze podle jejich projevů nebo podle toho, že se jich týká dotyčná událost nebo že se na ně vztahuje akt orgánu. Ten, komu je v dispozici přiznáváno určité oprávnění, je běžně nazýván oprávněným, a komu je v ní uložena určitá povinnost, je běžně nazýván povinným.

Sankční složka normy se může uplatnit jen v případě, že ten, kdo je

str. 5–7 a na četných dalších místech jsou odkazy na práce dalších sovětských autorů, kteří si všímají téže problematiky. A. F. Kleinman ve své brožuře „Novejšie tečenija v sovetskoj nauke graždanskogo processualnogo prava, Moskva 1967, na str. 5–18 uvádí některé předrevoluční ruské právníky, kteří se věcí zabývali, a konstatuje, jak se na to dívají jednotliví sovětské procesualisté.

⁴⁾ J. Boguszak, Teorie státu a práva, díl I., Orbis, Praha 1967, str. 405.

podle dispozice normy povinným, poruší svoji povinnost. Podmínkou jejího uplatnění je tedy skutečnost, že se realizovala jak hypotéza, tak dispozice normy a že zároveň osoba povinná podle dispozice porušila svoji povinnost. V tomto pojetí máme potom tam, kde se uplatní v právním vztahu též sankční složka právní normy, co činit se zvláštním případem právní normy, která má jen hypotézu a dispozici, případem zvláštním i potud, že zde při uskutečňování dispozice může eventuálně vzniknout povinnost dalšího při realizaci hypotézy a dispozice ještě se neuplatňujícího subjektu, totiž toho, jehož jedinou povinností je provést sankci vůči tomu, kdo porušil povinnost, jež mu byla realizací (původní) dispozice uložena. Uplatněním sankční části právní normy ovšem nezaniká vždy oprávnění a povinnost, jež tvoří obsah původní dispozice.

Má-li být právní vztah uskutečněním právní normy v životě a má-li ovlivňovat jednání lidí, předpokládá to, že právní norma, tj. jak její hypotéza, tak její dispozice je v životě opravdu uskutečnitelná, že její uskutečnění je v lidských možnostech člověka, jemuž je její obsah ve své obecnosti adresován, a že když tomuto požadavku vyhovuje, lze zároveň počítat s tím, že její adresáti budou také ochotní v životě ji uskutečňovat, aby se nestala obsoletní.

2. Tážeme-li se nyní, v čem může spočívat zvláštnost civilněprocesního právního poměru oproti právnímu poměru jako tomu, co je ve vztahu k civilněprocesnímu právnímu poměru obecninou, je odpověď na to jasná a nepochybná: zvláštnost spočívá v tom, čím se liší civilněprocesní právní poměr od takového právního poměru, který není právním poměrem civilněprocesním, nýbrž je jiným právním poměrem. A protože jsme obsah právního poměru vyvodili z právní normy a její struktury, musíme zvláštnost civilněprocesního právního poměru vyvodit z civilněprocesní právní normy, tj. z toho, čím se tato norma a její struktura liší od jiné právní normy.

Ve své struktuře se civilněprocesní právní norma ničím neliší ani nemůže lišit od jiné právní normy, neboť kdyby se od ní lišila ve své struktuře, nemohla by s ní pojmově tvořit celek, tj. nemohly by obě být „právními normami“. Jestli totiž je nám struktura právní normy tím, co ji charakterizuje jako pojem obecný, zahrnující v sobě jak civilněprocesní právní normu, tak jinou právní normu, pak je právní norma pojmově formou společnou civilněprocesní i jiné právní normě a tyto dva druhy právních norem jsou jejím pojmovým obsahem.

Civilněprocesní právní norma se tedy může a nutně musí lišit od jiné právní normy jen svým obsahem. Může zde jít o rozdíly buď ve všech složkách právní normy (tedy jak v hypotéze, tak v dispozici i v sankci), nebo jen v některé z nich, může jít o rozdíly s důsledky velmi významnými nebo málo významnými, může jít i o rozdíly v obsahu právních norem téhož druhu ve dvou nebo více státech.

3. Jinou než civilněprocesní právní normou je jednak právní norma sice rovněž procesní, ale nikoli civilněprocesní, nýbrž trestněprocesní nebo

administrativně procesní, jednak právní norma hmotného práva.⁵⁾ Je přirozené, že norma trestněprocesní nebo administrativněprocesní je pojmově normě civilněprocesní bližší než hmotněprávní norma.

Zároveň však nelze přehlédnout skutečnost, že civilněprocesní právní normy jako jeden druh procesněprávních norem jsou obsahově přímo ovlivňovány jen jednou skupinou hmotněprávních norem, kdežto trestněprocesní právní normy ovlivňuje přímo jiná jejich skupina a administrativněprocesní právní normy takto ovlivňuje další jejich skupina. Tak třem druhům procesněprávních norem odpovídají tři druhy, skupiny hmotněprávních norem. Mezi každým z těchto druhů procesněprávních norem a jemu odpovídajícím druhem hmotněprávních norem je účelový vztah, neboť úkolem každého toho druhu procesněprávních norem je přispívat k uskutečňování jemu odpovídající skupiny hmotněprávních norem.

Toto přispívání, tato pomoc k uskutečňování hmotněprávních norem je tedy společným rysem všem třem druhům procesního práva, procesněprávních norem a proto velmi výrazným rysem charakterizujícím tyto normy jako celek a odlišujícím je od všech tří zmíněných druhů hmotného práva jako celku.

To však neznamená, že též způsob, kterým procesněprávní normy pomáhají uskutečňovat, z myšlenkové soustavy do života převádět hmotněprávní normy, je u všech tří druhů procesněprávních norem stejný. Co do tohoto způsobu se jednotlivé jejich druhy od sebe rozlišují. Rozdíly v tom směru mezi nimi existující jsou po mém soudu určovány různým stupněm intenzity potřeby pomoci při realizaci jednotlivých druhů hmotněprávních norem.

Trestní hmotněprávní normy obsahují jen zákazy adresované občanům a sankce za činy, které jsou porušením těchto zákazů. Tyto činy mohou spáchat jen občané, ale zjistit autoritativně a objektivně, zda byly spáchány, a vyslovit konkrétní sankci, byla-li takto jejich existence zjištěna, lze jen v trestním řízení, které je realizací trestněprocesních právních norem.

Zákazy obsažené v trestním právu hmotném a tamtéž stanovené sankce za jejich porušení mají být ochranou především veřejných zájmů. Také administrativní hmotněprávní normy mají za úkol ochranu těchto zájmů. Ale způsob, jak ji provádějí, je jiný. Typické pro administrativní hmotněprávní normy nejsou zákazy a sankce za porušování těchto zákazů, nýbrž rozkazy a zároveň povinná aktivní účast orgánů státu na uskutečňování těchto norem i tam, kde občané nebo organizace (právníky osoby) sami se na tom účastní. V tom smyslu lze tvrdit, že se administrativní hmotněprávní normy realizují velmi často prostřednictvím administrativních procesněprávních norem.

⁵⁾ Normativní právní teorie považuje vůbec veškeré právní normy za normy procesního práva, takže pro ni neexistují normy hmotného práva jako zvláštní od procesních odlišitelný druh právních norem. Tento názor jako jeden z možných právně teoretických názorů obстоjí jen v úvahách pohybujících se v mnohem odtaziťejších, pojmově vyšších rovinách, než jsou naše úvahy přizemnější povahy.

Hmotněprávní normy, jimž protějškem jsou civilněprocesní právní normy, jsou zaměřeny především na ochranu zájmů občanů jako soukromých osob. Proto je uskutečňují zpravidla občané sami bez zásahů orgánů státu. Orgány státu zde zasahují a civilněprocesní právní normy se zde uplatňují jen tam, kde by neomezená volnost jednání občanů mohla být ve svých důsledcích ohrožením veřejných zájmů, a tam, kde se oprávnění občanů, která jsou stanovena obecně ve hmotněprávních normách a která jako složka hmotněprávních poměrů ve své individuální podobě vznikla z činnosti dotyčných občanů, nemohou bez pomoci orgánů státu prosadit. Zásahy orgánů státu se zde uskutečňují použitím civilněprocesních právních norem.

Jak je vidět z tohoto náčrtu, všechny tři druhy procesněprávních norem se v životě uskutečňují za činné účasti orgánů státu, které touto svojí činností ochraňují veřejné zájmy. Jejich činy přitom jsou skutečnostmi realizujícími hypotézy norem procesního práva, čili skutečnostmi, z nichž vznikají práva a povinnosti procesněprávní povahy. A protože jejich vznik je zároveň vznikem procesněprávního poměru, který jako každý jiný právní poměr není myslitelný jinak, leč jako poměr nejméně dvou subjektů, musí jít i v procesněprávním poměru o práva a povinnosti nejen činného orgánu státu, ale zároveň i o práva a povinnosti jiného subjektu. Tento jiný subjekt však ani v případě, že by mimo daný proces byl orgánem státu, nemůže v daném procesu mít funkci orgánu státu (soudu, administrativního orgánu), tj. mít procesní oprávnění a povinnosti orgánu státu obhajujícího v něm veřejné zájmy, orgánu oprávněného a povinného v procesu autoritativně rozhodovat. V tom smyslu je tento jiný subjekt v procesu vždy podřízen orgánu státu s rozhodovací pravomocí.

II. 4. Po těchto obecněprávně teoretických poznámkách je se třeba na problematiku civilněprocesního právního poměru podívat ve světle nyní v ČSSR platného civilněprocesního práva.

Za přednost tohoto práva zajisté nelze považovat skutečnost, že jeho normy netvoří technicky jeden celek. Jsou rozmístěny jednak do občanského soudního řádu (zák. č. 99/1963 Sb.), jednak do notářského řádu (zák. č. 95/1963 Sb.), jednak do zákoníku práce č. 65/1965 Sb. a do dvou jeho prováděcích předpisů, tj. do vyhl. ÚRO č. 82/1965 Sb. a do Směrnic o rozhodčím řízení ve výrobních družstvech (tyto směrnice byly uveřejněny jako příloha I k Usnesení představenstva Ústředního svazu výrobních družstev o úpravě pracovních vztahů výrobních družstev č. 754 z 21. 12. 1965, Věstník ÚSVD č. 2/1966). Dále jsou umístěny do zákona o místních lidových soudech č. 38/1961 Sb., potom do zákona o mezinárodním právu soukromém a procesním č. 97/1963 Sb. a konečně do zákona o rozhodčím řízení v mezinárodním obchodním styku a o výkonu rozhodčích nálezů č. 98/1963 Sb.

V nynějším československém civilním právu procesním se rozeznává nalézací řízení na jedné straně a vykonávací (exekuční) řízení na druhé straně. Toto vykonávací řízení je upraveno jen v občanském soudním řádu (osř.). Normy o něm tvoří pátou část osř. O podmínkách výkonu

cizozemských rozhodčích nálezů má ustanovení zákona č. 98/1963 Sb. v § 30–33. Naproti tomu normy upravující nalézací řízení jsou ve všech zmíněných zákonech, resp. prováděcích předpisech.

Vykonávací řízení patří výlučně do pravomoci okresních, resp. krajských soudů a nejvyššího soudu, kdežto pravomoc v nalézacím řízení je podle různých kritérií v prvním stupni dělena, a to mezi okresní soudy, místní lidové soudy, státní notářství, rozhodčí orgány Revolučního odborového hnutí a družstevní, rozhodce a ve druhém stupni mezi okresní soudy a krajské soudy.

Všechny tyto subjekty jsou z hlediska procesněprávního orgány státu činnými v civilním procesu, neboť mají v něm pravomoc, tj. jsou oprávněny autoritativně rozhodovat. Lhostejná je zde skutečnost, že jsou utvářeny, vznikají nestejným způsobem. Každý z nich se stává, jakmile se realizuje podmínka pro to stanovená civilněprocesní právní normou, jednou stranou civilněprocesního právního poměru, a to — což je zároveň třeba zdůraznit — stranou pojmově nezbytnou jak pro civilní proces, čili civilněprocesní řízení, tak pro civilněprocesní právní poměr.

Druhým pro to stejně nezbytným subjektem je účastník řízení. Podle osř. je účastníkem řízení, jež lze zahájit i bez návrhu, ten občan nebo organizace, o jejichž právech nebo povinnostech má být v řízení jednáno, a je-li k zahájení řízení podle zákona třeba návrhu, jsou účastníky řízení navrhovatel (žalobce) a jeho odpůrce (žalovaný). Pro některé procesy stanoví zákon jiná kritéria účastníků.

5. Ke vzniku právního poměru je, jak jsme viděli, třeba určité právní skutečnosti. Vznik civilněprocesního právního poměru váže zákon na okamžik, ve kterém se orgán státu, který je oprávněn autoritativně v procesu rozhodovat, poprvé dostává v dané věci aspoň s jedním účastníkem řízení (přesněji: aspoň s jednou fyzickou nebo právnickou osobou, která se tím stane účastníkem řízení) do styku způsobem stanoveným v zákoně. Tím okamžikem je zahájení řízení.

K zahájení řízení dochází, jde-li o záležitost, v níž je přípustné zahájit řízení i bez návrhu, buď vydáním usnesení o zahájení řízení zmíněným orgánem státu, nebo dojitím návrhu na zahájení řízení témuž orgánu státu, a jde-li o záležitost, v níž lze řízení zahájit pouze na návrh, v okamžiku dojití návrhu na zahájení řízení témuž orgánu státu. Návrh na zahájení řízení u okresního soudu může podat buď některý (budoucí) účastník nebo — nejde-li o ryze osobní právo občana — prokurátor nebo národní výbor, návrh na zahájení řízení u místního lidového soudu, u rozhodčího orgánu ROH a družstevního nebo u rozhodců může podat jen (budoucí) účastník.

V okamžiku zahájení řízení vzniká nejen procesněprávní poměr mezi orgánem státu a všemi účastníky (i těmi, kteří ještě nevědí o zahájení řízení, a proto ještě se do skutečného smyslu postížitelného styku s orgánem státu nedostali), nýbrž začalo i řízení, proces. Tato současnost není nahodilá. Je náznakem spojitosti procesu s procesněprávním poměrem.

Procesněprávní poměr není totiž myslitelný, pojmově možný bez pro-

cesu a mimo proces. Přesto však proces a procesněprávní poměr nelze zaměňovat. Není to totéž. Proces je postup, řada smysly postižitelných úkonů orgánů státu a účastníků, pohyb, který však nemusí být časově nepřetržitý, úkony orgánů státu a účastníků v něm nemusí v bezprostředním časovém sledu za sebou následovat a nemusí mezi nimi být příčinná souvislost. Přesto však souvislost mezi nimi je, ale je to právně normativní souvislost. Když soudu dojde žaloba a soud nařídí, aby byla doručena žalovanému, je toto jeho nařízení v nepochybné souvislosti s podáním žaloby žalobcem a s jejím dojitím k soudu, ale tato souvislost je dána jeho procesněprávní povinností vydat toto nařízení, povinností, která je důsledkem realizace žalobcova procesního oprávnění podat žalobu, nikoli příčinnou souvislostí.

Z toho plyne, že civilní proces jako řetěz procesních úkonů je smyslově postižitelné uskutečnění civilněprocesních oprávnění a povinností orgánů státu a účastníků řízení, oprávnění a povinností vyplývajících z civilněprocesních právních norem a ve své normativní souvislosti tvořících civilněprocesní právní poměr. V odstupňování co do abstraktnosti dostaneme toto pořadí: 1. právní normy, které ve svém souhrnu tvoří civilní právo procesní, 2. jejich konkretizace v civilněprocesním právním poměru, který sám je jen smysly nepostižitelnou myšlenkovou konstrukcí, a 3. realizace tohoto právního poměru v procesních smysly postižitelných normativně souvislících úkonech orgánů státu a účastníků řízení, čili v civilním procesu.

6. Skutečnost, že je zde řeč o civilněprocesním právním poměru jako o poměru mezi orgánem státu a účastníky řízení, neznamena, že neexistuje žádný jiný civilněprocesní právní poměr. O poměru mezi orgánem státu a účastníky řízení jako o civilněprocesním právním poměru se zde dosud mluvilo jen proto, že bez jejich právního poměru je nemyslitelný jak civilněprocesní právní poměr, tak civilní proces. Vedle jejich právního poměru, přesněji: za trvání jejich právního poměru v individuálním civilním procesu se však mohou — ovšem nikoli jako pojmově nezbytné — vyskytnout i právní poměry civilněprocesní mezi prokurátorem nebo národním výborem nebo společenskou organizací na jedné straně a orgánem státu na druhé straně, mezi zástupcem účastníka a orgánem státu, mezi vedlejším účastníkem a orgánem státu, mezi tzv. třetí osobou a orgánem státu, mezi svědkem nebo znalcem a orgánem státu. Všechny tyto procesněprávní poměry jsou charakterizovány každý jiným obsahem práv a povinností nejen srovnáváme-li je mezi nimi samými, ale i srovnáváme-li je s obsahem práv a povinností orgánu státu a účastníků řízení tvořícím jejich civilněprocesní právní poměr. Ale přes tento jejich rozdíl a přesto, že se jeví jako vedlejší, srovnáváme-li je s nezbytností poměru orgánu státu k účastníkům řízení, mohou leckdy výrazně ovlivnit obsah tohoto hlavního poměru. V dalším se však jimi nebudeme zabývat. Jsou nám však názorným dokladem toho, že v civilním procesu mohou existovat jak dílčí procesněprávní poměry, které jsou pro něj pojmově nezbytné a které svojí obsahovou souvislostí tvoří jednotný civilněprocesní právní

poměr vznikající v okamžiku zahájení řízení, tak další civilněprocesní právní poměry přechodného trvání, jež jsou schopny víceméně ovlivnit onen jednotný nezbytně nutný právní poměr a mohou vznikat a zanikat kdykoli během procesu a za trvání onoho pojmově nutného jednotného právního poměru.

Civilněprocesní právní poměr mezi orgánem státu a účastníky řízení, vzniklý zahájením řízení, zaniká pravomocným skončením řízení. Trvá nepřetržitě i v době, po kterou žádný z jeho subjektů není nijak činný, včetně doby, po kterou je řízení přerušeno. Během jeho trvání mohou nastat změny v jeho subjektech: věc může být např. soudem, u něhož bylo řízení zahájeno, pro jeho nepřislušnost nebo v důsledku delegace nebo pro skutečnost zdůvodňující přenesení příslušnosti (§ 177, odst. 2 osř.) nebo proto, že bylo podáno odvolání proti rozhodnutí soudu prvního stupně, postoupena jinému soudu, nebo na místo zemřelého účastníka nastoupí jeho dědici. Tyto změny nebudou mít za následek zánik dosavadního a vznik nového procesněprávního poměru; procesněprávní poměr vzniklý zahájením řízení trvá bez ohledu na ně dál. Končí-li civilněprocesní právní poměr právní mocí rozhodnutí, kterým se končí řízení v daném případě, je nutným důsledkem toho poznatek, že dojitím návrhu na obnovu řízení nebo podáním stížnosti pro porušení zákona vzniká nový procesněprávní poměr, ačkoli jde o řízení týkající se téhož případu.

Že také dojitím návrhu na nařízení výkonu rozhodnutí vzniká nový procesněprávní poměr, to vyplývá též z dřívějších úvah a argumenty pro to lze čerpat i z dalších výkladů.

III. 7. V jakési vzdálené souvislosti s tím se zdá být skutečnost už zmíněná, totiž že podle nynějších našich právních předpisů nalézací řízení v civilních věcech v prvním stupni konají okresní soudy, státní notářství, místní lidové soudy, rozhodčí orgány ROH a družstev, konečně rozhodci.

Tato skutečnost totiž vnucuje otázku, zda v nalézacím řízení před každým tímto orgánem máme co činit s pojmově samostatným, zvláštním civilněprocesním právním poměrem anebo zda ve všech jde pojmově o jeden a týž civilněprocesní právní poměr. Aby bylo možné dát na tuto otázku zdůvodněnou odpověď, je třeba ona data doplnit nejen připomenutím už dříve zmíněné skutečnosti, totiž že každý ze zmíněných orgánů je tvořen jinak, nýbrž i vysvětlením, jak je každý tvořen, jakož i dalšími daty, jež se mohou zdát v souvislosti s položenou otázkou významnými.

8. Soudci okresních soudů — a to jak soudci z povolání, tak soudci vykonávající svou funkci vedle svého zaměstnání, čili soudci z lidu — jsou voleni občany, kteří mají volební právo (§ 3 zák. č. 34/1964 Sb.), soudci krajských soudů jsou voleni krajskými národními výbory a soudci Nejvyššího soudu Národním shromážděním. Okresní soudy konají v civilních věcech nalézací řízení a rozhodují zásadně ve tříčlenných senátech skládajících se ze soudce z povolání, který předsedá, a ze dvou přisedících soudců z lidu. Stejně složení má senát okresního soudu, rozhoduje-li o odvolání nebo o stížnosti pro porušení zákona proti rozhodnutí místního lidového soudu. Ve stejném složení jedná a rozhoduje též krajský soud,

koná-li (což však je výjimečný zjev) nalézací řízení v prvním stupni nebo přezkoumává-li rozhodnutí jiných orgánů (§ 244 a sl. osř.). V pětičlenném senátě složeném ze tří soudců z povolání, z nichž jeden předsedá, a ze dvou soudců z lidu, je krajský soud činný, jedná-li a rozhoduje jako soud druhého stupně. O stížnostech pro porušení zákona podaných předsedou krajského soudu nebo krajským prokurátorem proti pravomocným rozhodnutím okresních soudů ve věcech, v nichž okresní soudy rozhodují s konečnou platností, jedná a rozhoduje krajský soud v presidiu sestávajícím z předsedy krajského soudu, z jeho náměstků a dalších dvou soudců z povolání. V ostatních případech jedná a rozhoduje krajský soud ve tříčlenném senátu sestávajícím ze tří soudců z povolání. Nejvyšší soud jedná a rozhoduje, kde je soudem druhého stupně, v pětičlenném senátě složeném ze tří soudců z povolání a dvou soudců z lidu. Jedná-li a rozhoduje o stížnosti pro porušení zákona podané předsedou Nejvyššího soudu nebo generálním prokurátorem proti rozhodnutí senátu Nejvyššího soudu, děje se to v presidiu složeném z předsedy Nejvyššího soudu, jeho náměstků a dalších tří soudců z povolání; tuto stížnost však — místo vlastního projednání a rozhodnutí — může presidium kdykoli postoupit plénu Nejvyššího soudu sestávajícímu z jeho předsedy, náměstků a ostatních soudců z povolání tohoto soudu, aby ji projednalo a rozhodlo o ní. V ostatních případech jedná a rozhoduje Nejvyšší soud v senátě složeném ze tří soudců z povolání.

Do působnosti okresních soudů náleží v prvním stupni projednávání a rozhodování v nalézacím řízení věcí, které vyplývají z občanskoprávních, pracovních, rodinných a družstevních vztahů, pokud jejich projednávání a rozhodování není zákonem přikázáno do kompetence jiných orgánů. Kompetence těchto jiných orgánů je tedy v těchto věcech v poměru ku kompetenci okresních soudů výjimečná. Do působnosti okresních soudů náleží v prvním stupni mimo to též soudní vykonávací řízení, jehož předpokladem nejsou pouze vykonatelná rozhodnutí okresních popř. krajských soudů vydaná v civilním nalézacím řízení a vykonatelné smíry před nimi v tomto řízení uzavřené, ale podle § 274 osř. též vykonatelná rozhodnutí místních lidových soudů a smíry jimi schválené, dále vykonatelná rozhodnutí soudů a jiných orgánů činných v trestním řízení, pokud přiznávají určité právo nebo postihují majetek, mimo to vykonatelná rozhodnutí rozhodčích orgánů v pracovních sporech a smíry jimi schválené, potom vykonatelná rozhodnutí státních notářství a dohody, jimi schválené, též vykonatelná rozhodnutí hospodářské arbitráže, ukládají-li určité povinnosti občanům, nebo vykonatelná rozhodnutí orgánů státní správy včetně platebních výměrů, výkazů nedoplatků ve věcech daní a poplatků, jakož i smíry těmito orgány schválené, dále vykonatelná rozhodnutí a výkazy nedoplatků ve věcech nemocenského pojištění a sociálního zabezpečení, konečně jiná vykonavatelná rozhodnutí a schválené smíry, pokud zákon připouští jejich soudní výkon. Okresním soudům náleží mimo to rozhodovat o odvoláních proti rozhodnutím lidových soudů a o stížnostech pro porušení zákona proti rozhodnutím místních lidových soudů, jakož i ve

smyslu § 244 a násl. osř. podle § 24 odst. 2 zákon. č. 20/1966 Sb. o péči o zdraví lidu přezkoumávat zadržení občana v léčebném ústavu, podle § 8 odst. 2 zák. č. 113/1967 a § 8 odst. 2 zák. č. 114/1967 Sb. o volbách do Národního shromáždění resp. do národních výborů přezkoumávat rozhodnutí místního národního výboru odpirající opravu chyby v seznamu voličů.

Do působnosti krajského soudu — vedle výjimečného konání nalézacího řízení v prvním stupni ve věcech, které jinak patří před okresní soud — náleží jednat a rozhodovat o odvoláních proti rozhodnutím okresního soudu vydaným jak v nalézacím tak ve vykonávacím řízení, dále o odvoláních proti rozhodnutím státního notářství jakož i o stížnostech pro porušení zákona proti rozhodnutím okresního soudu ve věcech, o nichž tento soud rozhoduje s konečnou platností, konečně přezkoumávat ve smyslu § 244 a násl. osř. rozhodnutí orgánů vydaná ve věcech nemocenského pojištění a důchodového zabezpečení.

Nejvyšší soud je oprávněn jednat a rozhodovat o odvoláních proti rozhodování krajského soudu jako soudu prvního stupně a o stížnostech pro porušení zákona podaných jeho předsedou nebo generálním prokurátorem proti pravomocným rozhodnutím okresních a krajských soudů, Nejvyššího soudu i státních notářství.

9. Soudci místních lidových soudů zřizovaných v obcích a na pracovištích nejsou nikdy soudci z povolání, jsou to vždy soudci z lidu. Jsou voleni (na dva roky) veřejným hlasováním na shromážděních občanů. Jednají a rozhodují ve tříčlenných senátech. Konají jen nalézací, nikoli též vykonávací řízení. Místní lidové soudy jsou oprávněny projednávat a rozhodovat jednoduché majetkové spory mezi občany, nepřevyšuje-li hodnota sporu 1000 Kčs a nejde o spor pracovní ani o spor z rodinného práva. Na návrh obou účastníků (navrhovatele i odpůrce) mohou projednávat, ne však též rozhodovat i jiné spory a to nejen mezi občany navzájem, ale i mezi občany a socialistickými organizacemi, avšak jen za tím účelem, aby přispěly k uzavření smíru, který jakmile byl uzavřen a místním lidovým soudem schválen, je soudně vykonatelný. Ani předmětem tohoto projednávání za účelem smíru u místního lidového soudu nemůže však být majetkový nebo jiný spor pracovní nebo z rodinného práva.

10. Státní notáře, pro něž je předepsáno vysokoškolské právnické vzdělání, ustavuje a z funkce odvolává ministr spravedlnosti. Státní notář koná řízení a rozhoduje sám, nikoli v senátě. Vedle tzv. listinné činnosti, která pro naši tematiku je zanedbatelná, patří do působnosti státního notářství řízení o dědictví, o umořování listin, o registraci právních úkonů, o úschovách a provádění výkonu rozhodnutí prodejem nemovitostí nařízeného soudem. Mimo naši tematiku zůstává též agenda notářských poplatků.

11. Rozhodčím orgánem ROH, který je oprávněn projednávat a rozhodovat pracovní spory určitého druhu, je závodní výbor základní organizace ROH, který může, nejde-li o spor vzniklý z takového opatření, o kterém spolurozhodoval (k němuž dal předchozí souhlas), projednáním sporu a jeho rozhodnutím pověřit dílenský výbor nebo pracovněprávní komisi. Není-li v organizaci ustaven závodní ani dílenský výbor ani se na ni ne-

vztahuje působnost některého místního výboru základní organizace ROH, je rozhodčím orgánem okresní odborová rada, která může projednáním a rozhodnutím sporu pověřit svoji pracovněprávní komisi. Na rozhodčí řízení jsou odkázány pracovní spory mezi organizací a jejím pracovníkem (včetně návrhu pracovníka na zrušení kárného opatření), je-li sporný nárok u rozhodčího orgánu uplatněn v době, kdy ještě trvá pracovní poměr, z něhož spor vznikl. Ale bez ohledu na to, zda pracovní poměr mezi organizací a pracovníkem dosud trvá, patří před rozhodčí orgány a) spory o nároky vzniklé organizací z téhož důvodu vůči několika pracovníkům, pokud aspoň jeden z nich je dosud v pracovním poměru k organizací, b) spory o obsah pracovních posudků, c) spory týkající se odměn za vynálezy, zlepšovací návrhy a průmyslové vzory. Spory o skončení pracovního poměru ani spory týkající se podnikových bytů, nemocenského pojištění nebo sociálního zabezpečení se v rozhodčím řízení neprojednávají. Soudy rozhodují spory o skončení pracovního poměru včetně nároků s ním souvisejících. Ostatní pracovní spory rozhodují jen 1) bylo-li rozhodčí řízení bezvýsledné nebo 2) uplatňuje-li organizace nebo pracovník sporný nárok přímo u soudu teprve po skončení poměru a nejde o spor, který musí být projednán v rozhodčím řízení, tedy žádný ze sporů uvedených výše pod a)–c). Bezvýsledné je rozhodčí řízení, jestliže některý účastník podá do 15 dnů od doručení rozhodnutí v něm vydaného proti němu námitky. Rozhodčí orgán je v důsledku toho povinen postoupit spor soudu k dalšímu projednání. To platí i tehdy, jestliže do 30 dnů od podání návrhu na zahájení rozhodčího řízení nebyl v něm uzavřen smír ani vydáno rozhodnutí a některý účastník proto navrhl, aby spor byl postoupen soudu k dalšímu projednání.

Před rozhodčí orgány výrobních družstev na jedné straně a před (okresní) soudy na druhé straně patří podle citovaných směrnic o rozhodčím řízení pracovní spory stejného druhu, jako je tomu u rozhodčích orgánů ROH, pokud ovšem jde o spory mezi výrobním družstvem a jeho členy. Rozhodčí řízení zde koná podle usnesení členské schůze družstva zvláštní komise nebo komise péče o pracující v nejméně tříčlenném senátě. Jinak platí i zde totéž jako o řízení před rozhodčími orgány ROH.

12. S rozhodčími orgány projednávajícími a rozhodujícími pracovní spory nelze zaměňovat rozhodce. Rozhodci jsou občané (lhodestjno, zda českoslovenští státní příslušníci nebo cizinci), kteří na základě písemné smlouvy stran projednávají a rozhodují spory o majetkové nároky z mezinárodního obchodního styku, které by jinak byl oprávněn projednávat a rozhodovat jen (okresní popř. krajský) soud. Rozhodčí smlouva se může týkat buď jednotlivého už mezi stranami vzniklého sporu nebo všech sporů, které by mezi nimi v budoucnu mohly vzniknout z určitého právního vztahu nebo z vymezeného okruhu právních vztahů, ke kterým by mezi stranami mohlo v budoucnosti dojít. Podle smlouvy stran mohou být spory projednávány a rozhodovány buď jedním rozhodcem nebo jejich početně vymezeným sborem. Rozhodčí smlouva má zpravidla určit počet i osoby rozhodců nebo aspoň způsob, jak počet i osoby rozhodců mají být

stanoveny. Nemá-li smlouva o tom žádné ustanovení nebo jsou-li její ustanovení o tom nejasná, jmenuje každá ze stran jednoho rozhodce a ti si zvolí předsedajícího rozhodce. Strany mohou v rozhodčí smlouvě též ujednat, že o sporu či sporech mezi nimi vzniklých z mezinárodního obchodního styku má rozhodnout určitý stálý rozhodčí soud. Není-li o tom ve smlouvě nic jiného stanoveno, předpokládá se, že volbou stálého rozhodčího soudu se zároveň podrobily jeho uveřejněným stanovám, řádům a předpisům upravujícím řízení před ním. V Československu existuje takový stálý rozhodčí soud při Československé obchodní komoře v Praze. Vždy, tj. i když byl rozhodčí nález na základě smlouvy stran vydán rozhodci stálého rozhodčího soudu, přezkoumá jej a z důvodů uvedených v § 20 resp. § 24 zák. č. 98/1963 Sb. zruší okresní soud na návrh strany podaný do tří měsíců resp. při jeho soudním výkonu.

13. Jaký závěr máme ze všech těchto právních dat vyvodit pro zodpovězení otázky, kterou jsme si položili? Závěr obsahující správnou odpověď na ni můžeme z nich vyvodit jen tehdy, budeme-li všechna data posuzovat, protože jde o civilněprocesní právní poměr orgánu státu k účastníkům řízení, s hlediska civilněprocesních právních norem.

U okresních a krajských soudů jakož i u Nejvyššího soudu nelze zajistě pochybovat — stejně jako u státních notářství — o tom, že jsou v civilním procesu státními orgány a to i v případě, že jednají a rozhodují jen o odvoláních nebo o stížnostech pro porušení zákona, neboť tu jde o kontrolu správnosti civilněprocesního projednávání a rozhodování upravenou v osř., tedy v zákoně upravujícím jen civilněprocesní řízení. — Místní lidové soudy mají oproti okresním a krajským soudům kompetenci sice značně zúženu, a vznikají jinak než tyto soudy, ale když je ústava, jakož i zákon č. 38/1961 Sb. činí „článkem jednotné soustavy československého socialistického soudnictví“, nelze popírat — přes to, že je tentýž zákon označuje též jako „orgány pracujících v obcích a na pracovištích“, — že jsou rovněž soudy a proto v civilním procesu orgány státu, čemuž nasvědčuje i to, že když místní lidový soud dojde při projednávání věci k názoru, že nejde o spor jednoduchý, postoupí věc okresnímu soudu k projednání a rozhodnutí. — Závodní výbory, jejich komise i okresní odborové rady ROH jsou nepochybně především orgány společenské organizace, ale tím, že je zákon opravňuje projednávat a autoritativně rozhodovat určité druhy pracovníprávních sporů, svěřuje jim funkci státního orgánu. V tom smyslu jsou i ony, pokud projednávají a rozhodují tyto spory, orgány státu v civilním procesu, kde nahrazují okresní soudy. Obdobnou situaci mají i rozhodčí komise výrobních družstev. — Rozhodci projednávající a rozhodující majetkové spory vzniklé z mezinárodních obchodních styků jsou především zvláštními pověřenci stran. Orgány státu v civilním procesu se stávají tím, že zákon toto jejich pověření aprobejuje a že jejich nálezkům, jakmile byly stranám doručeny, přiznává účinky pravomocných a soudně vykonatelných soudních rozsudků a smíry před nimi uzavřené prohlašuje rovněž za soudně vykonatelné.

Tím, že je všem těmto subjektům (soudům všech druhů, státním notář-

stvím, rozhodčím orgánům v pracovních sporech, rozhodcům) zákonem přiznána povaha orgánu státu s určitou funkcí v civilním procesu, jsou jim vymezena zároveň práva a povinnosti v poměru k účastníkům procesu.

Jinou pro odpověď na danou otázku nebezvýznamnou skutečností je to, že předmětem procesu konaného kterýmkoli ze zmíněných orgánů je určitá civilní věc, tj. některá z věcí druhově uvedených v § 7 odst. 1 osř.

Samozřejmě důležité je i to, že řízení v civilních věcech před kterýmkoli z těchto orgánů konané je zvlášť upraveno. Nápadný rozdíl této úpravy spočívá v podstatě v tom, že úprava řízení konaného před okresními a krajskými soudy popř. před Nejvyšším soudem je mnohem podrobnější než úprava řízení před kterýmkoli jiným orgánem. To je vysvětlitelné jednak tím, že zejména opravné řízení, pokud u jiných orgánů než okresních soudů přichází v úvahu, se řídí příslušnými ustanoveními osř., na něž se jiné předpisy odvolávají, jednak tím, že vykonávací řízení nekonají v prvním stupni jiné orgány než okresní soudy, nehledí-li se k funkci státních notářů při prodeji nemovitostí. Úpravy řízení před rozhodčími orgány v pracovních sporech spočívají jen v několika málo ustanoveních o zásadách řízení a rozhodování jakož i v ustanoveních technické povahy. Nejstručnější je úprava řízení před rozhodci, ale i z ní si lze učinit představu o jeho zásadách. Souhrnně lze říci, že v zásadách se úprava civilního řízení před všemi orgány státu shoduje, nevšimáme-li si rozdílu mezi zásadou dispoziční a oficiality. Myslím, že z toho všeho lze vyvodit závěr odpovídající záporně na otázku, zda je třeba pro československé civilní procesní právo vzhledem k tomu, že se podle něho civilní proces v prvním stupni koná v různých civilních věcech před různými autoritativně rozhodujícími orgány, rozeznávat více druhů civilněprocesních právních poměrů mezi těmito orgány na jedné straně a účastníky řízení na druhé straně. Se zřetelem k postupu, jaký jsme volili pro zjištění toho, co se rozumí civilněprocesním právním poměrem, jakož i vzhledem k tomuto zjištění samému není třeba v tom ohledu žádné další diferenciacie.

14. Ale jak odpovíme na tutéž otázku, když postavíme proti sobě řízení, k jehož zahájení je nutný návrh, a řízení, které může být zahájeno i bez návrhu? V prvním případě je postup řízení nejen z hlediska jeho zahájení, nýbrž i z hlediska toho, zda a do kdy se v něm může pokračovat, ovládan zásadou dispoziční, kdežto v druhém případě — a to i tam, kde bylo ve skutečnosti zahájeno podáním návrhu — je ovládáno zásadou oficiality. Kde platí zásada dispoziční pro zahájení řízení, tam nemůže orgán státu řízení zastavit bez zpětvzetí návrhu na zahájení řízení navrhovatelem ani nemůže věcně jednat o něčem jiném než o tom, co se stalo podle návrhu předmětem řízení, bez změny návrhu provedené navrhovatelem, kdežto tam, kde platí pro zahájení řízení zásada oficiality, může orgán státu z vlastního podnětu zastavit řízení nebo změnit jeho předmět a to i v případě, v němž bylo řízení ve skutečnosti zahájeno podáním návrhu na jeho zahájení. Civilněprocesní právní poměr orgánu státu a účastníka v řízení ovládaném ve vztahu k jeho zahájení zásadou dispoziční je tedy na první pohled jiný než v řízení ovládaném ve vztahu

k jeho zahájení zásadou oficiality. Jeví se to jako rozdíl v kvalitě jejich poměru, neboť je určován právní růzností podmínek jeho vzniku a jeho zániku. Přesto se v průběhu trvání poměru, tj. v průběhu řízení nemusí tento rozdíl projevit nijakým smysly postižitelným způsobem a řízení může budit navenek dojem jako kdyby zde žádný rozdíl nebyl.

Zde se však nelze vyhnout hned dvěma dalším otázkám. V první jde o to, zda rozdíl v řízení, jehož zahájení je podmíněno návrhem, a v řízení, jež lze zahájit i bez návrhu, je rozdílem jen v právním poměru mezi navrhovatelem a orgánem státu nebo též rozdílem v právním poměru mezi druhým účastníkem a orgánem státu. Ve druhé otázce pak jde o to, zda a jak je situace ovlivněna zásadou rovnosti účastníků a zásadou materiální pravdy, jež platí podle našich civilněprocesních právních norem.

V řízení ovládaném zásadou oficiality, pokud jde o jeho zahájení, není mezi jednotlivými účastníky z hlediska jejich právního poměru k orgánu státu žádný rozdíl, neboť návrh na zahájení řízení, i když byl podán, není zde po právu podmínkou zahájení řízení. Účastníci řízení jsou si zde proto vždy rovni.

V řízení ovládaném co do zahájení řízení zásadou dispoziční může sice návrh na zahájení řízení podat s účinkem jeho zahájení účastník nebo, nejde-li o ryze osobní právo občana, prokurátor nebo národní výbor, ale prokurátor ani národní výbor se jeho podáním nestanou účastníky řízení; „navrhovatelem“ či „žalobcem“ a tudíž účastníkem ve smyslu § 90 osř. je v takovém případě občan nebo organizace, místo nichž podal návrh prokurátor nebo národní výbor, a druhým účastníkem je „odpůrce“ či „žalovaný“ tohoto účastníka, nikoli prokurátora nebo národního výboru. Jen účastník, který podal návrh na zahájení řízení nebo místo něhož byl prokurátorem nebo národním výborem tento návrh podán, může jej, jak vidět z § 96 osř., účinně vzít zpět; jeho odpůrce to udělat nemůže, může ovšem účinně vzít zpět svůj vzájemný návrh (§ 97), který zase žalobce nemůže vzít zpět. Tím je dán důvod rozdílu civilněprocesního právního poměru orgánu státu k navrhovateli a naopak na jedné straně a poměru orgánu státu k navrhovatelovu odpůrci a naopak na druhé straně. Ale není to v rozporu se zásadou rovnosti účastníků v řízení (§ 18)?

Abychom si mohli zodpovědět tuto otázku, musíme si ujasnit, proč zákon označuje účastníky v řízení ovládaném zásadou dispoziční jako odpůrce. Dělá to proto, že navrhovatel (žalobce) tvrdí existenci určitého svého hmotněprávně posuzovatelného oprávnění vůči odpůrci jako povinnému, který však svoji žalobcem tvrzenou povinnost popírá. Toto rozporné tvrzení je, jakmile se děje vůči státnímu orgánu, procesněprávně posuzovatelným jevem, formou obsahu relevantního hmotněprávně. Co je tvrzeno, je relevantní hmotněprávně, kdežto fakt, že je to tvrzeno rozporně od počátku řízení do jeho pravomocného skončení, je relevantní procesněprávně. Cílem řízení o věci samé je zjistit, které z obou rozporných tvrzení je po skutkové stránce pravdivé, a na základě tohoto zjištění rozhodnout, zda navrhovatelem tvrzené jeho hmotné oprávnění existuje nebo neexistuje. Způsob, jakým se toto zjišťování v procesu děje, se podle našeho

civilního práva procesního řídí, ať toto řízení koná soud nebo kterýkoli jiný orgán státu, podle zásady materiální pravdy, která je zásadou nejen civilního práva procesního, ale procesního práva u nás vůbec a zároveň zásadou ústavní. Tato zásada, jejíž podstatnou obsahovou složku tvoří zásada nestrannosti orgánu státu a zásada rovnosti účastníků řízení (a to jejich rovnosti také v tom, že orgán konající řízení nemůže po dobu, dokud nezjistí, tvrzení kterého účastníka jsou pravdivá, spoléhat na pravdivost tvrzení žádného z nich), vede k závěru, že jeho civilněprocesní právní poměr k oběma účastníkům řízení nemůže být jiný než stejný. Rozdílný je jen vzájemný právní poměr účastníků, který však je, pokud jde o tvrzené a popírané oprávnění, hmotněprávním, nikoli procesněprávním poměrem. Dojem, že v procesu ovládaném dispoziční zásadou je procesněprávní poměr navrhovatele jako účastníka řízení k orgánu jiný než poměr odpůrce, je způsoben tím, že návrh na zahájení řízení podává jen jedna strana toho hmotněprávního poměru (zpravidla ta, která tvrdí existenci svého určitého oprávnění, méně často a to negativní určovací žalobu ta strana, která popírá existenci určité své povinnosti) jakož i tím, že ten, kdo má nebo aspoň tvrdí, že má hmotněprávní oprávnění uplatitelné v civilním procesu, může se tohoto svého oprávnění podle norem hmotného práva vzdát, čehož odrazem v oblasti civilního práva procesního je jeho oprávnění vzít návrh na zahájení řízení zpět.

V podstatě se stejnou situací máme co činit ve vykonávacím řízení. Rozdíl tkví předně v tom, že v něm je zevně nejnapadnější rys nalézacího řízení ovládaného zásadou dispoziční, totiž dokazování, učiněn téměř neznatelným tím, že už spolu s návrhem na zahájení řízení, tj. s návrhem na nařízení výkonu je třeba předložit okresnímu soudu vykonatelné rozhodnutí, které je zcela spolehlivým a zároveň jedine příпустným důkazem jakož i ztělesněním navrhovatelova hmotného oprávnění, jehož existenci je v nalézacím řízení orgán státu schopen zjistit teprve jako jeho závěrečný akt. Existence materiálněprávního poměru oprávněného k povinnému, která je po celou dobu trvání nalézacího řízení učiněna problematickou rozpornými skutkovými tvrzeními účastníků a eventuálně i tím, jak oni tato tvrzení hmotněprávně hodnotí, vystupuje ve vykonávacím řízení do popředí, neboť toto řízení je prostředkem donucování hmotněprávně povinného účastníka, aby splnil povinnost ztělesněnou ve vykonávaném rozhodnutí.

15. Pokud jde o obsah civilněprocesního právního poměru orgánu státu k účastníkům řízení, je téměř běžné charakterizován jako nárok účastníků na právní ochranu nebo u některých autorů konkrétněji jako žalobní právo. Literatura o nároku účastníků na právní ochranu je příliš bohatá a názorů na to, jak vlastně je třeba chápat tento nárok a zda lze vůbec mluvit v procesu o takovém nároku, je přespříliš. Proto nelze v tomto našem příspěvku zaujmout ke každému stanovisko. Mně na nároku na právní ochranu, pokud je chápán jako charakteristika obsahu zmíněného právního poměru, vadí hlavně jeho přílišná obecnost, nenázornost. Jeho konkrétnější podoba označovaná jako žalobní právo, o němž jsou v civil-

něprocesualistické literatuře vyslovovány rovněž četné pochybnosti, je pro zmíněnou charakteristiku po mém soudu nevhodná zase pro svoji jednostrannost. Domnívám se, že podle platného československého civilního práva procesního je třeba onen právní poměr obsahově označit jako povinnost orgánu státu i účastníků postupovat ve vzájemné součinnosti, aby byl vytvořen spolehlivý základ správného rozhodnutí.

16. V literatuře je sporné též to, zda vedle právního poměru orgánu státu k účastníkům řízení existuje též civilněprocesní vzájemný právní poměr účastníků. Jedni odpovídají na tuto otázku kladně, druzí záporně. Jako příklady jejich vzájemného civilněprocesního právního poměru jsou uváděna tato práva a povinnosti: právo na čestné vedení procesu, na zajištění, na vydání listin, na odsouzení k náhradě nákladů, na podání vzájemné žaloby, na použití společných důkazních prostředků.⁶⁾ V tom výčtu uvedená práva jsou však ve skutečnosti procesní povinnosti vznikající druhé procesní straně nikoli ze zákona, nýbrž z rozhodnutí orgánu státu (právo na zajištění, vydání listin, náhrady nákladů, použití společných důkazních prostředků), dále oprávnění obou účastníků vůči orgánu státu (podání žaloby a vzájemné žaloby) a povinnost obou účastníků vůči orgánu státu (čestné vedení procesu). Přímá, tj. ze zákona, bez autoritativního rozhodnutí orgánu státu vznikající práva a povinnosti procesní povahy účastník vůči svému odpůrci v nalézacím ani ve vykonávacím řízení tedy nemá. Po mém soudu má právo takové povahy jen vedlejší účastník vůči účastníkovi, k němuž se v nalézacím řízení ovládaném zásadou dispozičnosti přidružil. Jde tu o právo pomáhat mu k vítězství, neboť má na něm právní zájem. Dále v případě takového řízení, jsou-li na jedné procesní straně nerozluční společníci, jsou zase Tito společníci procesně vzájemně povinni postupovat tak, aby zvítězili, což je důsledek toho, že rozhodnutí orgánu státu nemůže vyznít jinak než ve prospěch nebo v neprospěch všech. Všude jinde je civilněprocesní právní poměr jednotným právním poměrem jen mezi orgánem státu na jedné straně a účastníky řízení na druhé straně, právním poměrem, jehož konkretizovaný obsah tvoří řada dílčích právních poměrů měnících se hlavně tím, jaké procesní úkony orgán státu, účastník nebo někdo jiný, kdo se činně podílí na řízení, provede.

17. V procesualistické literatuře je spor také o to, zda vznik civilněprocesního právního poměru je nebo není podmíněn existencí procesních podmínek. Především toto dalo Bülowovi před sto lety podnět k napsání výše zmíněné monografie, v níž na tu otázku odpovídá kladně.

Rozhodnutí tohoto sporu a to v záporném smyslu z hlediska našeho nyní platného práva nedělá obtíže. Civilněprocesní řízení začíná a proto vzniká také civilněprocesní právní poměr v okamžiku zahájení řízení (§ 82 osř.). Řízení je zahájeno dnem, kdy došel orgánu státu návrh na jeho zahájení nebo kdy bylo vydáno usnesení, podle něhož se řízení zahajuje bez návrhu. To jsou jediné podmínky pro zahájení řízení a proto i pro vznik civilně-

⁶⁾ Tak Schuster v. Bonnot, str. 23; Kleinfeller, str. 39.

procesního právního poměru. Jakmile bylo řízení zahájeno, postupuje v něm soud — a proto trvá též procesněprávní poměr — i bez dalších návrhů (§ 100 osř.). Je ovšem povinen přihlížet kdykoli za řízení k tomu, zda jsou splněny procesní podmínky (§ 103 osř.), a zjistí-li nedostatek některé z nich a jde o neodstranitelný nedostatek, řízení zastaví, kdežto jde-li o nedostatek odstranitelný, učiní k jeho odstranění vhodná opatření a může v řízení pokračovat, ale nesmí vydat rozhodnutí o věci samé a nepodaří-li se odstranit tento nedostatek, řízení zastaví (§ 104 osř.). Nedostatek místní příslušnosti, který je jedním z nedostatků procesních podmínek, může být za předpokladů uvedených v § 105 odst. 1 osř. zhojen. Jak vidět z § 228 odst. 1 písm. d) osř., může rozsudek o věci samé vydaný přesto, že tu byl nedostatek některé procesní podmínky, nabýt právní moci. Z toho všeho jasně plyne, že podle našeho práva nedostatek procesní podmínky brání jen vydání rozhodnutí o věci samé, nikoli však jednání o ní, které podle zákona netvoří žádné zvláštní, od projednávání existence či nedostatku procesních podmínek se lišící stadium řízení. Neshledá-li soud (a to platí o každém orgánu státu autoritativně rozhodujícím v civilním procesu) nedostatek procesních podmínek, nemusí o tom vůbec vydávat žádné rozhodnutí a vydá-li je, může je event. pojmout až do rozsudku o věci samé. Civilněprocesní právní poměr je tedy podle nynějšího našeho práva jednotným civilněprocesním právním poměrem též v tom smyslu, že se nečiní rozdíl mezi ním, je-li předmětem řízení věc sama anebo je-li jím zkoumání existence procesních podmínek.

18. Tímto závěrem je zodpověděna zároveň i další otázka, která byla kladena ve starší německé literatuře, totiž, zda civilněprocesní právní poměr je soukromoprávním (hmotněprávním) nebo veřejnoprávním (procesněprávním) poměrem. Pro ty naše teoretiky, kteří rozlišují soukromé a veřejné právo a kteří nepochybují o veřejnoprávní povaze civilního práva procesního, není možné dát na tuto otázku jinou odpověď než tu, že je to veřejnoprávní poměr. Tato odpověď je mimo to shodná se závěrem plynoucím z našeho dřívějšího konstatování, že za součást civilněprocesního právního poměru nelze považovat poměr navrhovatele (žalobce) k odpůrci (žalovanému) v nalézacím řízení ani poměr oprávněného k povinnému ve vykonávacím řízení. Mezi nimi může jít jen o (přímý) poměr posuzovatelný podle hmotného, především soukromého práva.

19. Konečně nelze nechat nepovšimnuto stanovisko Goldschmidtovo velmi důkladně propracované v rozsáhlé už citované monografii. Podle něho jsou právy v procesním smyslu „naděje na nějakou procesní výhodu, konec konců na příznivý rozsudek, osvobození od nějakého procesního břemene a možnost dostat se do takové situace provedením nějakého procesního úkonu“. V těchto třech druzích staví Goldschmidt procesní práva po bok třem druhům práv v materiálněprávním smyslu, jak je rozlišil Zitelmann, totiž právu na to, co má být, právu na to, co smí být, a právu na to, co může být. Konec konců je podle něho každé právo v materiálním (statickém) smyslu panství nad něčím, kdežto v procesním (dynamickém) smyslu očekáváním, nadějí na něco. Na druhé straně je

nutnost provedením nějakého procesního úkonu odvrátit procesní újmu, konec konců nepříznivý rozsudek, procesním břemenem. Tato procesní kategorie práv odpovídá kategorii právní povinnosti materiálněprávního pojetí. Tyto dvě procesněprávní kategorie však — na rozdíl od materiálněprávních — nepatří pod širší pojem právního poměru, nýbrž pod pojem právní situace, která je potom definována jako právně zdůvodňovaná naděje na příznivý nebo nepříznivý rozsudek a v důsledku toho na soudní platnost uplatňovaného nároku jako právně důvodného nebo bezdůvodného.

Přihlížíme-li k důkladnosti, s jakou Goldschmidt ve své monografii odůvodňuje svůj názor, nemůžeme jeho „procesněprávní situaci“ považovat jen za jiné označení „civilněprocesního právního poměru“, nýbrž musíme v něm vidět doklad toho, že se autor promyšleně snaží přesvědčit každého, kdo vidí v civilním procesu právní poměr, o nesprávnosti tohoto vidění a ukázat, že v civilním procesu máme co činit s něčím zcela jiným. Goldschmidtův názor na civilní proces jako na naději určitého obsahu svědčí o tom, že civilní proces je mu jevem posuzovatelným psychologicky. Naděje, ať se upíná k čemukoli, je vždy očekáváním čehosi. Očekávání je vnitřní, zevně nepozorovatelné napětí zaměřené k určitému cíli, jehož dosažení však je nejisté, neboť spočívá v možnosti, že se uskuteční, co je očekáváno, nebo že se uskuteční opak toho. Této nejistoty je si očekávající vědom. Ona nemizí, ani když pro jednoho účastníka řízení se očekávaný cíl jeví právně zdůvodněným a nemůže zmizet, protože tento účastník vidí, že druhý účastník rovněž právně zdůvodněně očekává opak.

Jako popis psychického stavu účastníků nalézacího řízení, ve kterém vystupují účastníci jako vzájemní odpůrci, je tento popis správný. Ale tato jeho správnost sama o sobě ještě neukazuje, jaké má být postavení účastníků řízení podle norem civilního práva procesního. Tyto normy — stejně jako normy všech ostatních úseků právního řádu — kladou mnohem větší důraz na to, jak si mají účastníci v procesu počínat, jaké mají být jejich procesní úkony než na jejich psychický stav, který je jen prakticky téměř vůbec právně bezvýznamným motivem jejich procesních úkonů. O jejich procesních úkonech však se Goldschmidt ve své definici situace vůbec nezmiňuje, přestože velká část, snad většina jeho monografie je jim věnována. Jsou mu totiž, pokud jsou v procesněprávním poměru povinnostmi, břemeny (str. 133) čili obtěžováním účastníků. I to je psychologicky popisný výraz.⁷⁾ A pokud se snad přece vyskytují v procesu skutečné povinnosti uložené právním řádem soudu nebo procesním stranám, nevznikají podle Goldschmidta teprve z procesněprávního poměru, nýbrž jsou bezprostředně státoprávní povahy (str. 133).

Lze tedy konstatovat, že protože Goldschmidt ve svých úvahách popírá existenci procesněprávního poměru a své stanovisko odůvodňuje nikoli

⁷⁾ V procesualistické literatuře se výrazu „břemeno“ používá jen ve spojení „důkazní břemeno“, kde je označením odpovědnosti za výsledek dokazování, tedy svého druhu sankce.

právními argumenty, nýbrž popisem psychických stavů účastníků, nemá pro toho, kdo chápe procesněprávní poměr jako normativněprávní kategorii, smysl, aby se s ním o tom přel. Jde zde o dva nesmiřitelné názory.

FRANTIŠEK STAJGR

Das Rechtsverhältnis des Zivilprozesses

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel versucht die Problematik des Rechtsverhältnisses des Zivilprozesses im Lichte der heute gültigen tschechoslowakischen Rechtsvorschriften darzulegen. Er stützt seine Ausführungen auf die Definition des Rechtsverhältnisses, laut welcher unter dem Rechtsverhältnis eine Gesellschaftsbeziehung verstanden wird, in welcher die Menschen als Träger von Berechtigungen und Pflichten auftreten, die durch die Rechtsnorm festgesetzt sind und vom Staate gesichert werden. Durch Vermittlung der Rechtsverhältnisse werden die Rechtsnormen im Leben verwirklicht und beeinflussen das Handeln der Menschen. Durch eine Analyse der Struktur der Rechtsnorm und eine Vergleichung einerseits des Charakters der materiellen Rechtsnormen des Straf-, Verwaltungs- und Zivilrechts mit den Normen des Straf-, Verwaltungs- und Zivilprozessrechts, andererseits des Charakters dieser drei Prozesse wird im Artikel die Forderung dargelegt, dass es sich im Rechtsverhältnis des Zivilprozesses begrifflich unumgänglich um ein einheitliches innerlich differenziertes Verhältnis des Staatsorganes und der Teilnehmer handelt, das durch ihre gegenseitigen Rechte und Pflichten im Verfahren bestimmt ist. Das Staatsorgan und die Teilnehmer sind verpflichtet im Prozess in gegenseitiger Zusammenwirkung vorzugehen, damit eine verlässliche Grundlage für die richtige Entscheidung gebildet wird. Ein direktes Prozessrechtsverhältnis existiert unter den Teilnehmern selbst nicht. Das prozessrechtliche Verhältnis entsteht im Augenblick der Eröffnung des Verfahrens und dauert solange an, bis das Verfahren rechtskräftig abgeschlossen ist.

Die Tatsache, dass bei uns die Kompetenz in Zivilsachen nicht nur dem Gericht, sondern auch anderen und anders gebildeten Staatsorganen anvertraut ist ändert nichts an der Einheitlichkeit des Rechtsverhältnisses des Zivilprozesses. Ebenso ist es wenn wir unterscheiden die Verfahren, die nur auf Antrag eröffnet werden können und die Verfahren, zu deren Eröffnung kein Antrag notwendig ist.

Das Rechtsverhältnis des Zivilprozesses ist öffentlichrechtlicher Natur. Die Existenz der Prozessbedingungen ist zu seiner Entstehung nicht unbedingt notwendig.

Přerušení těhotenství

Прекращение беременности

Die Unterbrechung der Schwangerschaft

SENTA RADVANOVÁ

I. VÝVOJ PROBLEMATIKY

V roce 1957 dozrálo řešení významné společenské otázky — umožnění legálního přerušení těhotenství (kromě případů dosud známých, tzv. lékařských indikací) a současně zrušení trestní odpovědnosti ženy, která si dá (nebo sama přeruší) přerušit své těhotenství. Právnímu řešení tehdy předcházely jednak různé rozborů — zejména rozbor provedený státním úřadem statistickým, jednak diskusní připomínky odborníků lékařů a právníků, i širší veřejnosti. O co tehdy šlo, jaká byla situace v době, od které uplynulo již jedenáct let? Před rokem 1957 bylo evidováno ročně 30 až 35 tisíc potratů, nejvíce v r. 1955. Z těchto čísel nebylo možno činit tehdy přesné závěry, neboť byla evidována jen malá část potratů. Procento zachycených tzv. kriminálních potratů bylo velmi nízké, většina evidovaných potratů byla označena jako tzv. potraty samovolné, určitý počet byl pak potratů legálních, provedených na základě lékařské indikace. Přitom se ovšem mlčky vycházelo z toho, že nejvýše zhruba 10 % potratů je samovolných, ostatní, byť označené jako samovolné, byly vlastně podle tehdejšího zákonného stavu potraty kriminální. (Pro porovnání lze uvést tehdejší údaje: v r. 1955 bylo 35 087 evidovaných potratů, z toho tzv. indikovaných bylo 2123, 301 potratů bylo označeno jako kriminální, zbývá tedy 32 663 tzv. potratů samovolných.) Statistický odhad vycházel tehdy z úvahy, že jen třetina všech potratů ročně je evidována, ostatní že evidenci unikají. Proto se za reálné považovalo číslo 100 000 potratů ročně a z něho se vycházelo při dalších úvahách.¹⁾

Potratovost pak byla maximální ve věkové skupině žen 25—29letých, přičemž bylo dále možno pozorovat, že stoupala potratovost u vdaných žen. Největší počet potratů spočíval v „potratovosti manželské“, přičemž byla zjišťována poměrně vysoká potratovost mladých vdaných žen.

¹⁾ Toto číslo bylo značně nižší proti stejnému odhadu těsně před druhou světovou válkou — tehdy podobný odhad činil 350 000 potratů ročně na našem území (srov. Jerie—Hnátek, Boj proti potratům a antikoncepce, Stát. zdrav. nakl., 1955).

Důsledky potratů, jichž převážná většina, jak z uvedených čísel a odhadů vyplývá, byla provedena kriminálně, se v r. 1957 viděly v těchto skutečnostech: Na prvním místě bylo uváděno, že asi třetina všech ženských nemocí (hlavně záněty a funkční poruchy) jsou pozdními následky potratů. Dalším závažným následkem potratů byla uváděna sterilita (téměř 6 % žen zůstalo po potratu trvale sterilními). Potraty však zvyšovaly i úmrtnost žen (v souvislosti s těhotenstvím, porodem a šestineděním zemřelo v letech 1953–1955 v ČSSR celkem 565 žen, z toho však více než pětina, tj. 122 následkem potratů). Potraty hrály roli i v mrtvorozenosti dětí — např. do mrtvorozenosti dětí se promítají nepodařené pokusy o potrat, těhotenství následující po potratu jsou vystavena většímu nebezpečí apod. Konečně tu byly i další vážné důsledky potratovosti, označované jako důsledky hospodářské — veliký počet ošetřovacích dnů po potratech, pracovní neschopnost, náklady s tím spojené apod. Jestliže tedy reálný odhad počtu všech potratů činil r. 1957 100 000 potratů ročně, jak jsme uvedli, pak končila více než jedna čtvrtina těhotenství potratem.

Z těchto úvah byly činěny závěry a z nich vycházející návrhy pro nová společenská opatření v této otázce. Návrhy se ubíraly tímto směrem: V prvé řadě byly kladeny požadavky právní — zrušit trestnost usmrcení lidského plodu pro těhotné ženy a zúčastněné osoby, je-li přerušeni těhotenství provedeno ve státních léčebných zařízeních, připustit umělé přerušeni těhotenství jen v nemocnicích a jiných léčebných zařízeních podle směrnic ministerstva zdravotnictví. Konečně pak v platnosti měla být ponechána ustanovení o trestní odpovědnosti lékařů a osob, které nemají předepsané lékařské vzdělání, pokud by prováděli potraty mimo nemocnici a jiná léčebná zařízení. První požadavek byl pak ještě rozšířen na zrušení trestnosti těhotné ženy vůbec — ať je potrat proveden jakkoliv. Druhý požadavek znamenal v podstatě stanovit jednak indikace pro provedení přerušeni těhotenství, jednak zabezpečit organizační a materiální předpoklady pro provádění legální interrupce. Je třeba se zmínit ještě o jednom požadavku, který již tehdy byl kladen a bylo o něm v této souvislosti uvažováno. Byl to požadavek týkající se antikoncepce. Řešení se spatřovalo v interrupci jakožto prostředku krajním, těžiště předcházení nechtěnému těhotenství však již podle tehdejších představ mělo spočívat v dobré antikoncepci, vyvíjené na vědeckých základech, s níž by zdravotnická zařízení a osvěta seznamovala široké vrstvy obyvatelstva.

Úvahy o zavedení legálního přerušeni těhotenství a beztrestnosti ženy vycházely dále ještě ze skutečnosti, že v řadě států, zejména socialistických podobná právní úprava již dříve byla známa. Tak tomu došlo v Sovětském svazu,²⁾ Bulharsku, Maďarsku a Polsku v letech 1955–1956.

Konečně tedy výsledkem všech diskusí, rozborů, výsledkem, který odpovídal reálné společenské situaci, bylo vydání zákona č. 68/1957 Sb. o umělém přerušeni těhotenství a prováděcí vyhlášky k němu č. 249/1957 Úl. Zákon i vyhláška nabyly účinnosti dnem 30. prosince 1957.

²⁾ Legální potraty byly známy sovětskému zákonodárství již před rokem 1936. Od roku 1936 do roku 1955 však byly zakázány.

Zákon v první řadě stanovil právní beztrestnost ženy při umělém přerušení těhotenství, jednak podmínky, za nichž se někdo v souvislosti s přerušením těhotenství dopouští protiprávního činu. Konečně zde bylo zásadně stanoveno, že těhotenství lze přerušit uměle jen v lůžkovém zařízení. Tyto tři základní otázky byly a doposud jsou stěžejní právní problematikou úpravy umělého přerušení těhotenství.

Prováděcí vyhláška zabývala se pak v podstatě jen jedinou z těchto otázek — stanovením podmínek, za kterých lze provést umělé přerušení těhotenství ženě v lůžkovém zařízení. Prováděcí vyhláška byla postupně několikrát změněna (nepodstatně), za změnu významnou lze považovat prozatím poslední předpis, a to vládní nařízení, kterým se zřizují interupční komise (dále jen IK) a provádí zákon o umělém přerušení těhotenství, č. 126 ze dne 21. prosince 1962 Sb.

II. SOUČASNÝ ZÁKONNÝ STAV

Při zkoumání současného právního stavu úpravy podmínek umělého přerušení těhotenství je tedy třeba vycházet především ze zákona 68/1957 Sb. Tento zákon v původním svém znění ovšem neplatí, neboť § 300 trestního zákona č. 140/1961 Sb. zrušil jeho ustanovení §§ 4–6. Základní obsah těchto ustanovení s určitými dalšími změnami drobnějšího charakteru je dnes vyjádřen v §§ 227–229 trestního zákoníka pod marginární rubrikou „Nedovolené přerušení těhotenství“. Tato trestněprávní stránka související s problematikou přerušení těhotenství v letech následujících těsně po vydání zákona 68/1957 Sb. ustoupila co do právního i společenského významu značně do pozadí. Umožnění legálních potratů omezilo na minimum pokoutní provádění potratů, nehledě na to, že zde psychologicky a prakticky jistě působil též závažný právní moment — naprostá beztrestnost ženy, ale naopak možnost trestního postihu osoby provedší potrat či návodce a pomocníka.

Z ustanovení zákona 68/57 Sb., která po zrušení zmíněných paragrafů zbývají, jsou v podstatě nejzávažnějšími §§ 2 a 3, stanovící podmínky umělého přerušení těhotenství. Tato ustanovení jsou dnes provedena vládním nařízením č. 126/62 Sb., kterým se zřizují IK a provádí zákon o umělém přerušení těhotenství.

Které základní podmínky umělého přerušení těhotenství zákon uvádí? Jsou to:

- a) těhotenství lze uměle přerušit jen se souhlasem těhotné ženy (v určitém případě možno nahradit souhlasem zák. zástupce);
- b) těhotenství lze uměle přerušit jen v lůžkovém zdravotnickém zařízení;
- c) o žádosti těhotné ženy rozhoduje komise k tomu účelu zřízená;
- d) komise může udělit povolení na základě důvodů
 - aa) zdravotních,
 - bb) z jiných důvodů zvláštního zřetele hodných.

V první řadě bychom se chtěli zabývat právním postavením orgánu kompetentního k udělení souhlasu s přerušением těhotenství. Tímto orgánem je interrupční komise.

A. INTERRUPTČNÍ KOMISE

Ustanovení § 3 zák. 68/57 Sb. hovoří o tom, že o povolení přerušení těhotenství rozhoduje komise k tomu zřízená. Podrobnosti o zřizování a složení komisí byly původně upraveny vyhláškou č. 249/57 Sb. Z tohoto předpisu vyplynulo, že povolení přerušení těhotenství bylo považováno především za otázku *zdravotnickou* a že tudíž těžiště činnosti v tomto směru spočívalo na orgánech zdravotní správy. Komise se zřizovala u okresního ústavu národního zdraví, jejími členy byli lékaři a jen jeden člen byl z řad laiků, jmenován radou ONV. Tímto členem byla, jak vyhláška výslovně charakterizovala „žena životem zkušená a požívající důvěry a vážnosti“ (srov. § 3 vyhlášky). Proti této původní koncepci se zejména poslední úpravou *pojetí* orgánu kompetentního k povolení interrupce změnilo. Základní pojetí zřizování a složení nynější tzv. IK je odlišné. Právní postavení interrupčních komisí a jejich kompetence, jakož i prováděcí ustanovení k zákonu o umělém přerušení těhotenství obsahuje vládní nařízení č. 126/1962 Sb. ve znění vl. nař. č. 95/1964 Sb. a vl. nař. č. 54/1966 Sb. IK je orgánem okresního (či krajského) NV — zřizuje ji příslušný národní výbor jako užší komisi své zdravotnické komise. Z předepsaného složení vyplývá, že její personální těžiště leží v živlu laickém, tedy nikoli odborném — zdravotnickém. Nyní je předsedou komise poslanec národního výboru (zpravidla člen zdravotní komise) — dříve jím byl ředitel OÚNZ, resp. později ředitel nemocnice s poliklinikou. Dalším členem je osoba volená národním výborem z řad poslanců NV či členů populační komise, výboru žen nebo zástupce okresní odborové rady. Konečně třetím členem je krajský odborník pro gynekologii a porodnictví. Co bylo uváděno jako důvod změn, ke kterým ve zřizování a složení IK došlo? Vycházelo se z toho, že převážně jsou ženami uváděny v žádosti o povolení přerušení těhotenství důvody jiné než zdravotní:

Srov. statistické údaje. Zastoupení umělých přerušení ze zdravotních důvodů z úhrnu umělých přerušení na žádost:

	1958	1959	1960	1961	1962
ČSSR	21,2	14,5	12,7	14,3	15,4
ČK	20,0	14,1	12,7	14,5	15,6
SK	25,8	16,0	12,7	13,8	14,9

³⁾ Srov. Srb, Kučera: Potratovost v Československu v letech 1953–1962, Demografie č. 4/1963.

Proto se změnou ve složení komise sledovalo zvýšit zájem národních výborů na odstraňování překážek, které ženy udávají jako důvod svých žádostí a zajistit účinnější pomoc NV tyto překážky odstraňovat.⁴⁾

Komise v novém složení a s novou praxí působí již několik let, je možno tedy položit otázku, zda se předpoklad zákonodárce a naděje, které vkládal do tohoto především *organizačního* opatření, splnily nebo nikoli. Závěry je v tomto směru opět možno opřít zejména o průzkumy prováděné SPOK a o jednání, která k těmto otázkám SPOK měla na svých plenárních zasedáních. Co ukazují závěry průzkumu IK, resp. zkoumání názorů jednotlivých předsedů, jež se konal v r. 1964? „Poměrně značná část okresních a krajských národních výborů se už delší čas zabývala potratovou situací v okrese, resp. v kraji. Třicet osm předsedů IK v českých krajích (32,5 %) a 10 předsedů IK na Slovensku (22,2 %) odpovědělo, že rada jejich příslušného národního výboru se v r. 1963 nezabývala potratovou situací ani jedna. Pokud jde o KNV — pouze v pěti krajích se rada KNV potratovou situací během r. 1963 zabývala alespoň jednou.“⁵⁾

Materiální důvody, které vedou ženy k podávání žádostí o umělé přerušení těhotenství, tkví ve skutečnostech, které většinou nejsou v současné době okamžitě řešitelné. Je možno sice vyřešit některé jednotlivé případy, jako celek však zůstávají společenským problémem. Tento problém pak není možno řešit pouhým *organizačním* opatřením, byť by toto opatření bylo myšleno sebelépe. Společenský problém tu tkví zejména v bytové krizi, zlepšení situace předškolních zařízení pro děti, zvýšení znalosti a úrovně antikoncepce i výchovného působení a dalších skutečnostech.

Samo složení komisí, pozorováno konkrétně, nebývá (jak ukázal uvedený průzkum) ideální. V zastoupení podle věku převažují mezi předsedy IK starší lidé, většinou mající jen základní vzdělání. To vede většinou k praxi, že se v jednání komisí vychází především z empirických poznatků. Problematika, která je společensky velmi závažná, není chápána v širších, případně odborných společenských souvislostech. Poznatky moderních vědeckých odvětví pochopitelně nejsou ve většině komisím známy. Nedostatky znalosti např. i z oboru psychologie, práva apod. jsou příčinou, proč jednání komise bývá někdy i netaktní, nevhodné apod. Z toho ze všeho vyplývá, že praxe IK je v *celostátním měřítku* nevyrovnaná a často živelná.

Zatím, jak se zdá, byla existence těchto komisí a jejich konkrétní vytváření ponecháno značné živelnosti, což u problematiky tak závažného charakteru by nadále zřejmě nebylo na místě. Přitom je na druhé straně třeba zdůraznit, že projednávání žádostí, resp. zasedání IK je v celostátním průměru časově velmi náročnou záležitostí, a proto i v této souvis-

⁴⁾ Srov. „Nové prováděcí předpisy k zák. č. 68/57 Sb.“, Demografie 2/63. Změny ve složení IK byly takto odůvodňovány běžně i v denním tisku — srov. např. článek „Novelizace předpisů o umělém přerušení těhotenství“, Zdravotnické noviny č. 2/63.

⁵⁾ J. Prokopec, Názory předsedů interrupčních komisí na současnou prováděcí praxi zákona o umělém přerušení těhotenství, Zprávy SPOK č. 5/64.

losti je třeba si klást otázku, zda kvalitativní společenské výsledky tu odpovídají kvantitativně vynaložené námaze.

V odborném tisku jsou uváděny různé kritické výtky k praxi IK: „Vážným důvodem pro určité zjednodušení práce je i varování některých lékařů-psychiatrů, kteří upozorňují, že jednání v interrupční komisi působí na ženy traumaticky, vyvolává v nich mnohdy různé neurotické potíže a někdy velmi pronikavě ovlivňuje jejich další sexuální život.“⁶⁾

Zatím však nebyly vzneseny naprosto přesvědčivé argumenty proti samé existenci IK. Je skutečně totiž vážnou otázkou, zda nedostatky v praxi IK jsou dostatečným argumentem proti tomuto postupu při provádění zákona o umělém přerušení těhotenství.

Zřízení a existence IK dotýká se totiž základní právní úpravy přerušení těhotenství — zda totiž má tento zákrok být umožněn na základě určitého svolení, či výsledkem pouhého rozhodnutí těhotné ženy, jež zdravotnické zařízení bere na vědomí. Odpověď na tuto otázku, jak uvedeno dále, je velmi složitá a zřejmě nelze na ni odpovědět jednoznačně jen z odborného právníckého hlediska. Požadavek zlepšení složení IK je však velmi aktuální a je na místě.

B. DŮVODY K UMĚLÉMU PŘERUŠENÍ TĚHOTENSTVÍ

Jak jsme již zprvu uvedli, důvody (indikace) uvedené vlád. nařízením č. 126/62 Sb. ve znění vl. nař. 95/1964 a vl. nař. 54/1966 Sb. (dále jen vl. nař. č. 126/62 Sb.) lze rozdělit na a) zdravotní, b) jiné, zvláštního zřetele hodné důvody (jež bychom souhrnně, poněkud nepřesně mohli označit jako důvody sociální).

Ad a) Zdravotní důvody, jak uvádí § 5 cit. vl. nařízení, stanoví ministerstvo zdravotnictví. Toto ustanovení je pak provedeno v příloze ke směrnici č. 28/66 Věstníku min. zdravotnictví. Příloha nese název „Seznam nemocí, které jsou zdravotnickou indikací k umělému přerušení těhotenství“. Jednotlivé nemoci jsou rozděleny do patnácti skupin podle příslušných druhů. Tento seznam zdravotnických indikací je zřejmě povahy taxativní, tedy závazný. Rozšířit by jej o další indikace mohlo opět jen ministerstvo zdravotnictví. Vážná právní otázka, která by se mohla naskytnout, je, zda existuje právní nárok na to, aby povolení k přerušení těhotenství bylo uděleno v případě, že zde je odborně prokázána některá z uvedených indikací. Resp. zda by IK mohla i v takovém případě žádost zamítnout a povolení neudělit. Domníváme se, že seznam indikací uvádí nemoce tak závažné jak z hlediska zdraví ženy, tak z hlediska eugenického, tj. zdraví dítěte a dalšího potomstva, že by odmítnutí povolení k interrupci znamenalo zabránění výkonu, jenž by jinak znamenal případně plnění lékařské povinnosti podle zásad lege artis. Ještě markantnější pak tato situace je v případech odst. 2 § 6 vlád. nař. 126/62 Sb.: „Těhotenství

⁶⁾ Srov. J. Prokopec, K některým aspektům umělého přerušení těhotenství, Soc. zákonost 5/1965.

může být uměle přerušeno i při kontraindikacích, jestliže by jeho pokračování ohrozilo život ženy.“ V tomto případě by zamítnutí žádosti o přerušení těhotenství bylo podle našeho názoru jednáním protiprávním, neboť by vlastně vystavilo ženu možné újmě na zdraví či dokonce na životě. I v případě odst. 3 § 6 vlád. nař. 126/62 Sb.: „Trpí-li některý z rodičů těžkou dědičnou nemocí, je možno povolit umělé přerušení těhotenství, i když je starší než 12 týdnů, nebo i když v posledních šesti měsících bylo těhotenství uměle přerušeno,“ — domníváme se, že IK nemůže žádost o povolení zamítnout. Ve všech těchto případech by totiž zamítavý postoj IK mohl způsobit vážné škody jak žadatelce, tak společenským zájmům. Uvedená směrnice č. 28 ve svém sedmém odstavci pak stanoví: „Interupční komise nepozve ženu na projednání žádosti, jde-li o umělé přerušení těhotenství ze zdravotních důvodů, náležitě doložené lékařskými nálezy, nebo jakmile žádá o umělé přerušení těhotenství žena starší 40 let, která má nejméně 3 žijící děti, která ztratila manžela, případně žena, která otěhotněla v důsledku znásilnění nebo jiného trestného činu...“ Zdá se tedy, že komisionální projednání žádosti zejména v případech zdravotní indikace je formální záležitostí — vždyť prakticky stejně v takovém případě laičtí členové komise mohou nejvýše posoudit, zda jsou v pořádku formální náležitosti žádosti, ale pokud jde o stránku věcnou, zde nemohou nic měnit na odborném vyjádření, resp. doporučení. Proto se domníváme, že povolování umělého přerušení těhotenství v těchto případech, které jsme uvedli, je víceméně byrokratickou záležitostí a že by bylo namístě řešit tyto případy jinak.

Ad b) Jiné, zvláštního zřetele hodné důvody uvedené v odst. 2 § 5 vlád. nař. č. 126/62 Sb. jsou, na rozdíl od předchozích, zdravotních indikací, uvedeny v právním předpisu demonstrativně. Zejména se považují za takové důvody skutečnosti uvedené pod písm. a)–g) tohoto odstavce. To však nevylučuje, aby případně nemohla IK povolit přerušení i z jiného důvodu, který zde není výslovně uveden, tedy z jiného zvláštního zřetele hodného důvodu. (Tak vlád. nařízení neuvádí zde výslovně jako důvod nedostatek možnosti bydlení — přitom, jak se ukazuje v praxi, je právě tento důvod jedním z nejčastějších, pro který IK přerušení těhotenství povolují.) Ustanovení § 7 vlád. nař. ovšem uvádí dále, že je třeba na každý případ pohlížet komplexně — na souhrn zdravotních poruch i sociálních podmínek u žadatelky. (Podle našeho názoru tu ovšem nemohou např. sebelepší sociální podmínky ničeho změnit na zdravotní indikaci — když např. těhotenství ohrožuje život ženy. Toto ustanovení bude tedy používáno spíše v případech opačných — tj. kde hlavním důvodem bude některý ze sociálních důvodů a bude třeba posoudit i zdravotní stav ženy v této situaci.)

Při srovnání skupiny důvodů uvedených v odstavci druhém § 5 vlád. nař. s indikacemi zdravotními nám nepochybně vytane na mysli otázka, zda je tu rozdíl v povaze rozhodování o těchto důvodech. Zdá se, že zde tento rozdíl, vyplývající z rozdílné společenské podstaty těchto důvodů, je. Přikláníme se k názoru, že zdravotní indikace bychom měli posuzovat

jako takové, které zakládají nárok na povolení přerušení těhotenství, jestliže o to žena požádá. Pokud jde o indikace uvedené v druhém odstavci § 5 vlád. nařízení, je zřejmé, že tuto povahu nemají a že právě zde uplatňuje se vlastní „rozhodovací činnost“ IK. A tak právě zde mohou vznikat pro IK nejobtížnější situace v souvislosti s problematikou jednotlivých případů. Tu se mohou uplatňovat jak správné, tak právě i nesprávné názory jednotlivců — členů komisí, disproporce v rozhodování apod.

Rádi bychom se ještě zastavili u jednoho z důvodů zde uvedených, a to pod g) § 5 vlád. nařízení. Je jím „okolnost, která nasvědčuje, že k otěhotnění došlo znásilněním nebo jiným trestným činem“. Jde o situaci sice poměrně dosti výjimečnou (trestný čin znásilnění, mající za následek otěhotnění znásilněné ženy, nemá početnou společenskou frekvenci). Představme si však, i pro tyto řídké případy, lidskou situaci ženy, která v důsledku znásilnění otěhotní. Tu by měla mít všechny záruky kladného výroku IK. Tento důvod by měl být nepochybně formulován jako právní nárok ženy na přerušení těhotenství. Pokud jde o „jiný trestný čin“, jímž došlo k otěhotnění ženy, pak prakticky může jít o tyto trestné činy: pohlavní zneužívání (§§ 242 a 243 tr. zák.) a soulož mezi příbuznými (§ 245 tr. zák.), právní nárok by zde měl být řešen stejně jako v předchozím případě.

Konečně je třeba se zmínit ještě o ustanovení odst. 2 § 7 vlád. nařízení 126/62 Sb., které je třeba vzhledem k § 5 tohoto předpisu považovat za ustanovení obecné: „U žen, které dosud nerodily, je třeba zvlášť bedlivě uvážit všechny zdravotní i jiné důvody s ohledem na nebezpečí vzniku neplodnosti po prvním přerušení těhotenství.“ Toto ustanovení rozděluje žadatelky na dvě skupiny — ženy, které dosud nerodily a které již porodily.

V této souvislosti bychom chtěli upozornit na to, že nynější směrnice č. 28/66 min. zdravotnictví je značně zjednodušena proti předchozí směrnici č. 72/62, doplněné směrnicí č. 48/64 Sbírky směrnic pro NV — jež podrobně obsah zmíněného § 5 vlád. nař. č. 126/62 Sb. rozváděly. Tato předchozí směrnice zdůrazňovala nejprísnější postup u žen dosud nerodivších a výjimečnost povolení interrupce u žen starších 17–36 let (z důvodů uvedených v § 5, odst. 2, písm. c) až f) vlád. nař. 126/62 Sb.) a u další skupiny žen — tj. starších 36 let již nevyžadovala zvláštní přísnost v postupu. Podobné rozdělení nová směrnice (tj. č. 28/66) již nemá, zmiňuje se pouze o postupu u žen starších 40 let a majících 3 žijící děti... jak jsme již uvedli.

Je tedy zřejmé, že IK při posouzení důvodů pro přerušení těhotenství musí mít na mysli zejména dvě základní kritéria, rozhoduje-li podle odst. 2 § 5 vlád. nař. č. 126/62 Sb. V prvé řadě musí uvážit, zda nejde o ženu, která dosud nerodila a zvážit nebezpečí vzniku neplodnosti po prvním přerušení těhotenství. Naopak u ženy starší 40 let mající 3 žijící děti IK může postupovat v podstatě formálně. Pokud jde o skupinu žen již rodivších, které ještě nedosáhly věku 40 let etc., nestanoví se dnes již podmínka výjimečnosti udělení souhlasu k interrupci v případech zvláštního

zřetele hodných. (Není snad třeba zdůrazňovat, že kritéria zdravotnických kontraindikací přerušení těhotenství musí IK zvážit v každém případě jako obecná.)

C. ZAMÍTNUTÍ ŽÁDOSTI O POVOLENÍ UMĚLÉHO PŘERUŠENÍ TĚHOTENSTVÍ

IK zamítne žádost o přerušení těhotenství v prvé řadě tehdy, jestliže by byl uveden jiný zdravotní důvod, než který se nachází mezi zdravotními indikacemi v příloze směrnice 28/66. Jiný zdravotní důvod by mohl být případně vážen jen v souvislosti s jiným, zvláště zřetele hodným důvodem (musel by ovšem v tomto případě převažovat právě druhý, tedy nikoli zdravotní důvod).

Dále komise zamítne žádost o přerušení těhotenství, jestliže po volném uvážení neshledá podle odst. 2 § 5 a v souvislosti s § 7, odst. 2 vlád. nař. 126/62 Sb. situaci ženy za takovou, aby bylo třeba povolení udělit.

Konečně z důvodů zdravotních bude žádost zamítnuta, bude-li shledán lékařem některý zdravotní důvod proti umělému přerušení těhotenství, tj. kontraindikace. Kontraindikace uvádí vlád. nařízení v § 6. Současné jsou tu však vyjmenovány i výjimky, kdy přes zjištěnou existenci kontraindikace je možno těhotenství přerušit.

IK by *odmítla* projednat žádost o povolení přerušení těhotenství z důvodu nepříslušnosti, když by žádost byla podána jinde než u IK příslušné (tj. v okrese, kde má žadatelka trvalý pobyt nebo příslušné podle sídla jejího pracoviště nebo školy, kterou navštěvuje).

Zbývá zmínit se ještě o jednom problému, který, jak se zdá, se při zamítání žádostí projevil v průběhu jednání IK. Navodila jej formulace § 12 vlád. nař. 126/62 Sb.: „(1) Interrupční komise po zvážení všech okolností si mohou k jednání zvát manžely žen, popřípadě muže, kteří otěhotnění způsobili, u dívek mladších než 18 let též jejich rodiče. (2) V jednotlivých případech mohou interrupční komise ženám (převážně svobodným matkám) doporučit po narození dítěte jeho vychování v kojeneckých ústavech a dětských domovech.“ Povaha tohoto ustanovení je na první pohled doporučující pro postup projednání žádostí IK a *v žádném případě jen* o toto ustanovení nemůže být opřeno zamítavé rozhodnutí.

V prvé řadě je třeba vidět, že z tohoto ustanovení vůbec nelze vyložit *právní povinnost* žadatelky, aby přinutila k účasti na jednání před IK toho muže, s nímž dítě bylo počato. Proto též (není-li zde této povinnosti) nelze z nepřítomnosti pravděpodobného otce činit žádné jednoznačné závěry. Možnost zvát si tyto muže je dána samotné IK, je jí uvedeným ustanovením *doporučena*. Protože jde o jednání, které je možno podřadit pod obecné předpisy o správním řízení, jednalo by se tedy v tomto případě o svědka ve správním řízení. Na rozdíl od jednání v řízení před soudem není tu přítomnost svědka vynutitelná jeho předvedením.

Ani z důvodu druhého odstavce § 12 vlád. nařízení jakožto z důvodu jednoznačného by nebylo oprávněno zamítnout žádost o interrupci — tedy

s poukazem na to, že matka může dát dítě do ústavu. Domníváme se, že ani není v obecném společenském či speciálním „populačním“ zájmu rozmnožovat počet opuštěných dětí vyrůstajících v ústavních zařízeních mimo rámec rodiny.

Tolik k základním otázkám současného zákonného stavu. Nezabývali jsme se řadou podrobností — zejména ne některými formálními otázkami, týkajícími se postupu projednání žádosti.

D. VZTAH K OBČANSKÉMU A RODINNÉMU PRÁVU

1. Vztah k občanskému právu

V teorii se již častěji vyskytla otázka, zda život počatého lidského plodu je třeba považovat za rovnocenný životu (a jeho ochraně) člověka zrozeného. Tuto problematiku přinesly, resp. ovlivnily některé názory církevní... Tak v encyklice Pia XI. *Casti conubii* je za nedovolené považováno i umělé přerušení těhotenství v případě lékařských indikací.⁷⁾

Katolická ideologie zde vychází z jednoho z „božích přikázání“, vysloveného imperativem „Nezabiješ“, a považuje umělé přerušení těhotenství za porušení tohoto přikázání. Zárok považuje přímo za vraždu. Katolická církev není ve svých názorech na umělé přerušení těhotenství osamocena. Podobná stanoviska zastávají i jiné církve. Tu poukazujeme např. na stanovisko rodinně právní komise německé evangelické církve k otázce tzv. etických indikací. I evangelická církev vychází v otázce přerušení těhotenství ze stejné ideologie přikázání „Nezabiješ“.⁸⁾

Zákonodárství moderních států však většinou z těchto ideologických postulátů nevychází. To je patrné z rozlišování různých skutkových podstat trestných činů, pokud je umělé přerušení těhotenství považováno za trestný čin, není co do skutkové podstaty ztotožňováno s trestným činem vraždy.

Občanské právo vychází pochopitelně v otázce ochrany tzv. *nascitura*, tj. dítěte počatého, ale dosud nenarozeného z jiných společenských hledisek a jiného účelu. Zatímco o trestním právu nelze jednoznačně říci, že by stanovením podmínek skutkové podstaty trestného činu nedovole-

⁷⁾ „Pokud se týká »indikace lékařské, therapeutické« — abychom užívali jejich výrazů — již jsme řekli, ctihodní bratři, jak je nám líto matky, které hrozí z vyplnění přirozené povinnosti těžká nebezpečí ba i na životě. Ale jaký důvod mohl by někdy nějak ospravedlniti přímou vraždu nevinného: Neboť zde běží o vraždu...“ (srov. *Casti conubii*).

⁸⁾ „Deshalb ist es der Christenheit gewiss, das Gottes Gebot »Du solst nicht töten« das Verbot, einschliesst, über menschliches Leben eigenmächtig verfügen... Menschliches Dasein beginnt nicht erst mit der Geburt. Schon im Ungeborenen ist ein neues und einmaliges menschliches Wesen da, dass nicht als »werdendes Leben« minderen Wertes als der »voll ausgebildete« Mensch. Auch das Ungeborene hat Teil an der Zusage des Heils in dem Herrn Jesus Christus. Ist doch in ihm Gott selbst Mensch geworden...“ (srov. Zur sog. ethischen Indikation, *Zeitschrift für das Gesamte Familienrecht*, Heft 8/9, 1964).

ného přerušení těhotenství přímo chránilo „práva“ lidského plodu — ale naopak, tu trestní právo zabráňuje určitému protispolečenskému chování toho jedince, který nedovolený zákrok provedl, právo občanské výslovně stanoví ochranu *práv* tzv. nascitura. Právní subjektivita (jež je předpokladem vzniku práv a tudíž i jejich ochrany) však vzniká narozením člověka, proto občanské právo v případě nascitura si musí vypomoci právní fikcí — považovat práva za vzniklá *ex tunc*, narodí-li se dítě později živé. Nelze tedy říci, že by občanské právo považovalo nascitura za rovnocennou bytost člověku zrozenému. (Kdyby tomu tak bylo, muselo by přiznat práva i tomu nasciturovi, jenž se narodí později mrtvé — a to je pocho-pitelně řešení absurdní.)⁹⁾

Je třeba si pak dále uvědomit, že občanský zákoník přiznává nasciturovi občanskoprávní subjektivitu — způsobilost (nyní podle § 7 obč. zák.) mít práva v rámci občanského práva. Podmínkou vzniku, byť *ex tunc*, těchto práv je pak zrození živého dítěte. Z ustanovení občanského zákona nelze tedy dedukovat, že by počatý plod byl považován v období svého vývoje až do živého narození za člověka. Až do okamžiku zrození jde pouze o lidské embryo. Právní řád může ovšem v právních normách svých jednotlivých odvětví (a to vždy ryze účelově) počítat s faktem existence nascitura jako s určitou právní skutečností a vázat na ni zejména vznik či změnu určitých práv a povinností (např. v bytových před-pisech apod.).¹⁰⁾

Zákon 68/57 Sb. v § 2 řeší ještě jednu občanskoprávní otázku, a to případ, kdy žádost o umělé přerušení těhotenství podá za těhotnou žada-telku její *zákonný zástupce* (resp. vyjádří svůj souhlas s interrupcí v pří-padě, že by žena sama či někdo jiný žádost podala). Toto ustanovení je dnes třeba vyložit v souladu s § 10 obč. zák. Ustanovení § 2 zák. 68/57

⁹⁾ V tradici občanskoprávního zákonodárství na našem území je konstrukce ochrány práv nascitura dlouholetá a její podstata, přes rozdílné formulace, se nepříliš změnila. Tak již obecný občanský zákoník z r. 1811 uváděl v § 22: „I nezrozené děti mají od doby svého početí nárok na ochranu zákonů. Pokud jde o práva jejich a nikoli o práva třetí osoby, hledí se k nim jako ku zrozeným; dítě mrtvé narozené však se pokládá se zřetelem ku právům zůstaveným mu pro případ života, jako by nikdy nebylo počato.“ Občanský zákoník č. 141/1950 Sb. v § 5, odst. 1 stanovil: „Dítě, které je počato, posuzuje se, pokud jde o jeho práva, jako by se již bylo narodilo, narodí-li se pak živé.“ Konečně nový občanský zákoník č. 40/1964 Sb. uvádí v § 7, odst. 1: „Způsobilost občana mít práva a povinnosti vzniká narozením. Tuto způso-bilost má i počaté dítě, narodilo-li se živé.“

¹⁰⁾ Někteří autoři vidí v otázce, zda nasciturus a osoba jsou rovnocenní, základ řešení připuštění indikací (tzv. etických) pro přerušení těhotenství v právním řádu. Srov. Dr. Eberhard Foth: Noch einmal: Zur ethischen (kriminologischen) Indikation, Ehe u. Familie 12/63: „In Wahrheit wird die Frage, ob aus ethischer Indikation“ abgetrieben werden darf, zugleich mit der Frage beantwortet, ob person und nasci-turus gleichzustellen sind. Wird letzteres bejaht, kommt eine Zulassung der Abtrei-bung nicht in Frage: Der nasciturus ist Person; warum er es geworden ist, kann keine Rolle spielen. Nur wenn der nasciturus als etwas anderes angesehen wird, über das die Mutter — und der Staat — ein wenn auch begrenztes Verfügungs-recht haben, kann die Tötung der Leibesfrucht zugelassen werden — dann freilich nicht *notwendigbeschränkt* auf die Fälle ethischer Indikation. Die Frage nach dem Wesen des nasciturus steht daher im Mittelpunkt.

o tzv. plánovaném rodičovství¹⁴⁾, či proti vůli jednoho z nich, mohou se naskytovat další zajímavé otázky.

V prvé řadě jde o problém, zda sám souhlas s pohlavním aktem presumuje též eventuální souhlas s případným důsledkem — početím. Zdá se, že pokud neexistuje antikoncepční prostředek vylučující těhotenství se stoprocentním účinkem — bez možnosti vzniku nahodilostí, pak zřejmě je nutno vycházet z „rizika“ pohlavního styku. Pak na tom, zda dítě bude zrozeno či nikoli se mužský partner nepodílí a podle našeho právního stavu nemá ani právo o tom spolurozhodovat. Z kterých ustanovení vyplývá tento právní stav? Z ustanovení § 2 zák. 68/57 Sb. o umělém přerušení těhotenství a z § 4 vlád. nař. 126/62 Sb. — zde se mluví o tom, že těhotenství lze přerušit jen se souhlasem těhotné ženy (výjimka je pouze v případě nedostatku způsobilosti k právním úkonům, kdy bude její souhlas nahrazen souhlasem zákonného zástupce). Dále pak všude tam, kde se mluví o postupu při podávání žádosti o interrupci, je jako žádající subjekt uváděna *žena*. Je tedy zřejmě nepřipustné, aby podal žádost o interrupci muž (zploditel dítěte), byť by byl manželem. Stejně tak nelze vyvozovat, že manželův eventuální nesouhlas s interrupcí by znamenal vetování ženiny žádosti a byl v tomto smyslu závazný pro IK. Konečně pak z platných předpisů vyplývá, že IK nemůže vycházet ani z toho, že je třeba, aby manželé (či jiní partneři) oba byli v otázce interrupce jednoznačně dohodnuti a podle toho aby pak IK dále postupovala. Manžel či jiný muž zde totiž nemá právo spolurozhodovat, ani jeho eventuální výsledky před komisí není podmínkou pro pozitivní či negativní rozhodnutí IK.

Ustanovení zákona 68/57 Sb. a vlád. nař. č. 126/62 Sb. je třeba považovat za speciální, zejména vzhledem k hlavě třetí zákona o rodině, jež

¹⁴⁾ Plánování rodiny, resp. její velikost je ovšem problémem širším. Touto problematikou z nejširších společenských hledisek zabývá se Mezinárodní federace pro plánování rodičovství (International Planned Parenthood Federation). Kolem roku 1960 vypadala situace plánování velikosti rodiny v různých státech takto:

Země	Průměrný počet dětí	Procento plánujících 4 dětí
Nizozemí	3,3	38,7
Norsko	3,1	25,0
Itálie	3,06	18,4
Švýcarsko	2,9	22,4
Velká Británie	2,8	23,2
Francie	2,77	16,9
NSR	2,2	4,2
Rakousko	2,0	4,0
USA	3,6	50,6
Kanada	4,2	70,1
ČSR 1956	2,20	5,3
ČSR 1959	2,36	5,6

Srov V. Srb, Plánování velikosti rodiny v Evropě, Zprávy SPOK 4/63.

Sb. mluví totiž o ženě zcela zbavené svéprávnosti anebo pro duševní poruchu vůbec neschopné si své věci obstarávat. Nový občanský zákoník nezná již pojmy úplného nebo částečného zbavení svéprávnosti. Proto nyní půjde o ženu zbavenou způsobilosti k právním úkonům podle odst. 1 § 10 obč. zák., na rozdíl od případu omezení způsobilosti k právním úkonům.

2. Vztah k právu rodinnému

Již jsme se zmínili o ustanovení § 12, odst. 1 vlád. nař. č. 126/62 Sb., které uvádí, že IK si mohou po zvážení všech okolností zvat k projednání žádosti o interrupci manžely žen (příp. muže, kteří otěhotnění způsobili). Toto ustanovení snažili jsme se vyložit v jiné relaci — v souvislosti s otázkou povolení či zamítnutí interrupce. Bylo by však možno si položit otázku další, zda toto ustanovení má či nemá nějaký vztah či návaznost na právo rodinné — jeho základní předpis, zákon o rodině. Tu by pak šlo zejména o ustanovení týkající se práv a povinností manželů a dále vzájemných vztahů rodičů. V první řadě je třeba uvést, že ustanovení § 12 vlád. nařízení nelze srovnávat s některými předpisy práva rodinného, aniž bychom nebrali v potaz předpisy o umělém přerušení těhotenství jako celek — tedy nevycházeli na jedné straně z jejich smyslu a společenského účelu, na druhé straně pak ze smyslu a účelu rodinného kodexu.

Zákon o rodině vychází z toho, že důsledkem pohlavního soužití muže a ženy může být početí dítěte. V tom smyslu pak stanoví právní důsledky skutečnosti, že je počato či posléze zrozeno dítě. Zákon o rodině obecně předpokládá pohlavní styk mezi muži a ženami různého stavu, stáří apod. Vždy, je-li prokázáno, že z tohoto styku je počato a zrozeno dítě jsou muž a žena ve vztahu rodičů k tomuto dítěti. Speciálně — jako jeden z důsledků *manželství* pak předpokládá zákon o rodině pohlavní styk mezi mužem a ženou, kteří jsou manžely. Jde tu však o sféru osobních práv či povinností, k nimž prostředky právními nikdo nemůže být donucen, na druhé straně však nesrovnalosti v této sféře manželského soužití mohou vést k vážnému rozvratu vztahu manželů, jenž podmiňuje případné zrušení manželství rozvodem. Nesrovnalosti zde mohou spočívat v nejrůznějších otázkách sexuálního života, tedy konečně i v tom, zda a kdy si který z partnerů přeje či nepřeje, aby z tohoto soužití bylo nejen počato, ale též zrozeno dítě. Záměrně zde zdůrazňujeme obě — časově oddělené skutečnosti, které vedou ke vzniku nového lidského jedince. K početí dojde v důsledku *chování* muže a ženy, tedy chování dvou jedinců. Na zrození dítěte a jemu předcházejícímu těhotenství se však již muž nepodílí. Z hlediska nejnovějších poznatků a stupně vývoje antikoncepce může jak žena, tak muž s více méně zaručenými výsledky zabránit početí. A může tak jednat o své vůli, proti vůli druhého partnera. (V manželství může ovšem z tohoto důvodu dojít k rozvratu.) Je-li však dítě počato — ať shodnou vůlí (za vzájemného souhlasu obou partnerů — zde se mluvívá pojednává o vztazích mezi manžely. Tu tedy v otázce přerušení těhotenství

neplatí zásada rovnoprávnosti vyslovená v § 18 zák. o rodině, stejně tak jako neplatí odst. 1 § 20 téhož zákona, že o záležitostech rodiny rozhodují manželé společně. Pro námi zkoumané otázky přerušení těhotenství by případně odst. 1 § 20 zák. o rod. mohl být považován jen za ideální postulat řešení této jistěže jinak velmi závažné otázky vzájemného vztahu manželů. Samozřejmě, že může dojít k situaci, že interrupce, kterou manželka o své vůli podstoupí, ačkoli manžel měl námitky, může způsobit rozvrat vztahů mezi manžely. To však je již otázka jiná.

Společensky je ovšem přerušení těhotenství u žen *vdaných* vysoce aktuální otázkou, což je zřejmé z těchto statistických údajů:

Umělé přerušení těhotenství podle rodinného stavu žen:

Rok	Vdané	Ostatní	% uměl. přeruš. těh. vdaných žen
1958	52 354	9 064	85,2
1959	66 985	12 146	84,7
1960	74 044	14 244	83,9
1961	77 528	16 778	82,2
1962	73 539	16 276	81,9
1963	58 627	11 919	83,1
1964	57 996	12 702	82,0
1965	64 921	14 679	81,6

(Srov.: Srb: Demografická příručka, Praha 1967, str. 118)

Zajímavá je též právní situace nezletilých žen, jež žádají o umělé přerušení těhotenství. Zákon 68/57 Sb. tuto otázku neřešil jako zvláštní otázku, protože však v § 2 je jako povolení interrupce podmínka stanoven souhlas těhotné ženy, je možno rozumět zde těhotnou ženou i těhotnou nezletilou. Teprve vl. nař. 126/62 Sb. v § 12 uvádí, že IK si může pozvat k jednání u dívek mladších 18 let též jejich rodiče. Je tedy zřejmé, že k povolení přerušení těhotenství není zapotřebí souhlasu rodičů, že zde tedy jde o situaci do určité míry analogickou uzavření manželství nezletilem. Obecnou odpověď za všestranný vývoj nezletilce § 33 zák. o rod.) zde přebírá na sebe orgán státu, tj. IK. Opět jde o řešení, jež přináší *lex specialis*. (Podle předpisu obecného by šlo zřejmě vždy o kolísni situaci — § 37 zák. o rodině.) Jistě, že v praxi půjde o případy ojedinělé, ale i tak je dost nepředstavitelné, že by např. čtrnáctiletá nezletilá podala žádost o interrupci, aniž by rodiče o tom vůbec věděli — tu zřejmě si je vždy IK přizve k jednání, i když speciální „souhlas“ či „nesouhlas“ od nich požadovat nebude.

III. ZÁVĚREČNĚ POZNAMKY

Konečně zbývá ještě jedna otázka, jež sice přímo nesouvisí se vztahem předpisů o umělém přerušení těhotenství a občanského či rodinného práva, přesto však z předchozího výkladu vyplyne: Je právo rozhodnout o pře-

rušení těhotenství právem těhotné ženy, resp. jde o její „svobodné rozhodnutí“ či nikoliv? Takto bývá totiž problém někdy formulován a tradován. Tak např. v referátu, jenž byl pronesen v souvislosti s vydáním nařízení presidia Nejv. sovětu SSSR o zrušení zákazu potratů ze dne 23. XI. 1955 se říkalo: „Aby byla ženě samé dána možnost rozhodnout otázku mateřství...“. V našem tisku se též v posledních letech ozvalo volání po umožnění svobodného rozhodování ženy o mateřství.¹²⁾

Domníváme se, že tzv. svoboda mateřství je podstatně hlubší záležitostí, než možnost volby mezi interrupcí a porodem. Tato otázka je složitá proto, že její řešení nelze jednoznačně zařadit jen do problematiky právní. Je vůbec otázka, zda může toto právo nakonec vyústit ve formulaci právního nároku na umělé přerušování těhotenství. S jakým okruhem otázek je mateřství (nikoli tedy jen interrupce) spjato: v první řadě v širší společenské oblasti jde o otázky populační (reprodukcí lidského rodu), o otázky etické, ale též o problémy hospodářské. V neposlední řadě je mateřství spjato i s právní (rodinněprávní, trestněprávní sférou, ale též sférou sociálních práv a sociální politiky). Okruh otázek, s nímž je ovšem nejen mateřství, ale významně též přerušování těhotenství spjato, jsou *otázky zdravotní*. Jsou jimi významné otázky zdravotní péče, zejména péče v oblasti prevence a péče o zdraví žen, i konkrétní zdravotní problémy vznikající jednotlivým ženám v souvislosti s porodem i potratem. Bez významu nejsou zde i otázky zdraví duševního.

Připomeňme si nyní znovu dobu před deseti lety, tj. před vydáním zákona č. 68/57 Sb. Jestliže tehdy odhad všech potratů činil celostátně 100.000 případů ročně, nezměnila se tedy situace vůbec co do počtu potratů, srovnáváme-li tato čísla:

	1964	1965	1966
Počet všech potratů	99 211	105 758	115 463
Na žádost	70 698	79 591	90 024
Samovolné	28 414	26 098	25 389
Ostatní	99	69	50

a další srovnání:

Potraty ze 100 ukončených těhotenství

1964	1965	1966
29,0	31,2	34,0

¹²⁾ „Cožpak rodičovství nemá být věcí předem stanovené dohody dvou partnerů, místo aby to byla náhoda nebo životní tragédie, kde za »lehkomyšlnost« (obyčejně partnerovu) pyká žena – a nakonec i nechtěné dítě? Snad jsou v tom minulá století, nějaké temné atavismy, které nedovolují chápat mateřství jako svobodné rozhodnutí ženy o dalším uspořádání svého života.“ Srov. M. Lamarová, Vzpouora pro tři milióny, Kult. tvorba 9/1965.

Potraty na 100 narozených dětí

1964	1965	1966
40,8	45,3	51,5

Přitom je třeba poznamenat za prvé, že potraty týkají se ze $\frac{3}{4}$ žen vdaných a za druhé, že podíl žádostí ze zdravotních důvodů činí v posledních letech jen 18 % všech žádostí. Tedy naprostá většina žádostí je podávána z důvodů jiných zvláštního zřetele hodných. Tyto důvody jsou v podstatě důvody sociálními, neboť i velmi často uváděný důvod „více dětí“ je vlastně též důvodem sociálním, týká se už třetího, ale naprosto evidentně čtvrtého dítěte, které je ve většině případů naprosto nechtěné.

Podrobněji je problematika důvodů žádostí o umělé přerušení těhotenství rozebrána ve studii Srba—Kučery „Potratovost v ČSSR v letech 1958—1962“. Ač jde o průzkum ukončený již před několika lety, situace se v podstatě příliš nezměnila. Proto i tyto podrobnější údaje jsou stále velmi názorné:

Umělá přerušení vdaných žen podle důvodů (%)

Rok	Zdravotní	Ostatní	v tom							
			pokročilý věk ženy	více dětí 13)	rozvrat rod.	přev. hosp. odp. ženy	fin. tíseň	byt. tíseň	jiné dův.	nezjištěno
1958	20,7	78,7	2,5	49,4	8,1	2,0	6,4	6,7	3,6	0,6
1959	16,2	83,5	2,7	51,9	7,9	1,7	4,8	8,6	5,9	0,3
1960	14,5	85,3	2,7	51,7	8,1	1,6	4,4	9,7	7,1	0,2
1961	15,9	83,8	2,6	52,4	8,3	1,5	3,4	10,5	5,1	0,3
1962	17,3	82,2	3,0	50,6	7,7	1,9	4,1	10,9	4,0	0,5

Umělá přerušení vdaných žen v r. 1962 podle počtu dětí a důvodů v %

Počet dětí	Zdravotní	Ostatní	v tom							
			pokr. věk ženy	nejméně 3 děti	rozvrat rod.	přev. hosp. odp. ženy	fin. tíseň	byt. tíseň	jiné dův.	nezjištěno
0—1	31,1	67,7	3,4	—	23,4	3,7	5,2	25,3	6,7	1,2
2	34,9	64,3	6,1	—	12,5	3,9	9,7	21,2	10,9	0,8
3 a více	2,4	97,5	0,9	95,4	0,3	0,2	0,2	0,4	0,1	0,1

(Srov. Srb—Kučera, Potratovost v Československu v letech 1958—1962, Demografie č. 4/1963.)

¹³⁾ V r. 1962 nejméně 3 žijící děti.

Z uvedených tabulek je tedy na první pohled jasné, že u vdaných žen, které žádají o umělé přerušení těhotenství nejvýznamnější roli hraje počet dětí. Existence tří dětí pak je naprosto převážujícím „důvodem“ k podání žádosti o umělé přerušení těhotenství u této skupiny žen. Podle našeho názoru je tato problematika klíčovou společenskou otázkou a bylo by třeba se na ni hlouběji soustředit. Zřejmě tu nehraje roli jako společenská příčina samotný fakt, že žena má tři žijící děti, ale společenské příčiny leží jinde — zejména v důvodech hospodářských. Tak např. by bylo třeba prozkoumat a srovnat u všech těchto případů, jak dalece by narození dalšího dítěte ohrozilo hospodářskou existenci rodiny — v případě, že by matka nemohla být výdělečně činná. Z tohoto hlediska by však bylo záhodno zkoumat i skupinu předchozí — tj. ženy jež mají dvě žijící děti a žádají o interrupci. Tam totiž lze řadu „důvodů“ uváděných v žádostech považovat za velmi labilní. Na tuto skutečnost upozornili též autoři studie, z níž uvádíme údaje: „Při dvou dětech se uváděné důvody rozkládají jak v českých zemích, tak na Slovensku a to především zastoupením „rozvratu rodiny“ a zvýšeným podílem „finančních důvodů“. Všeobecně pak přibývá „zdravotních důvodů“. Důvody v žádostech třídětných žen jsou však diametrálně odlišné. Především mizí „zdravotní důvody“ až na 2,4 %. Přes 95 % žen uvádí jako hlavní důvod tři žijící děti. Ostatní důvody jsou uváděny ve zlomcích procenta. Takto se situace zjednodušuje a z těchto důvodů se žádosti vyřizují.“¹⁴⁾ Je tedy zřejmé, že „důvody“ uváděné v žádostech jsou jenom jakýmsi „právním vodítkem“ určeným interrupční komisi. Skutečné společenské příčiny však leží jinde a je třeba je zkoumat a objasňovat (zcela nepochybně by průzkum ukázal, že ztráta výdělku matky v důsledku narození třetího dítěte by mohla v četných případech ohrozit hospodářskou existenci dosavadní čtyřčlenné rodiny).

Rozhodování ženy o přerušení těhotenství v momentu projednávání žádosti nezdá se tedy být, jak praxe ukazuje „svobodným rozhodnutím o jejím mateřství“. O přerušení těhotenství ženy žádají pod tlakem převážně ekonomicko-sociálních objektivních skutečností, které jim nedávají možnost výběru. Žena má svobodnou volbu vlastně jen pokud jde o sexuální styk. Dále může ještě volit některé antikoncepční metody, z nichž některé jsou riskantní pro její zdraví, některé nedokonalé.

O svobodné volbě bychom mohli mluvit tehdy, když by žena mohla bez dalšího zvolit mateřství, aniž by to znamenalo *podstatnou sociální* újmu v jejím dalším životě a životě její rodiny, aniž by narození dítěte ohrožovalo existenční základ rodiny.

Podle našeho názoru je ovšem třeba ještě dále diferencovat v problematice potratovosti ženy alespoň do dvou skupin podle věku. Považovali bychom zde problematiku žen velmi mladých, většinou dosud nerodivších (cca do 20 let věku) za skupinu hodnou zvláštní pozornosti.

¹⁴⁾ Srov. tamtéž.

Jaké jsou zde statistické údaje?

rok 1966 — porody	15 let	52 dětí
	15 let	201 dětí
	16 let	957 dětí
	17 let	2872 dětí
	18 let	8450 dětí
	19 let	16101 dětí

Ve věkové skupině 16–19 let se narodilo 24 374 dětí v manželství a 4331 dětí mimo manželství, tedy cca 1/5 je v tomto věku porodů tzv. nemanželských.

rok 1966 — potraty

Věk ženy	Celkem	Na žádost	Samovol.	Ostat.	Svob. celkem	Vdané celkem
12	—	—	—	—	—	—
13	9	8	1	—	9	—
14	33	28	5	—	33	—
15	164	142	22	—	164	—
16	573	464	105	1	531	38
17	1380	1090	289	1	1192	171
18	2837	1027	808	2	1986	827
19	4240	2960	1278	2	2240	1945
20	5251	3666	1585	—	2012	3149

Celkově to tedy znamená, že ve věkové skupině 15–19 let porodily dívky 28 705krát a potratily ve 14 445 případech, z čehož je většina umělých přerušení těhotenství a celkem nadměrný počet samovolných potratů.

Vidíme, že v tomto okruhu problémů jde o otázky závažného charakteru, když zhruba 15 tisíc těhotenství v tomto věku končí potratem.

V čem je třeba spatřovat specifika u této skupiny žen? V první řadě je třeba mít na mysli, že u těchto žen jde o období *životního startu*. Už na první pohled je zřejmé, že do života vstupují za relativně obtížnější situace. Mají se připravit na své budoucí povolání, získat odpovídající místo v životě. V této kritické době, kdy jejich životní zkušenosti jsou minimální, dochází k prvním těhotenstvím, porodům a dochází převážně ke sňatkům. Ve velmi časově zhuštěném a převratném po lidské stránce období, jsou kladeny na mladou ženu nesmírně náročné úkoly. Její rozhodnutí mohou podstatně ovlivnit průběh celého jejího dalšího života.

A tu přistupuje další specifikum. Poukazuje se na zvláštní zdravotní problematiku v případech interrupcí u prvorodiček (podstatně větší ohrožení následnou sterilitou i komplikacemi), jednak na problém morální. Fakt, že celých 10 % mladých žen v pubescentním věku (do 20 let) prochází tvrdou zkušeností interrupce, nelze pokládat za zdravý. I když jde

o ženy v tomto věku již vdané, projevují se zde stále vlivy pokud jde o fyzické zdraví, ale zejména též v oblasti psychiky.¹⁵⁾

Přitom snad není pochyb o tom, že zdravá matka je svým způsobem, pokud máme na mysli její mateřství — nenahraditelná a nezastupitelná. Jde jistě o zdraví fyzické, ale též o vypěstování dalších předpokladů k plnění mateřské funkce. Mateřství má být pro ni radostí a nikoli řetězem těžkostí, svízeli a neřešitelných problémů společenských a hospodářských.

Zdravotní problematika související s interrupcí týká se ovšem všech žen. Je třeba vycházet z toho, že interrupce je chirurgickým zákrokem značné závažnosti, který byť proveden s největší odborností nezaručuje, že nedojde v určitém procentu případů k nechtěným důsledkům — komplikacím, a posléze i ke sterilitě ženy. Jde tedy o zákrok pro ženský organizmus značně drastický. Konečně masové provádění interrupcí je z hlediska celospolečenského i nákladnou záležitostí (zejména když uvážíme případné náklady na léčení žen, u nichž interrupce způsobila zdravotní potíže).

Pokud tedy uvažujeme o všech souvislostech, praxi a počtu interrupcí v našem státě, vnucuje se myšlenka, že tu jde vlastně o masové praktikování interrupce jakožto posledního východiska, jakožto určité „antikoncepce“, i když zde vlastně již jde o řešení právě nedostatku antikoncepce. Ukazuje se, že na přerušování těhotenství spoléhají (zejména tam, kde právní úprava zná v podstatě „nárok na přerušování těhotenství“) především mužští partneři jako na snadný způsob odstranění nechtěného důsledku pohlavního styku a nevěnují ani minimální pozornost antikoncepci. Nelze totiž přeceňovat kulturní vyspělost lidí v oblasti etiky a techniky sexuálního života.

Shrneme-li tedy dosavadní zkušenosti, porovnáme-li naši právní úpravu s úpravou v jiných socialistických, eventuálně i kapitalistických státech, můžeme dojít k určitým závěrům.

Pokud nejsou vytvořeny optimální předpoklady pro realizaci mateřství — a to ve sféře ekonomické, sociální politiky, ale též v oblasti etických vztahů nelze dost dobře mluvit o svobodě volby mezi mateřstvím a bezdětností či omezeným počtem dětí. Významně zde působí ovšem i vyspělost antikoncepčních metod. Tato situace v našem státě zatím nenastala. Právní úprava přerušování těhotenství zůstává tedy převážně legalizací umělého přerušování těhotenství nechtěného, nerealizovatelného (kromě zdravotních indikací) z vážných důvodů sociálních. Zákonodárce, který chce takto interrupci legalizovat, volí buď cestu stanovení nároku ženy na přerušování těhotenství nebo váže možnost provedení tohoto zákroku na souhlas určitého orgánu.

Podle našeho názoru interrupce by zásadně měla existovat a být umožněna, ale jako výjimečná možnost řešení ukončení nechtěného těhotenství. Z této koncepce vycházela vlastně i naše úprava. Nemožnost interrupce, za předpokladu, že tu ještě nejsou vytvořeny optimální podmínky reali-

¹⁵⁾ Srov. Příhoda, Ontogeneze lidské psychiky, díl II, str. 192.

zace svobodné volby mateřství, může vytvářet v řadě případů téměř neřešitelné situace a těžké životní obtíže žen. (V tomto směru přinesl zákonodárný zásah v RLR v roce 1967 — podstatné omezení možnosti interrupce — určité zkušenosti). Z hlediska výchovného poslání právních předpisů vyjadřuje tedy moment souhlasu k interrupci určitý prvek „výjimečnosti“ tohoto prostředku ukončení těhotenství a je možno počítat, byť s omezeným výchovným jeho působením. Na druhé straně ovšem jen s tímto působením nelze vystačit při řešení společenské problematiky, která nabývá na závažnosti. Těžiště řešení těchto otázek leží ovšem jinde než ve sféře práva.

SENTA RADVANOVA

L interruption de la grossesse

RÉSUMÉ

Dans une première partie, l'auteur s'occupe de l'évolution du problème de la réglementation juridique de l'interruption de la grossesse dans la République socialiste tchécoslovaque. La solution de l'importante question sociale — question de rendre possible l'interruption légale de la grossesse outre les cas jusqu'alors connus desdites indications médicales — a mûri en 1957. Il s'agissait à la fois d'abolir la responsabilité pénale de la femme qui se fait interrompre ou interrompt elle-même sa grossesse.

Avant 1957 on a enregistré annuellement 30–35 mille avortements dont les plus nombreux en 1955. De ces chiffres il n'était pas alors possible de tirer des conclusions exactes car seule une petite partie d'avortements avait été enregistrée. A cette époque, l'évaluation statistique partait de la considération que seul un tiers de tous les avortements par an était enregistré, les autres échappant à toute évidence. Aussi considérait-on comme réel le chiffre de 100 000 avortements par an et c'est de ce chiffre qu'on partait dans les considérations ultérieures. Selon cette évaluation plus d'un quart de grossesses finissait donc par un avortement.

Les conséquences des avortements dont la plupart ont été opérées par voie criminelle, on les apercevait dans les faits suivants: en premier lieu on citait qu'environ un tiers de toutes les maladies féminines étaient une conséquence tardive des avortements; comme autre grave conséquence des avortements, on mettait en avant la stérilité. Or, les avortements rehaussaient aussi la mortalité des femmes sans parler d'autres conséquences même économiques qui ont été provoquées précisément par un grand nombre d'avortements criminels.

De l'analyse de la situation d'alors ont résulté les propositions suivantes: En premier lieu, on posait des postulats juridiques — savoir d'abolir la pénalité du fait de tuer le fœtus humain pour les femmes enceintes et les personnes y ayant pris part, lorsque l'interruption de la grossesse a été opérée dans les établissements médicaux d'Etat, et de n'admettre une interruption artificielle de la grossesse que dans les hôpitaux ou autres établissements médicaux suivant les instructions du ministère de la santé publique. Enfin on devait maintenir en vigueur les dispositions relatives à la responsabilité pénale des médecins et des personnes manquant d'instruction de médecin prescrite, pour autant qu'ils aient opéré l'avortement en dehors d'un hôpital ou d'une autre établissement médical. Il convient ensuite de mentionner un autre postulat qui fut posé déjà alors et auquel on réfléchissait en cette connexion. C'étaient les postulats relatifs à l'anticonception. L'interruption, elle, on la considérait comme n'étant que l'extrême moyen de la solution; or, la cheville ouvrière de la prévention de la grossesse non désirée devait résider, selon l'idée exprimée déjà à cette époque, dans une bonne anticonception sur laquelle les établissements médicaux et les institutions de culture renseigneraient les larges couches de la population. Le résultat, ce fut la loi no. 68/1957 du Recueil des lois relative à l'interruption artificielle de la grossesse et la publication no. 249/1957 du Bulletin officiel

pour l'application de la dite loi. La loi ainsi que la publication sont entré en vigueur le 30 décembre 1957.

Dans une deuxième partie de son article, l'auteur procède à l'analyse de l'état légal contemporain. Il étudie en premier lieu le problème desdites commissions d'interruption qui ont été établies conformément aux prescriptions citées ci-dessus. La tâche de ces commissions est de statuer sur l'autorisation d'interrompre la grossesse. La composition de ces commissions et leur encadrement dans le système administratif a passé, au cours des années écoulées, par une certaine évolution — en cette question quelques modifications ont été apportées à la réglementation juridique. A l'heure actuelle, la commission d'interruption est l'organe du Comité national de district (ou de région), elle a trois membres dont l'un est un médecin (directeur d'un hôpital avec polyclinique), les deux autres sont des laïques — choisis d'ordinaire dans les rangs des députés du Comité national.

L'auteur analyse plus en détail spécialement la question de la composition personnelle de ces commissions et il s'occupe aussi de l'examen de certaines insuffisances se faisant jour dans l'activité de ces dernières. Il en arrive à juger que l'institution et l'existence des commissions d'interruption touchent en vérité la réglementation juridique fondamentale de l'interruption de la grossesse — c'est à dire la question de savoir si cette intervention doit être rendue possible en vertu d'une autorisation spéciale ou si elle doit être le résultat de la seule résolution de la femme enceinte la commission médicale n'ayant qu'à prendre acte de cette résolution. La réponse à cette question est bien complexe et l'on ne peut visiblement pas y répondre en partant seulement du point de vue juridique spécial.

L'auteur analyse ensuite de façon très détaillée les motifs de l'interruption artificielle de la grossesse, tels que les présente la loi et les prescriptions promulguées en exécution de cette dernière. Ce sont d'une part des raisons de santé, d'autre part „autres raisons dignes d'un intérêt particulier“. En connexité avec le problème du rejet des demandes d'autorisation de l'interruption artificielle de la grossesse l'auteur s'occupe aussi de certaines insuffisances, spécialement dans les prescriptions promulguées en exécution de la loi et dans la pratique.

Une partie ultérieure de l'article est consacrée aux considérations sur le rapport de la réglementation de l'interruption artificielle de la grossesse au droit civil et au droit de famille. En ce qui concerne le droit civil, l'auteur s'occupe des raisons pour lesquelles le droit civil protège même ledit nasciturus dans ses droits. Le droit civil concède au nasciturus la capacité d'être sujet de droits dans le cadre du droit civil. Or, la condition préalable de la naissance de ces droits (même si c'est *ex tunc*) est la naissance de l'enfant vivant. Des dispositions du code civil on ne peut donc nullement déduire que le fœtus conçu soit considéré, durant la période de son évolution jusqu'à la naissance vivante, comme un homme. Jusqu'au moment de la naissance il ne s'agit que d'un embryon d'homme. Or, l'ordre juridique peut certainement, dans les normes juridiques de ses différentes branches (et cela toujours purement en vue de certaines fins), compter avec le fait de l'existence du nasciturus comme avec une certaine réalité juridique et lier à cette dernière notamment la naissance et la modification de certains droits et obligations.

Quant au droit de famille, on se heurte à une série de questions significatives. En effet, une question très actuelle, c'est l'interruption de la grossesse des femmes mariées lesquelles participent, ces dernières années, au nombre de toutes les interruptions artificielles de la grossesse pour plus de 80 % des cas. Ici, pourrait surgir la question de la désapprobation éventuelle du mari touchant l'interruption de la grossesse de son épouse. Des dispositions de la loi no. 68/1957 du Recueil des lois portant sur l'interruption artificielle de la grossesse et du décret gouvernemental no. 126/1962 du Recueil des lois il ressort que la grossesse ne peut être interrompue qu'avec le consentement de la femme enceinte (une seule exception est prévue pour le cas du manque de capacité de faire des actes juridiques où le consentement de cette dernière est suppléé par celui de son représentant légal). Des prescriptions en vigueur (lesquelles il faut considérer comme *lex specialis* par rapport à la loi sur la famille no. 94/1963 du Recueil des lois) il ressort donc que la commission d'interruption ne peut pas baser sur le fait qu'il faut que les deux maris soient d'accord sur la question de l'interruption de la grossesse, et que la commission de l'interruption procède en tenant compte de cette circonstance. C'est que le mari ne dispose pas ici d'un pouvoir de décision en commun; bien plus, pas même son éventuelle audition par-devant la commission n'est pas la condition d'une décision positive ou négative de la commission d'interruption.

Pour conclure, l'auteur cherche à répondre à quelques questions d'ordre général. Il réfléchit plus particulièrement au problème de ladite liberté de maternité. L'auteur juge que ce qu'on appelle liberté de maternité est une affaire essentiellement plus profonde que la possibilité de faire choix entre l'interruption et l'accouchement. Cette question est complexe parce que sa solution ne relève pas seulement du domaine purement juridique. On peut même se demander si cette liberté peut être formulée comme un droit, au sens juridique, à l'interruption artificielle de la grossesse. A quelle sphère de questions la maternité (donc non seulement l'interruption) est-elle liée: sous un rapport social plus large, il s'agit en premier lieu de questions de population (reproduction du genre humain), de questions éthiques, mais aussi de problèmes économiques. La maternité est également liée, et cela non en dernier lieu, à la sphère du droit (droit de famille, droit pénal), mais aussi à la sphère des droits sociaux et de la politique sociale. Une sphère de questions spéciale, ce sont *les questions de santé* qui cependant embrassent naturellement non seulement la maternité mais d'une manière significative aussi l'interruption de la grossesse. Sont telles d'importantes questions relatives aux soins sanitaires, particulièrement dans le domaine de la prévention et des soins à apporter à la santé des femmes, mais aussi des problèmes sanitaires concrets qui surgissent pour les femmes en connexion avec l'accouchement et l'avortement. De même les questions de la santé mentale ne sont pas sans importance.

La résolution prise par la femme d'interrompre sa grossesse ne paraît donc pas être, au moment où sa requête est traitée, — comme le montre la pratique et les différentes analyses — „une libre résolution touchant sa maternité“. Les femmes demandent l'interruption sous la pression des circonstances en majeure partie objectives économique-sociales qui ne leur donnent pas la possibilité de choix. Dans les dernières années, seules 18 % des requêtes adressées aux commissions d'interruption mettaient en avant les raisons de santé, la majorité absolue invoquaient autres raisons dignes d'un intérêt particulier. Ces dernières raisons, ce sont au fond des raisons d'ordre social. La raison très souvent alléguée, en majeure partie par les femmes mariées, et formulée comme „plusieurs enfants“, se rapporte déjà au troisième enfant mais de toute évidence au quatrième enfant. A vrai dire, la femme n'a la liberté de choix que quant au rapport sexuel. Elle peut en plus choisir quelques méthodes d'anticonception dont quelques-unes impliquent un risque pour sa santé, d'autres sont imparfaites.

On ne pourrait parler de liberté de choix que si la femme pouvait opter pour la maternité sans que cela entraînât un préjudice social essentiel dans sa vie ultérieure et dans la vie de sa famille.

L'auteur arrive à conclure qu'en principe l'interruption devrait exister et être facilitée, mais seulement en tant que possibilité exceptionnelle de mettre fin à une grossesse non désirée. L'impossibilité d'interruption — à supposer que les conditions optimum de la réalisation du libre choix de la maternité ne sont pas encore créées — peut entraîner dans nombre de cas des situations presque insolubles et causer de graves difficultés vitales pour les femmes. Du point de vue de la mission d'éducation des prescriptions juridiques, le fait d'autoriser l'interruption traduit un certain élément du „caractère exceptionnel“ de ce moyen de mettre fin à la grossesse et il est possible de compter avec son effet éducatif, ne fût-il que restreint. D'un autre côté cependant, cet effet, à lui seul, ne peut pas suffire pour résoudre un problème social qui prend toujours plus d'importance. Or, la cheville ouvrière de la solution de ces questions réside ailleurs que dans la sphère du droit.

Zanedbání povinné výživy (kriminologická studie)

Несоблюдение обязанности содержания
(Криминалогический этюд)

Die Nichterfüllung der Unterhaltungspflicht
(Eine kriminologische Studie)

ADOLF DOLENSKÝ

ÚVODNÍ POZNÁMKA

V tomto časopise v č. 2 z r. 1964 vyšla juristická část mé monografie o neplnění povinné výživy, dnes již zcela rozebraná. Pro nedostatek místa nebylo možno tehdy publikovat celou práci, čímž se ztratil jeden její charakteristický rys, totiž snaha o komplexní pohled na celou problematiku. Když se mi nyní opět naskytla příležitost publikovat v tomto časopise, vrátil jsem se ke své monografii a vybral jsem z ní partii o stavu kriminality.

Hlavním důvodem pro tuto volbu mi bylo, že prací tohoto druhu vyšlo u nás dosud málo. Kromě toho bych chtěl aspoň dodatečně doplnit dříve otištěnou stat tím, co její recenzenti postrádali. Jeden recenzent při této příležitosti zdůraznil, že dřívější praxe utajování statistiky o zločinnosti brání rozvoji kriminologického bádání.¹⁾ Druhý recenzent z NSR napsal, že kriminologická partie patrně nebyla otištěna z politických důvodů.²⁾

Poznámka cizího recenzenta je výmluvným dokladem toho, jak nevhodně působilo utajování dat o zločinnosti. Vyvolává pochopitelnou nedůvěru k tvrzení o nižším stavu zločinnosti ve srovnání s kapitalistickými zeměmi. Přitom jsme byli nedůslední. Uveřejňovali jsme některá pro nás nepříznivá data a skrývali příznivá. Utajovali jsme absolutní čísla, ale publikovali celková relativní čísla na 100 000 obyvatelů zároveň s absolutním počtem obyvatelů. Nevím, do jaké míry se podařilo utajit zločinnost před nepovolanými osobami, ale jistě jsme ji do značné míry utajili sami před sebou. Nyní je tato éra za námi, ale její důsledky budeme ještě delší dobu pocíťovat.

Je mi milou povinností poděkovat všem pracovníkům justice a prokura-

¹⁾ J. Nezkusil, Právník č. 4/1965, str. 387.

²⁾ E. Schmied, Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft č. 2/1967, str. 146.

tury, kteří mi s velkou ochotou poskytli přístup k těmto datům. Autor, který nemůže sáhnout po publikovaných materiálech a musí shledávat své údaje po úřadech, cítí se vždy v roli prosebníka, který zdržuje orgány statistiky od jejich vlastní práce a může proto jejich ochoty využít jen s určitou mírou. Omluvou mu snad může být, že teprve zpracování prvotních statistických dat je dovršením té rozsáhlé mravenčí práce, jež začíná vyplňováním statistického listu po skončení každé trestní věci.

1. METODY ZKOUMÁNÍ ZLOČINNOSTI

Uvedu napřed podklady, z nichž tato studie čerpá.

Vcelku jsou dost omezené, a to jednak objektivním stavem naší soudní statistiky, jednak osobními možnostmi. Mám však za to, že i studie podniknutá se skrovnými prostředky může být užitečná jako jakási sonda. Materiál bylo možno rozhojnit zejména celostátními daty za léta 1964–1966 a dále bylo možno si vyžádat strojové zpracování prvotních materiálů justiční statistiky. Nepokládal jsem to však za účelné. Kladlo by to určité nároky na vzácný čas strojové stanice a tato námaha by nebyla úměrná zlepšení výsledku. Ostatně kriminologická práce podnikaná jednotlivcem nutně má jiný charakter než práce, kterou konají instituce vybavené rozsáhlým aparátem.

Soudní statistiky ministerstva spravedlnosti i generální prokuratury vykazují odsouzení pro trestný čin podle § 213 tr. zák. samostatně. Celkový počet odsouzení možno sledovat zpět na ministerstvu spravedlnosti až do roku 1951 na generální prokuratuře až do roku 1956.

Vyhodnocení, ba vůbec vyhledání soudních statistik za léta 1948–1951 naráží na značné potíže; pro rok 1949 chybí celostátní údaje. Od roku 1948 se neuvěřejňují soudní statistiky. Co je však horšího, prvotní materiály nebyly ani pro vnitřní potřebu soustavně zpracovávány. Přitom však počet evidovaných znaků byl rozšířen a zaznamenáván od roku 1950 na děrných štítcích. Naštěstí byl právě trestný čin zanedbání povinné výživy předmětem resortního průzkumu, který shromáždil četná data z ročníku 1957 i některá starší.

Teprve v poslední době došlo k podstatnému zlepšení tohoto stavu. Jednak byl k 1. 4. 1964 a k 1. 7. 1966 rozšířen počet evidovaných znaků, zlepšena jejich skladba a učiněn pokus o meziresortní sjednocení statistiky, jednak — a to je ještě důležitější — začíná soustavné zpracovávání a v roce 1963 vychází první justiční statistická ročenka, obsahující část trestní; pokračování však zatím není v dohledu.

A tak mnohé z té obrovské záslužné práce tisíců lidí vyplňujících téměř po dvacet let statistická hlášení je dnes utajeno, ne snad pro administrativní zákaz, nýbrž pro praktické potíže; neboť není zatím sil a prostředků — nejen u jednotlivce, ale ani u institucí — k tomu, aby se prvotní materiály za minulá léta zpracovaly do použitelné podoby.

Jednou z forem, v nichž ministerstvo spravedlnosti od nedávné doby

zaznamenává zločinnost, jsou tzv. *souhrnné statistické listy*. Jsou vedeny podle soudů a senátů a lze v nich najít základní údaje o každém jednotlivém případě. Spojují masovost celostátní statistiky s konkretizací výběrového šetření. Pro toto pojednání jsem ze souhrnných statistických listů čerpal málo, neboť přece jen nejdou do takových podrobností, které jsem pro tuto práci potřeboval (rodinné a výdělečné poměry, přesná data o neplnění, příčiny zločinnosti aj.).

Výběrové šetření k tomuto pojednání se opírá zhruba o stopadesát konkrétních případů z různých okresů z Prahy a z Ostravska, i ze zemědělského venkova. Zčásti jsem tyto případy poznal studiem spisů³⁾, zčásti jsem je převzal z průzkumu ministerstva spravedlnosti, z evidence rozhodnutí, z dokumentace diplomových prací aj. Výběrové šetření sloužilo ke studiu rozmanité sociální skutečnosti, forem trestné činnosti, právní problematiky apod. Nebylo konáno za tím účelem, aby se tím získala dílčí statistika pro určitý okres nebo kraj. Proto výběr spisů, o něž se opírám, netvoří žádný ucelený časový, ani místní úsek.

Pro důkladnější statistické rozpracování je to poměrně malý počet. Protože se však problematika právní a sociální opakuje velmi stereotypně, domnívám se, že to pro naše účely stačí. Ostatně důkladnější zpracování by bylo nemožné nebo velmi nesnadné také proto, že ani trestní spis namnoze neobsahuje všechny potřebné okolnosti nebo ne s potřebnou přesností.

K rozboru soudní statistiky bychom potřebovali některé srovnatelné demografické údaje (zejména členění obyvatelstva podle třídní příslušnosti, provedené podle stejných hledisek), souhrnné údaje o agendě poručenských a opatrovnických soudů aj. Lépe jsme na tom od roku 1955, kdy máme propracovanější statistiku ve věcech nezletilých dětí.

Úplnější výsledky než zkoumání skončených věcí dává výběrové šetření (anketa) formou dotazníku pro věci nově napadlé. V takové anketě lze si předem určit jednotná hlediska a u každého případu vyšetřit odpovědi na všechny sledované otázky. Anketa ovšem vyžaduje určitý aparát spolupracovníků praxe, který jsem neměl k dispozici. Proto takové ankety nebylo použito. Čerpám však z *vlastní ankety* jiného druhu. Četným pracovníkům praxe, soudcům, prokurátorům, pracovníkům orgánů péče o mládež, orgánů nápravných zařízení ministerstva vnitra aj. jsem kladl připravené otázky. Odpovědi, vyjadřující jejich bohaté zkušenosti, byly velmi poučné a upozorňovaly též na konkrétní případy, zasluhující pozornosti.

Na základě těchto velmi skrovných pramenů se nyní pokusím podat obraz zločinnosti na úseku zanedbání povinné výživy na území ČSSR, zejména podrobněji od roku 1945 až po nejnovější dobu.

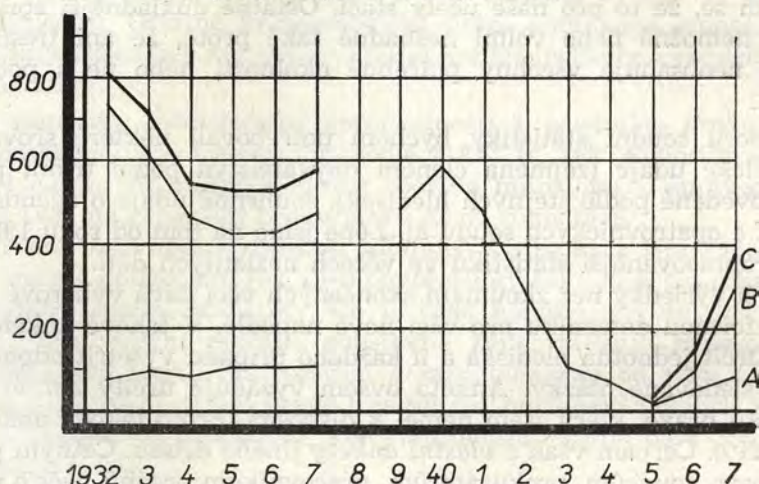
³⁾ U několika jsem se dokonce účastnil rozhodování jako soudce.

2. VÝVOJ ZLOČINNOSTI NA ÚZEMÍ ČSSR

Graf č. I ukazuje přehledně hlavní údaje za dobu 1932 až 1947, graf č. II za dobu 1951 až 1967. V období, jež nás nejvíce zajímá, je vývoj zjevné zločinnosti charakterizován od roku 1945 resp. od roku 1953 do roku 1958 rychlým vzestupem a od roku 1958 do roku 1962 pozvolným poklesem, v poslední době opět růstem. Tato základní linie je porušena dvěma jednorázovými poklesy, a to v roce 1957 a 1960. Oba letopočty nám připomínají amnestie; nabízí se nám tím snadné vysvětlení nižších údajů za tato léta. Věc však není tak jednoduchá, neboť amnestie z roku 1957 se na zanedbání povinné výživy nevztahovala. Soustavný pokles v poslední době bychom mohli uvádět v souvislost s mimosoudním vyřizováním věcí, avšak průzkum praxe tomu odporuje. Víme, že na úseku zanedbání povinné výživy bylo takto vyřízeno jen mizivé procento případů. Bude tedy třeba pečlivěji probrat jednotlivé okolnosti a vlivy, jež během zkou-

GRAF I

*Osoby starší 18 let pravomocně odsouzené
pro přestupek zák. č. 4/1931 Sb.*

Legenda:

A = Slovensko (resp. i Zakarpatská Ukrajina)

B = české kraje

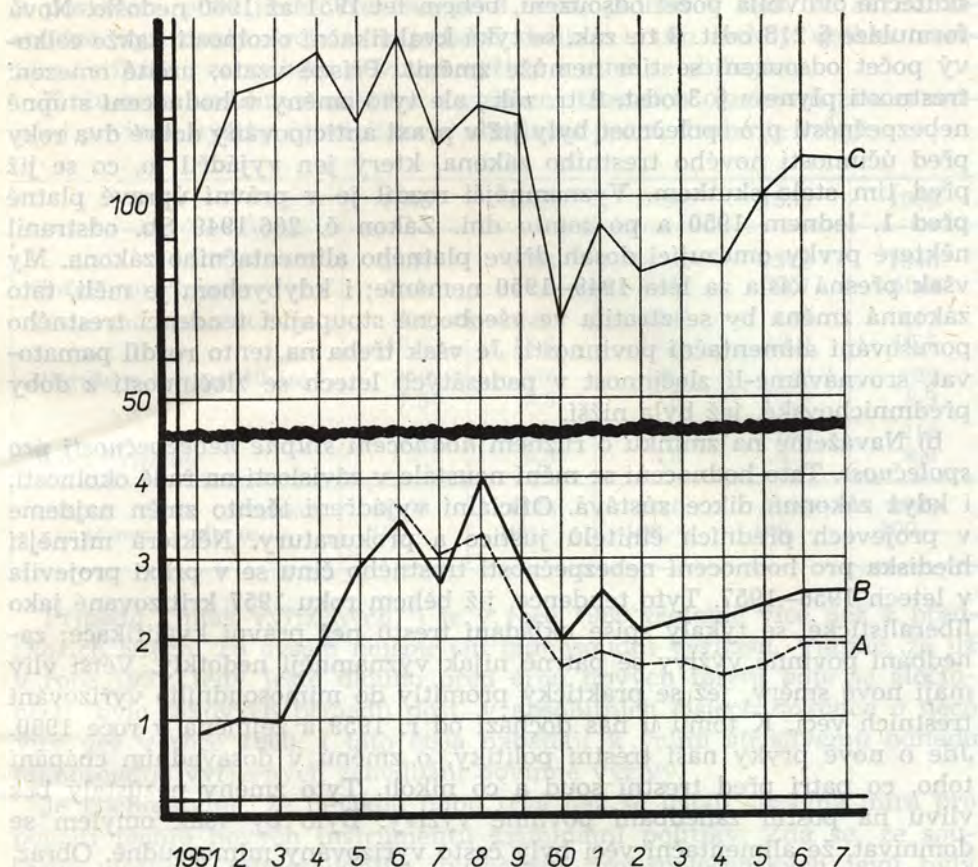
C = celá republika

Čísla označující vodorovnou síť znamenají absolutní počty

	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
A	75	96	82	105	103	106	.	.
B	735	617	463	423	424	471	.	481
C	810	713	545	528	527	577	.	x
	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947
A	.	.	.	.	.	11	48	81
B	583	474	281	105	70	16	91	289
C	x	x	x	x	x	27	139	370

GRAF II

Trestné činy podle § 213 tr. zák. 1961 (resp. § 210 tr. zák. 1950)
pravomocně odsouzené v ČSSR

Legenda:

- A = počet obžalovaných osob (nikoli trestných činů)
- B = počet odsouzených trestných činů zanedbání povinné výživy (jako trestné činy hlavní i vedlejší)
- C = počet všech trestných činů, přestupků a provinění, odsouzených čs. soudy

Čísla označující vodorovnou síť znamenají absolutní počty v tisících

	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	
A						3 639	2 996	3 279	
B	814	1 011	976	1 928	2 914	3 487	2 677	3 992	
C	100 060	126 507	129 078	136 275	118 910	139 902	113 108	123 029	
	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967
A	2 322	1 640	1 826	1 648	1 686	1 515	1 665	1 921	1 915
B	2 914	1 990	2 589	2 051	2 229	2 228	2 408	2 569	2 578
C	120 392	69 184	93 193	81 328	84 669	83 455	100 842	109 694	108 822

maného období působily, abychom se přiblížili obrazu zločinnosti skutečné.

a) K *takové změně zákonné úpravy zanedbání povinné výživy*, která by skutečně ovlivnila počet odsouzení, během let 1951 až 1960 nedošlo. Nová formulace § 213 odst. 3 tr. zák. se týká kvalifikační okolnosti, takže celkový počet odsouzení se tím nemůže změnit. Přísně vzato, určité omezení trestnosti plyne z § 3 odst. 2 tr. zák., ale tyto změny v hodnocení stupně nebezpečnosti pro společnost byly již v praxi anticipovány dobré dva roky před účinností nového trestního zákona, který jen vyjádřil to, co se již před tím stalo skutkem. Významnější rozdíl je v právní úpravě platné před 1. lednem 1950 a po tomto dni. Zákon č. 266/1949 Sb. odstranil některé prvky omezující dosah dříve platného alimentárního zákona. My však přesná čísla za léta 1949–1950 nemáme; i kdybychom je měli, tato zákonná změna by se ztratila ve všeobecné stoupající tendenci trestného porušování alimentární povinnosti. Je však třeba na tento rozdíl pamatovat, srovnáváme-li zločinnost v padesátých letech se zločinností z doby předmnichovské, jež byla nižší.

b) Navážeme na zmínku o *různém hodnocení stupně nebezpečnosti pro společnost*. Tato hodnocení se mění neustále v závislosti na řadě okolností, i když zákonná díkce zůstává. Oficiální vyjádření těchto změn najdeme v projevech předních činitelů justice a prokuratury. Některá mírnější hlediska pro hodnocení nebezpečnosti trestného činu se v praxi projevila v letech 1956–1957. Tyto tendence, již během roku 1957 kritizované jako liberalistické, se týkaly spíše ukládání trestů než právní kvalifikace; zanedbání povinné výživy se patrně nijak významněji nedotkly. Větší vliv mají nové směry, jež se prakticky promítly do mimosoudního vyřizování trestních věcí. K tomu u nás dochází od r. 1959 a zejména v roce 1960. Jde o nové prvky naší trestní politiky, o změnu v dosavadním chápání toho, co patří před trestní soud a co nikoli. Tyto změny nezůstaly bez vlivu na postih zanedbání povinné výživy. Bylo by však omylem se domnívat, že alimentární věci byly často vyřizovány mimosoudně. Obraz, který sice není podložen přesnými čísly, ale jednoznačně je potvrzován zkušeností praktiků ukazuje, že společenské organizace se alimentárními věcmi téměř vůbec nezabývaly. Počet provinění podle § 20 písm. a), b) zák. o MLS, tedy včetně případu písm. b), který se naší problematiky netýká, vyřizovaných místními lidovými soudy činil:

MLS	Území	1962	1963	1964	1965	1966
v obci	Čechy, Morava	263	249	399	461	564
	Slovensko	35	52	42	98	92
	ČSSR	298	301	441	559	656
na pracovišti	Čechy, Morava	130	62	100	82	69
	Slovensko	6	11	15	20	19
	ČSSR	136	73	115	102	88

Vliv mimosoudního vyřizování na zločinnost podle § 213 tr. zák. byl nepřímý. Jevil se jednak v tom, že po léta ustálené představy o stupni nebezpečnosti pro společnost se rozkolísaly, přistupovalo se obezřetněji k postavení pracujícího člověka před soud, jednak v tom, že se mimosoudně vyřizovaly drobné majetkové delikty a tím leckdy uniklo trestnímu stíhání i zanedbání povinné výživy s nimi se sbíhající.

K ilustraci uvádím statistiku o vyřízení trestních oznámení pro zanedbání povinné výživy (prvé číslo je absolutní počet, druhé je v ‰):

	1956	1957	1958	1959	1960
Obžalovaných osob	3639 75,5	2996 71,8	3279 73,8	2322 73,7	1640 65,8
Zastaveno trestní stíhání	808 16,9	562 13,6	554 12,5	438 13,9	417 16,7
Prerušeno trestní stíhání	362 7,5	386 9,3	350 7,8	242 7,7	222 8,9
Jinak vyřízeno	—	222 5,3	263 5,9	150 4,7	216 8,6
Celkem všech trestních oznámení podle osob	4809 100,—	4166 100,—	4446 100,—	3152 100,—	2495 100,—

Případů „jinak vyřízených“⁴⁾ je v roce 1960 zřetelně více než v předchozích letech. To ovšem nejsou jen mimosoudní vyřízení. Vidíme, že již v roce 1957, tedy ještě dlouho před érou nových forem boje se zločinností, bylo takových případů dost, v absolutních číslech dokonce o něco více než v roce 1960. I tato čísla nabádají k velmi strážlivému odhadu mimosoudně vyřízených zanedbání povinné výživy.

Je pochopitelné, že nějakou dobu trvá než se ustálí správná míra pro použití těchto nových instrumentů kriminální politiky. Zdá se, že současné možnosti mimosoudního vyřizování protispolečenských jevů byly zpočátku přeceněny. To je asi jeden z důvodů mírného zvýšení v letech 1963 a následujících.

c) V *zkoumaném období 1951–1967 bylo vyhlášeno šest*) amnestií*, a to k 4. květnu 1953, k 9. květnu 1955, k 1. prosinci 1957, k 9. květnu 1960 a také 1962, 1965. Z nich prvá a čtvrtá se týkaly i zanedbání povinné výživy, ostatní čtyři se na ně nevztahovaly. Z amnestií nás zajímá jen aboliční ustanovení, neboť jen ta snižují počet odsuzujících rozsudků.

Amnestie z roku 1953 obsahovala aboliici trestných činů se sazbou nepřevyšující 1 rok odnětí svobody (resp. 2 roky se zřetelem na některé pachatele, což zde téměř nepřichází v úvahu). Vztahovala se tedy praktic-

⁴⁾ S nulou na tomto řádku za rok 1956 nemůžeme srovnávat, neboť jde zřejmě o změny v systému třídění.

x) Během tisku tohoto pojednání můžeme doplnit sedmou amnestií k 9. 5. 1968. Její aboliční ustanovení zahrnuje pouze první odstavce § 213 tr. zák.

ky na trestné činy kvalifikované podle § 210 odst. 1 nikoli odst. 2 a 3 tr. zák. z roku 1950. Kvalifikace podle odst. 1 tvořila v roce 1957 61 % všech odsouzení; i když nemáme statistiku pro rok 1953, můžeme se domnívat, že i zde více než polovina případů byla posuzována podle odstavce 1. Amnestie, jež byla vyhlášena v květnu, zasáhla svým aboličním ustanovením jen ty případy, jež byly v řízení nebo těsně před zahájením řízení. To znamená, že se vztahuje zhruba na počet trestních věcí, jež napadnou za dobu, po kterou průměrně trvá vyřízení věcí tj. asi za 2–3 měsíce. Určitý vliv amnestie možno předpokládat i po květnu 1953, neboť po datu amnestie musela uplynout určitá doba, než další případy neplnění vyživovací povinnosti dosáhly závažnosti trestného činu. Tento vliv je však nepatrný, jak svědčí zkušenosti z roku 1960, o nichž se zmíníme dále.

Amnestie tedy snížila počet odsouzení v roce 1953 asi o osminu (tj. zhruba polovina případů za čtvrtinu roku).

Amnestie z roku 1960 ve svém aboličním ustanovení (čl. 1) odkázala na trestné činy a přestupky uvedené v čl. III. a IV. amn. rozh. Článek III pak vymezuje okruh amnestovaných trestných činů a přestupků nikoli podle kvalifikace, ale podle uložených trestů. Podmíněné tresty odnětí svobody a nápravná opatření byly amnestovány všechny, nepodmíněné tresty odnětí svobody rovněž bez ohledu na výši trestu, avšak s výjimkou případů uvedených v čl. IV (některé zvláště zavrženíhodné trestné činy a recidiva). Z výjimek článku IV amn. rozh. se týká zanedbání povinné výživy jen ustanovení, že amnestie se nevztahuje na osoby vícekrát trestané pro úmyslné trestné činy a na souběh s trestnými činy z amnestie vyloučenými (čl. IV, písm. h), i) amn. rozh.). Dopad amnestie vidíme přehledně na souhrnných statistických listech ministerstva spravedlnosti. Tak např. všechny případy zanedbání povinné výživy řešené v květnu před 3. senátem lidového soudu v Nitře jsou amnestovány, mezi nimi i jednonásobná a dvojnásobná recidiva (sp. zn. 3 T 34/60). Ale již červnové a pozdější případy jsou odsuzovány. Pachatelé totiž nevyužili dobrodiní amnestie a pokračovali v neplnění vyživovacích povinností i po rozhodném datu. Abolice se tedy týkala velké většiny případů zanedbání povinné výživy, které napadly v rozmezí 2–3 měsíců okolo data amnestie. V praxi se někdy postupovalo tak, že trestní stíhání ve věcech právě běžících se zastavilo a k odsuzujícímu rozsudku již nedošlo, jindy tak, že se o použití amnestie rozhodovalo až po rozsudku.⁵⁾

Vliv amnestie v roce 1960 můžeme opět odhadnout asi jednou osminou celoročního počtu odsouzení.

To byly přímé vlivy amnestií z roku 1953 a 1960. Amnestie mají však i další, ještě tíže zjištělné důsledky pro statistiku. U trestných činů vzbuzujících rozhořčení ve veřejnosti, na něž se amnestie vztahuje, bývá u prokuratury a u soudů tendence používat přísnější kvalifikace, než je jinak obvyklé, aby pachatel neunikl spravedlivému trestu. Zvláště zavržitelné trestné činy bývají z amnestií vylučovány, ale přesto se může tato

⁵⁾ Lidový soud. Brandýs 1 T 26/60, lidový soud Mělník T 41/59 aj.

tendence projevit u činů amnestii podléhajících. Mohlo tomu tak být i v roce 1953 u zanedbání povinné výživy, což by se projevilo relativně větším počtem případů kvalifikovaných podle odstavců 2 a 3. Tuto domněnku lze ovšem těžko podložit čísly; znám však tento zjev z praxe a byli to sami soudci, kteří mě na něj kdysi upozornili.

Další nepřímý vliv amnestie je v tom, že se zmenšuje příležitost k tomu, aby trestný čin zanedbání povinné výživy vyšel najevo. K trestnímu stíhání pro zanedbání povinné výživy dochází totiž často v souvislosti s postižením pachatele pro příživnictví a různé majetkové delikty. Tak tomu bylo pravděpodobně v roce 1957, kdy byly abolovány trestné činy proti majetku v osobním vlastnictví s trestní sazbou do tří let odnětí svobody.

d) Okolnost, které jsme se naposledy dotkli, je jednou z okolností, jež působí na aktivitu orgánů trestního řízení, orgánů péče o mládež, opatrovníckého a exekučního soudu aj. Oslabení trestního stíhání je pravidelně spojeno i s takovou velkou územní reorganizací, jaká u nás proběhla v roce 1960. Na aktivitu orgánů péče o mládež resp. na šíři a hloubku jejich záběru neblaze působí chronický a často připomínaný nedostatek pracovních sil v těchto orgánech.⁵⁾

Pozornost, která v roce 1957 byla otázkám zanedbání povinné výživy věnována v justici, prokuratuře a bezpečnosti, zapůsobila opačným směrem; zčásti lze tím vysvětlit vysoké číslo odsouzení za rok 1958. K zesílení trestního postihu přispěla dále kritika orgánů trestního řízení z roku 1964.⁶⁾ To je asi další důvod vyšších dat v posledních letech.

Pro poznání aktivity trestních orgánů je dobře si povšimnout doby, po kterou trvá trestní řízení, a to všeobecně a u zanedbání povinné výživy zvláště.⁷⁾ Nepřímo lze na změny v délce trvání trestního řízení usuzovat z poměru mezi odsuzujícími rozsudky a obžalobami. Graf II obsahuje tyto údaje, a to ve stejném měřítku. Křivka, zobrazující počet obžalob, má vrchol v roce 1956, kdežto maximum soudní statistiky je v roce 1958.

⁵⁾ „Vývoj posledních let ukázal, že dosavadní úprava této péče současným potřebám nevyhovuje, neboť poskytovaná péče není ani postačující, ani včasná ani všestranná. Zvláště neutěšeně se vyvíjela situace v této péči poté, kdy byly na orgány péče o mládež přeneseny další rozsáhlé úkoly (zák. č. 46/1959 Sb.). O neudržitelnosti dosavadního stavu podávají názorný obraz statistické údaje o činnosti orgánů péče o mládež okresu Karviná za období od 1. 7. 1961 do 30. 6. 1962. V této době byli zde činní v sociálně právní ochraně mládeže pouze dva pracovníci, kteří vedle ostatní evidence vedli evidenci 520 obtížně vychovatelných dětí, u nichž byla vyslovena v 90 případech ústavní výchova a v 19 případech ochranná výchova; ve 210 případech spolupůsobili při výkonu ochranného dohledu; zúčastnili se celkem 2876 jednání, z nichž bylo 2721 soudních, 40 u veřejné bezpečnosti, 35 u prokuratury a 80 u státních notářství; vykonali 2280 šetření, o nichž podali 1892 písemných zpráv soudu, 108 veřejné bezpečnosti a 280 jiným organizacím; vyřídili 165 žádostí o povolení sňatku nezletilým. V některých okresech je situace ještě horší. V celostátním měřítku připadá na jeden okres 2,6 pracovníka OPM, na některých okresech však je pouze jeden pracovník.“ (Z důvodové zprávy k vlád. nař. č. 59/1964 Sb., o úkolech národních výborů při péči o děti.)

⁶⁾ Srov. Oto Novotný, O trestu a vězeňství. Academia, Praha 1967, str. 228.

⁷⁾ Není sledováno soudní statistikou zvláště podle trestných činů, bylo by však možno zjistit vytríděním děrných štítků.

Rok 1958 neznamená tedy skutečný vrchol, ale je to způsobeno přednostnějším vyřizováním starších věcí.

Aktivita orgánů trestního řízení je podněcována též citlivostí poškozeného.

c) *Citlivost poškozeného* má opět své příčiny. Jestliže matky, na jejichž bedra doléhá břemeno výživy dětí, nejsou tolik závislé na výživném od otce a snadněji samy užíví dítě, nedomáhají se tak často pomoci soudů. To souvisí se samostatností žen v nejširším toho slova smyslu, tj. s možností získat zaměstnání, s tím, jak toto zaměstnání ženám vyhovuje, jaký je jejich postoj k této věci. Dále to souvisí s životní úrovní a všemi složkami ji vytvářejícími, s výší mezd, s cenami životních potřeb, s úrovní služeb, se společenskou spotřebou atd.

Matky se zpravidla obracejí ve věcech výživného na orgány péče o mládež. Jestliže je pomoc těchto orgánů snadno dostupná a účinná, mají matky k tomu orgánu důvěru a častěji se na něj obracejí. A naopak, je-li tento orgán přetížen prací a pomoc je zdlouhavá, takové zkušenosti občany odrazují. A tak závislost mezi aktivitou poškozeného a aktivitou orgánů trestního řízení je vzájemná. Někdy tu hraje roli i určitá mentalita a tradice. Tak např. možno pozorovat u odsouzených cikánů, že exekuce pro výživné nebývají četné, ač mají hodně dětí. Cikánské matky zřejmě nevyhledávají pomoc soudů tak často.

Pro posouzení citlivosti poškozeného nelze najít přesné objektivní měřítko. Jako její indikátor mohla by posloužit statistika o tom, z čího podnětu dochází k trestnímu stíhání. Bohužel, skončené soudní spisy neposkytují dost spolehlivý podklad pro takové šetření. I když najdeme jako první podnět oznámení veřejné bezpečnosti, mohlo tomu předcházet upozornění matky a naopak podnět matky mohl být vyvolán radou, kterou dostala od OPM, v kanceláři exekučního soudu apod.

Podle dojmu některých pracovníků praxe neobracejí se nyní matky již tak často na OPM, jako tomu bylo dříve.

Závislost mezi životní úrovní a citlivostí poškozeného je dvojsměrná. Hospodářská tíseň doléhá na jedné straně na oprávněnou osobu, jež tíživěji pocítuje každou chybějící korunu v domácnosti a důrazněji se dožaduje svých práv. Na druhé straně však doléhá i na povinného, snižuje jeho výdělečné možnosti a tím i vyhlídky, že trestní stíhání jej přivede k plnění vyživovací povinnosti. To je však jen hypotéza, k níž dal podnět průběh zločinnosti v letech 1932–1945.

f) Do roku 1964 se *vykazoval ve statistice vícečinný souběh stejnorodý jako jediný trestný čin*. Tím se zkresloval (tj. snižoval) obraz zločinnosti zejména u majetkových trestných činů. U zanedbání povinné výživy se však tato změna nemohla zřetelně projevit, protože vícečinný stejnorodý souběh je vzácný.

Vedle obecných momentů [bod a) až f)], jež musíme uvažovat při rozboru každé kriminality, jsou u zanedbání povinné výživy ještě některé momenty zvláštní:

g) K odsuzujícím rozsudkům nutno přičíst většinu zprošťujících roz-

sudků, neboť také *zproštění z důvodů § 214 tr. zákona* znamená, že trestný čin byl spáchán. To platí i o věcech zastavených prokurátorem z důvodu § 214 tr. zákona. V některých obvodech činil tento počet skoro jednu čtvrtinu všech případů.

Pravidelné statistické výkazy justiční neuvádějí počet zproštění pro každý trestný čin zvlášť, je ovšem možno tyto údaje získat vytríděním děrných štítků. Sledování toho, jak se využívá ustanovení o účinné lítosti, by bylo velmi užitečné. Zvýšená pozornost věnovaná zanedbání povinné výživy v r. 1957 a pokyn dávat právní poučení o účinné lítosti obviněnému (Et 5/57-29) patrně zvýšily na přechodnou dobu počet případů zproštěných podle § 214 tr. zák.

h) Počet skutečně spáchaných trestných činů podle § 213 tr. zák. je dále obtížné zjistit z toho důvodu, že *hranice mezi beztrestným opožděním nebo částečným nesplněním několika málo dávek a trestným jednáním je plynulá*. Je závislá jednak na správném hodnocení nebezpečnosti pro společnost, jednak na správném chápání pomocné úlohy trestní represe. Je dost případů, kdy nepravidelné placení či neplacení dávek vede k exekučnímu vymáhání, jež k donucení povinného stačí; k trestnímu stíhání tu nedojde, i když porušení platební morálky dosáhlo takového rozsahu, který jindy se již hodnotí jako nebezpečný pro společnost.

ch) Koncem roku 1955 bylo vydáno *zák. opatření č. 57/1955 Sb.*, jímž se usnadnilo exekuční vymáhání výživného pro nezletilé děti. Účinnosti nabylo od 1. 1. 1956 a mohlo se na snížení agendy odrazit nejdříve koncem roku 1956 a hlavně od roku 1957. V praxi jsem slyšel slova chvály a uznání, jak toto opatření usnadnilo vymáhání výživného. Nelze se však domnívat, že všechno jde od té doby hladce. Kočí⁸⁾ uvádí některé výsledky průzkumu, jež ukazují, jak pomalu se toto opatření vžívalo. V poslední době se situace již zlepšila.

Očekávali bychom, že tentýž pokles se projevil i v exekučních věcech. Nápad exekucí pro výživné nezletilých dětí kolísal zhruba kolem desetinásobku odsuzujících rozsudků pro zanedbání povinné výživy. V poslední době však vykazuje nápadné zvýšení. Vzájemný poměr mezi čísly o zločinnosti a exekučním nápadem ukazuje graf III. Z něho je zřejmé, že exekuční agenda zaznamenala dvojí prudký pokles, jeden v roce 1957 a druhý v roce 1960.

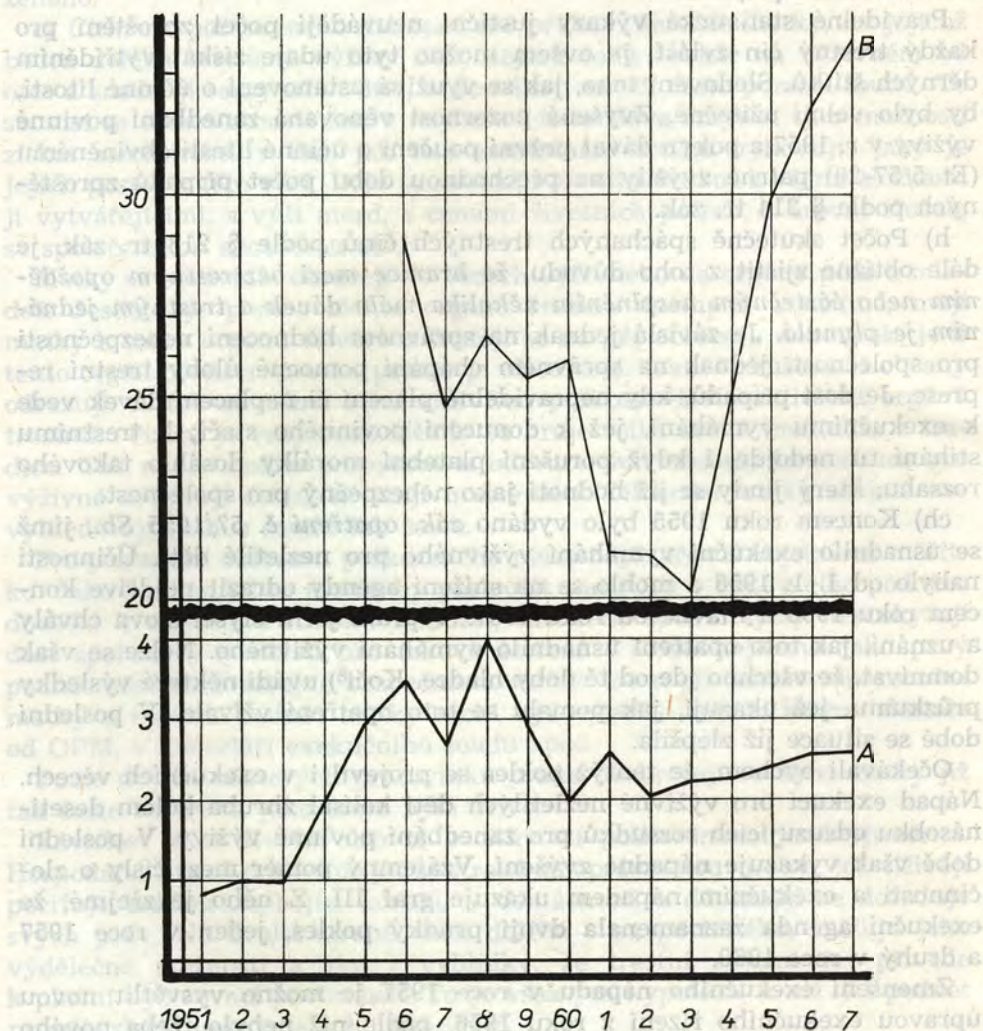
Zmenšení exekučního nápadu v roce 1957 je možno vysvětlit novou úpravou exekučního řízení z roku 1956, podle níž nebylo třeba nového exekučního návrhu, jestliže dlužník změnil zaměstnavatele. Zák. opatření č. 57/1955 Sb. se netýkalo všech dlužníků, nýbrž jen těch, kteří fluktuují. Proto se patrně výrazně projevilo i v agendě trestní.

Proč poklesl exekuční nápad v roce 1960? Reorganizace soudnictví nemohla tento pokles přímo ovlivnit, protože nejde o věci vyřízené, nýbrž o věci na soud došlé. Je však možné, že jej ovlivnila nepřímě tím, že se

⁸⁾ J. Kočí, Několik poznámek k uplatňování trestních sankcí zákonného opatření č. 57/1955 Sb. a k trestnímu postihu osob, které neplní svoji vyživovací povinnost. Soudce z lidu, 1958, str. 118; slovenské znění Súdca z ľudu, 1958, str. 158.

GRAF III

Exekuce na plat pro výživné nezletilých dětí
a zanedbání povinné výživy v ČSSR

Legenda:

- A = počet odsouzených trestných činů zanedbání povinné výživy (jako trestné činy hlavní i vedlejší) — viz graf II
B = nápad exekuce na plat pro výživné nezletilých dětí
Čísla označující vodorovnou síť znamenají absolutní počty v tisících

	1956	1957	1958	1959	1960	1961
B	28 960	24 740	26 480	25 430	25 929	21 116
	1962	1963	1964	1965	1966	1967
B	21 075	20 159	24 885	29 848	32 157	33 829

snížila aktivita občanskoprávních soudů v nalézací agendě a že vázla pomoc občanům v sepisování exekučních návrhů apod.

Pro nápadné zvýšení počtu exekucí v poslední době (jde jen o srážky ze mzdy k vymáhání výživného pro nezletilé děti) nemám bezpečné vysvětlení. Patrně souvisí s rozsáhlejší nalézací činností soudů, což ovšem musí mít zase své další příčiny — snad změny v hospodářské struktuře, postupné uplatňování nové soustavy řízení národního hospodářství, nedostatky v zásobování a zvýšení některých cen. To vše se u někoho projevilo změnou zaměstnání, u někoho sníženou životní úrovní, u jiného možná větší citlivostí na platební morálku. Ale to by vyžadovalo velmi obsáhlého šetření.

Je závislost počtu exekucí a počtu trestních věcí přímá nebo nepřímá? Více exekučních věcí by mohlo znamenat přesun k mimotrestním prostředkům. Avšak praktická zkušenost ukazuje, že závislost je jiná: je-li více poruchových situací, hledá se řešení postupně nebo zároveň oběma cestami, exekuční i trestní. Zdokonalení exekučního řízení by mohlo vést k poklesu trestních věcí, ale zdokonalení toho druhu, jaké bylo u nás od roku 1956, současně znamenalo i pokles exekučního nápadu (nikoli však ulehčení práce v exekučních odděleních soudů, jak mi řekli soudní zaměstnanci). Závislost mezi exekučním a trestním nápadem je tedy zpravidla přímá.

Po rozboru jednotlivých okolností, jež zkreslují obraz zločinnosti skutečné, se vrátíme k celkovému pohledu.

Bylo by účitečné provést srovnání s některými jinými formami zločinnosti, zejména s příživnictvím, s majetkovými delikty a s celkovou kriminalitou. Každý druh zločinnosti má ovšem své zvláštnosti a zanedbání povinné výživy je delikt od ostatních v mnohém odchylný. Chceme-li jej srovnávat se zločinností jemu nejbližší, nemůžeme se řídit právními hledisky, jako je např. objekt trestného činu nebo forma jednání. Důležitější jsou tu hlediska kriminologická. S příživnictvím a s majetkovou delinkvencí je zanedbání povinné výživy spojeno podobností příčin a podmínek zločinnosti a podobností charakteru pachatele. K jiným trestným činům je vztah zanedbání povinné výživy ještě vzdálenější. A přece průběh kriminality u zanedbání povinné výživy v posledních letech se shoduje v hlavních rysech s průběhem kriminality vcelku (graf II).

Zajímavé pro nás bude sledovat zanedbání povinné výživy ve Zprávách Státního úřadu statistického za předválečná léta a prvá léta po osvobození (viz graf I). Máme k dispozici dosti dlouhou řadu dat za léta 1932 až 1947, zpracovávaných z jednotného hlediska. Prerušena je jen v roce 1938, jehož zpracování chybí.⁹ Hospodářská a politická situace se za tu dobu několikrát pronikavě změnila. Prvá léta byla obdobím, kdy se dosud neznámé ustanovení začíná vžívat. Pak přicházejí události roku 1938 a nacionalistická okupace. Čím více se situace v českých zemích zhoršovala, tím

⁹ Srov. Zprávy SÚS, roč. 1935, str. 1023, 1026; roč. 1936, str. 829, 833; roč. 1936, str. 1063, 1068; roč. 1937, str. 1237, 1242; roč. 1939, str. 511; roč. 1941, pozn. na str. 243 a str. 253; roč. 1942, str. 782; roč. 1948, str. 687; roč. 1949, str. 50, 321.

řidčeji se zanedbání povinné výživy stihá. Křivka v roce 1945 klesá téměř k nule. S obnovením normálního života objevuje se ve statistice tento trestný čin znovu. Ale to se již mění celý společenský řád u nás, kladou se základy pro socialismus. A tak téměř souvislá řada 16 let se nám trhá na tři relativně krátké úseky, každý se zcela jinou hospodářskou, sociální a politickou charakteristikou. Proto i poučení z toho pro pozdější vývoj je dost hubené.

Čekali bychom, že v prvních letech účinnosti zákona č. 4/1931 Sb., zvaného alimentární, bude málo trestních oznámení a že postupně, jak se bude veřejnost s novým zákonem seznamovat, budou přibývat. Tomu však odpovídá jen vývoj na Slovensku, kdežto v českých zemích je opačný. Vysoká čísla v prvních letech mohou být příznakem počátečního hledání vhodné míry trestní represe. Tehdy nový alimentární zákon vzbudil značnou odezvu a patrně se od něho očekávalo více, než splnil. Léta 1932 až 1934 jsou krizová. Alimentární zákon ukládal povinným osobám (pokud nemají jiné finanční zdroje) pracovní povinnost. Ovšem v letech masové nezaměstnanosti bylo v tom těžko zákonu vyhovět. Nevedlo-li trestní stíhání v řadě případů k praktickému výsledku, nebylo ani u oprávněných osob ani u státních orgánů pak tolikrát k tomuto prostředku saháno. S oživením národního hospodářství začíná od roku 1936 zřetelně stoupat i neplnění výživovací povinnosti.

Okupační poměry jsou zcela mimořádné. Nezaměstnanost byla odstraněna, neboť nacisté se snažili zapřáhnout každého do svých služeb pro válečné cíle. V oběhu bylo čím dál tím více peněz, ale zboží z normálního trhu mizelo. Potíž nebyla ani tak v tom, aby děti dostávaly výživné, ale aby vůbec dostaly výživu. K tomu přistupovalo ochabování aktivity celého českého státního aparátu, přesuny českých lidí na práci do reichu a jiné okolnosti, takže nepřekvapuje, blíží-li se křivka zločinnosti v roce 1945 k nule.

Shrnuji: Počet trestných činů podle § 210, resp. § 213 tr. zákona v letech 1952 až 1956 skutečně stoupal, byť ne tak příkře, jak ukazuje statistika. Růst zločinnosti 1952–1956 jeví se nám ještě jako přímé pokračování křivky za léta 1945–1947. Prudké stoupání zločinnosti 1945–1947 se patrně během let 1948–1951 poněkud zmírnilo. Jistě i tato část vývoje zločinnosti nebyla přímočará. Možno předpokládat pokles nebo alespoň zpomalení růstu v letech amnestie (1948) a reorganizace soudnictví (1948 až 1949). Vrchol skutečné zločinnosti je asi v roce 1956. Srovnání s počtem exekucí pro výživné nezletilých dětí a celý další vývoj nasvědčují tomu, že v roce 1957 začíná skutečný soustavný pokles. Maximum v roce 1958 je jen zdánlivé. Rok 1960 si musíme poopravit asi na střední hodnotu mezi údaji za léta 1959 a 1961. Zde je zase pokles jen zdánlivý.

Poslední léta jsou podle mého názoru dobou relativní stabilizace. K posouzení nejnovějšího vývoje nemám dost podkladů. Teprve další léta ukáží, zde jde o ojedinělé zvýšení, zda bude zločinnost kolísat kolem nějaké vyšší hladiny, zda se projeví delší povlovný pokles nebo snad dokonce povlovný vzestup.

3. STRUKTURA ZLOČINNOSTI

A. Povšimněme si nyní rozčlenění zločinnosti z hlediska místa činu, právní kvalifikace a osoby pachatele.

Rozdělení trestných činů, jimiž se zabýváme, *podle jejich závažnosti* máme pro rok 1957:

	Odst. 1	Odst. 2	Odst. 3	Celkem	
České kraje	1061 40,5 %	663 25,25 %	56 2,— %	1780 67,75 %	a
Slovensko	539 20,5 %	291 11,25 %	14 0,5 %	844 32,25 %	b
Celkem ČSSR	1600 61,— %	954 36,5 %	70 2,5 %	2624 100,— %	a + b
Srovnání českých krajů a Slovenska	1,97	2,28	4,—	2,1	a/b

A ještě pro srovnání rok 1966 (pouze 2. pololetí):

	Odst. 1	Odst. 2	Odst. 3	Celkem
Absolutní počet	417	282	24	723
Relativní počet	57,7 %	39,— %	3,3 %	100 %

U přísnějších kvalifikací stoupá zřetelně podíl odsouzení v českých zemích nad počtem případů ze Slovenska. Stálo by za to provést podrobnější průzkum, zda se jeví přesun k přísnějším kvalifikacím. Je to pravděpodobné a korespondovalo by to poznatkům o recidivě.

Zločinnost podle krajů za rok 1957 ve srovnání s počtem obyvatelstva:

Kraje	Střední stav obyvatelstva	Zločinnost		
		A	B	C
Všechny dohromady	13 454 104	2624	19,7	100
České kraje	9 511 666	1780	18,7	67,8
Slovenské kraje	3 841 438	844	22,—	32,2
Hl. město Praha	981 824 }	309	14,5	11,8
Pražský kraj	1 151 695 }			
Československý kraj	523 581	48	9,2	1,8
Plzeňský kraj	578 390	65	11,3	2,5
Karlovarský kraj	339 734	157	47,—	6,—
Ústecký kraj	679 272	286	42,2	10,9
Pardubický kraj	457 831	32	7,—	1,2
Jihlavský kraj	437 526	26	5,9	1,—
Ostravský kraj	954 851	242	25,4	9,2
Město Bratislava	248 994 }	207	21,2	7,9
Bratislavský kraj	728 040 }			

sloupec A = absolutní počty,

sloupec B = počet odsouzení na 100 000 obyvatel,

sloupec C = počet odsouzení v % celkového počtu odsouzení ve všech krajích dohromady.

Nemáme k dispozici údaje pro všechny kraje, ale již tento výběr je sám o sobě výmluvný. Nejmenší zločinnost podle § 213 tr. zák. je v krajích Č. Budějovice, Jihlava a Pardubice, střední v krajích Plzeň, Praha a Bratislava, největší v krajích Ostrava, Ústí n. L. a Karlovy Vary. Vnucuje se tu souvislost zločinnosti s hospodářským charakterem kraje: v krajích převážně zemědělských je zločinnost menší než v průmyslových; v krajích s poměrně stálým složením obyvatelstva je menší než v krajích, kde je značný pohyb obyvatelstva, velká potřeba pracovních sil, ale tím i podmínky pro snadné střídání zaměstnání, kde jsou četné pracovní poměry dočasného rázu, jako tzv. dlouhodobé brigády apod. Největší zločinnost je v západním pohraničí a na Ostravsku, což jsou oblasti silně průmyslové a zahrnují naše největší uhelné pánve. V těchto oblastech dochází ke koncentraci různých živlů pochybného charakteru, fluktuantů, majetkových recidivistů a příživníků.

Ještě výrazněji je to vidět na statistice podle okresů, neboť rozdíly v hospodářském charakteru jsou tu ještě ostřejší než u krajů. Takováto je zločinnost v kraji Ostrava za rok 1960:

Okres	Obyvatelstvo počet	Zločinnost		
		A	B	C
Celkem	1 643 342	578	100	100,—
Bruntál	105 479	39	106	6,7
Karviná	207 293	149	204	25,8
Místek	193 256	29	43	5,—
N. Jičín	142 563	19	38	30,3
Olomouc	198 483	29	42	5,—
Opava	164 817	36	62	6,2
Ostrava	232 406	204	250	35,3
Prerov	126 082	22	50	3,8
Šumperk	151 942	31	58	5,4
Vsetín	121 021	20	47	3,5

sloupec A = absolutní počty,

sloupec B = počet odsouzení na určitý konstantní počet obyvatel,

sloupec C = počet odsouzení v ‰ celkového počtu odsouzení ve všech krajích dohromady.

Na dokreslení našich vývodů připojíme údaje o pohybu obyvatelstva z kraje do kraje za rok 1957:⁴⁰⁾

Kraje	Absolutně		Relativně na 1 000 obyvatelů		Zločinnost (sloupec B z tabulky na str. 59)
	+	—	+	—	
Jihlava	4 288	5 407	9,8	12,4	5,9
Plzeň	7 500	7 860	13,—	13,6	11,3
Hl. m. Praha	17 684	11 545	18,—	11,8	14,5
Ústí n./L.	12 806	11 761	18,9	17,3	42,2
Karlovy Vary	10 757	11 694	31,7	34,4	46,—

⁴⁰⁾ Statistická ročenka, 1958, str. 59.

Jsem si přitom vědom toho, že pohyb z kraje do kraje nevyjadřuje veškerou fluktuaci obyvatelstva, není zachycen pohyb mezi okresy v rámci téhož kraje, tím méně fluktuace z jednoho zaměstnání do druhého. Pohyb mezi kraji má různé hospodářské důvody, jiné jsou v centrech, jako je území hl. města Prahy a města Bratislavy, jiné v pohraničních nebo průmyslových oblastech. Přesto všechno lze pozorovat souvislost mezi pohybem obyvatelstva a relativní zločinností.

Statistika podle krajů zároveň vysvětluje a potvrzuje poznatek, že závažnější případy trestné činnosti se vyskytovaly houfněji v českých, průmyslově vyvinutějších krajích než na Slovensku.

Třídní rozvrstvení pachatelů zanedbání povinné výživy v posledních letech:

		1957	1958	1959	1960	1961	1962	Poznámka:
a	Dělnická třída	70,—	74,2	71,5	60,7	65,3	67,7	*) údaje za léta 1960 až 1962 jsou zahrnuty v řádce b)
b	Jiní zaměstnanci		3,7	5,3	10,7	9,6	11,2	
c	Družstevní rolníci		4,3	4,—	7,6	9,—	4,1	
d	Jednotlivě hospodařící malí a střední rolníci	12,9	7,—	5,7				
e	Pracující inteligence		3,1	3,6	3,9	*)	*)	
f	Maloburžoasie	1,5	2,4	1,9				
g	Kulaci a ostatní buržoasie	0,1	0,2	0,1	1,6	1,2	0,6	
h	Asociální živly	12,1	4,6	7,6	19,4	14,9	16,4	
ch	Ostatní	0,3	—	—	—	—	—	
	Celkem	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—	

Z tabulky je zřejmé, že údaje jsou čerpány ze tří různých pramenů: prvou skupinu tvoří rok 1957, druhou 1958–1959, třetí 1960–1962. Jednotlivé kategorie osob jsou pokaždé jinak seskupeny. Ani hlediska nejsou jednotná. Kategorie „ostatní“ nepokračuje v pozdějších letech; silný pokles v kategorii asociálních živlů 1957–1958 nasvědčuje rovněž nestejnému způsobu zpracování. Taková statistika značně ztrácí na ceně a ztěžuje další práci. Hlavním nedostatkem však je, že není srovnatelná s demografickou statistikou.

Že jde o různá hlediska a že ve Statistické ročenke převažuje forma zaměstnání nad skutečně třídním hlediskem, je patrné z toho, že o rok později uvádí Statistická ročenka 79,8 % dělníků a zaměstnanců, kdežto v materiálech XI. sjezdu KSČ se dělnická třída se svými rodinami odhaduje na 62 %. Dále je to patrné z toho, že Statistická ročenka nevykazuje zvlášť asociální živly a připočítává je podle jejich občanského zaměstnání k dělníkům nebo k jiným skupinám.

Soudní statistika zločinnosti	1957	1957	Třídní složení obyvatelstva ¹¹⁾
Dělnická třída, jiní zaměstnanci a pracující inteligence	73,4	80,5	Dělníci a ostatní zaměstnanci celkem
Družstevní rolníci jednotlivě hospodařící malí a střední rolníci	12,9	18,8	Členové JZD III. a IV. typu, jednotlivě hospodařící drobní a střední rolníci
Maloburžoasie	1,5	0,4	Drobní řemeslníci a živnostníci
Kulaci a ostatní buržoasie	0,1	0,3	Kapitalisté (kulaci, podnikatelé, rentiéři)
Asociální živly	12,1	—	(není zvlášť podchyceno)
	100,—	100,—	

Od roku 1964 se v justiční statistice uvádí místo třídního hlediska povolání pachatele. Předností tohoto znaku je, že je určitější. Tato změna je také v souladu s menším důrazem na třídním původu ve společnosti, v níž třídní rozdíly byly odstraněny. Bohužel ani zde nejsou údaje, jež mám k dispozici, dobře srovnatelné:

Soudní statistika zločinnosti	2. polovina 1966	1966	Sociální složení obyvatelstva ¹²⁾
Dělníci	71,—	58,3	Dělníci
Družstevní rolníci	2,—	8,4	Družstevní rolníci
Členové výrobních družstev	0,3	1,1	Ostatní družstevníci
Pracující inteligence	1,4	29,4	Ostatní zaměstnanci
Ostatní pracující	3,7		
Osoby samostatně hospodařící	1,5	2,4	Drobní rolníci
Osoby samostatně výdělečně činné	0,2	0,3	Řemeslníci, živnostníci
Bez pracovního poměru	19,9	—	—
	100,—	100,—	

Uvedená data o zločinnosti podle třídní příslušnosti, resp. povolání pachatele nedávají skoro žádné použitelné poznatky. Procento dělníků je pochopitelně vysoké, neboť i jejich podíl v obyvatelstvu je vysoký. Jde o kategorii velmi širokou, uvnitř jsou značné sociální rozdíly. Celostátní data, nadto trpící nejednotností pojetí, jsou tu málo platná.

Jisto je, že pachatelé bývají namnoze asociální živly a vrstvy svým

¹¹⁾ Statistická ročenka, 1958, str. 61, odhad k 31. 12. 1957.

¹²⁾ Statistická ročenka, 1967, odhad k 1. 1. 1966.

způsobem života a kulturní úrovni jim blízké. Zdá se, že se zločinnost stále více přesouvá na takovéto pachatele. Nasvědčuje tomu *vývoj recidivy*:

Tab. 8

	1956	1957	1958	1959	1962	2. polovina 1966
Recidiva obecná	59,6%	71,4%	70,7%	71,5%	75,8%	73,5
Recidiva zvláštní	.	24,4%	27,1%	29,3%	35,9%	36,8

V roce 1957 bylo zanedbání povinné výživy spácháno v souběhu s jinými trestnými činy v 19,5 % případů. Nejčastěji se trestný čin podle § 213 tr. zák. sbíhá s trestnými činy podle §§ 203, 132, 247, 250 tr. zák., tedy s delikty, jež páchají asociální, příživnické živly, vyhýbající se řádné práci a opatřující si prostředky k živobytí majetkovými trestnými činy. To potvrzuje i výběrové šetření, které jsem provedl. Zvláště toto šetření mě utvrzuje v přesvědčení, že procento pachatelů počítaných k dělnické třídě, jak je uvádí soudní statistika, nevystihuje skutečný stav věci. Mnozí z těch, kteří jsou počítáni k dělnické třídě, se z ní vyloučili, neboť jsou ve skutečnosti již příživníky anebo k nim nemají daleko. Procento pachatelů z řad dělnické třídy a z řad asociálních živlů v letech 1958 a 1959 tedy třeba poněkud poopravit ve prospěch prvních; zdá se, že taková korektura pro rok 1957 byla provedena, neboť jinak si těžko vysvětlit, proč podíl asociálních živlů v roce 1958 poklesl z 12,1 % na 4,6 %, ačkoli jinak jejich podíl v dalších letech vytrvale stoupá.

Přesun zločinnosti na vrub příživnických živlů v posledních letech se vysvětluje především tím, že v trestní politice se v poslední době důsledněji uplatňují vůči pracujícím výchovné prostředky a k trestní represi se sahá jen v případech skutečně závažnějších. Naproti tomu na příživníky plně dopadá trestní represe. K trestnímu stíhání pro § 213 tr. zák. dochází nezřídka tehdy, když pachatel na sebe upozorní nějakým majetkovým trestným činem. Je správné, že vyšetřovatelé věnují této otázce pozornost a že rozšiřují obvinění také na § 213 tr. zák., jakmile zjistí pro to podmínky. Přesun v údajích o zločinnosti směrem k příživnickým živlům tedy neznamená změnu ve skutečné struktuře zločinnosti nebo nikoli změnu tak velkou, jak cifry ukazují. Jde tu však o podstatnou změnu v hodnocení skutečnosti, a to v tom smyslu, že údaje z poslední doby vystihují skutečnost lépe, než tomu bylo předtím. Zlepšení je jednak v hodnocení nebezpečnosti činu pro společnost, jednak v posuzování třídní příslušnosti pachatele. Oba tyto aspekty ovšem spolu souvisí.

Mezi pachateli v roce 1959 bylo 95,14 % mužů a 4,86 % žen.

Věk pachatelů je samozřejmě určován tou okolností, že většinou jde o trestné činy otce vůči vlastnímu dítěti, a to většinou dítěti narozenému v manželství. Střední věk se tedy vyskytuje nejčastěji (údaje za rok 1959):

Věk	Absolutní počty			Relativní počty		
	odst. 1	odst. 2	odst. 3	odst. 1	odst. 2	odst. 3
Mladiství	8	1	1	0,6	0,1	1,4
do 20 let	15	17	2	1,2	2,—	2,9
do 25 let	145	86	8	11,1	10,2	11,4
do 30 let	336	192	17	25,8	22,7	24,3
do 40 let	537	378	28	41,2	44,7	40,—
do 50 let	180	122	11	13,8	14,4	15,7
do 60 let	80	45	3	6,1	5,3	4,3
přes 60 let	2	5	—	0,2	0,6	—
Celkem	1304	846	70	100,—	100,—	100,—

E. Jaké jsou *formy zločinnosti* podle § 210 tr. zák.? V literatuře se nejednou¹³⁾ uvádí, že jsou hlavně dvě, ve městech je to změna pobytu a zaměstnání, na venkově zaměstnání na oko „jen za byt a stravu“. Průzkum spisového materiálu ukazuje, že druhá forma se již u nás téměř nevyskytuje. Pochopitelně, neboť družstevní hospodaření na vesnici dnes již naprosto převládá. Zákon o právu rodinném z roku 1949 však ještě pamatoval na určování výživného u osoby, která koná u někoho jiného anebo pro někoho jiného práce (§ 74 odst. 1 cit. zák.). Platný zákon o rodině takové ustanovení již nezná.

Všimněme si nyní forem zločinnosti podrobněji. U neplnění povinné výživy nelze rozlišovat různé formy vnějšího jednání, neboť jde o opominutí. Lze ovšem lišit subjektivní stránku a okolnosti případu. Neplnění může být z nedbalosti nebo úmyslné.

Prosté neplnění nelze zpravidla delší dobu provádět. Oprávněná osoba sáhne k soudnímu vymáhání a pak nezbude, než platit srážkami ze mzdy nebo se jim vyhýbat. Formou vyhýbání je především změna zaměstnání spojená s utajením srážek ze mzdy. Utajování srážek mělo řadu variant. Pachatel srážky ze mzdy v prohlášení nepřiznal nebo sice přiznal, ale znovu změnil zaměstnání, jakmile se srážky začaly provádět. Leckdy byl podporován pracovníky organizace, u níž nastoupil práci. Tito pracovníci nejsou zainteresováni na provádění srážek, naopak, někdy jim důsledné dodržování zákona může odradit uchazeče o práci, kterého potřebují.¹⁴⁾ Někteří dlužníci se vyhýbají srážkám tím, že provádějí takové práce, kde výdělek kryje jen existenční minimum; za tím účelem se např. uchylují do neprosperujícího JZD. Mají tu navíc výmluvu, že přešli na hospodářsky významné pracoviště. Bylo by se ovšem třeba jich ptát, proč volí právě zaostávající JZD, kde beztak k pozvednutí úrovně družstva nijak nepřispějí. Jinou únikovou cestou jsou příležitostné práce, zejména vykládka vagónů, soukromé služby občanům aj. Typické pro příživnické

¹³⁾ Např. Adaszewski, *Alimentacja dzieci w orzecznictwie Sądu Najwyższego*. Nowe Prawo 1957, str. 57.

¹⁴⁾ Materiály MŠK: Zpráva o prověrce OPM Karlovy Vary z 10. 10. 1961, celoslovenská instruktáž OPM v Trenčanských Teplicích 19. až 21. 6. 1961, celoslovenský seminář OPM v Trenčanských Teplicích 27. až 29. 11. 1961.

živly je, že nepracují nebo jenom občas, dávají se vydržovat svou družkou, starou matkou, náhodnými kamarády, popř. si opatřují prostředky na živobytí majetkovými trestnými činy.

Pachatelem je převážnou většinou otec. Výjimečně se stane, že jsou současně stíháni oba rodiče (lid. soud Praha 4, 2 T 125/60, lid. soud Mělník, 2 T 65/60). Pachatelky jsou zpravidla osoby žijící příživnickým způsobem života, nevedou domácnost, dítě mají v dětském domově nebo u příbuzných. Zvláštní skupinu trestné činnosti žen tvoří opuštění dítěte po porodu v kojeneckém ústavě.¹⁵⁾

Subjektivní obraz forem činnosti nám podávají obhajoby pachatelů. Neplnění výživného je zpravidla mimo pochybnost prokázáno, takže obrana míří jen zřídka proti této skutečnosti. Pachatel obvykle poukazuje na svou neschopnost platit výživné anebo brojí proti existenci nebo výši vyživovací povinnosti.

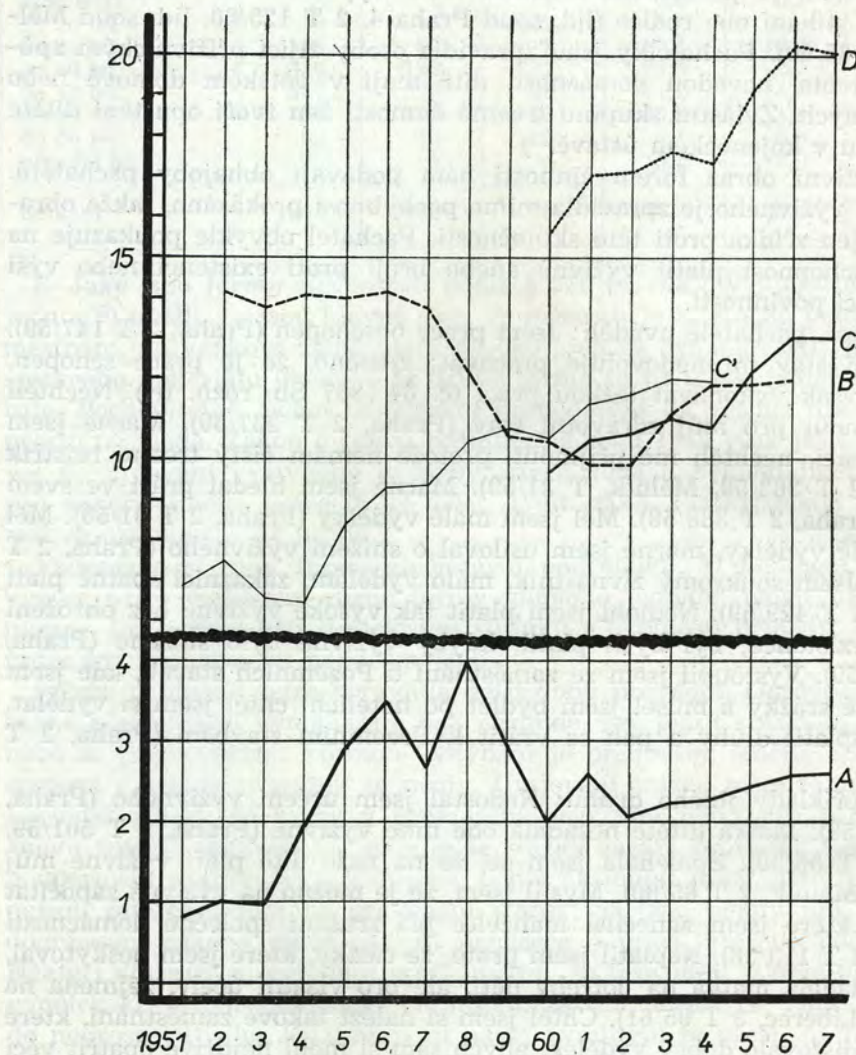
Tak např. pachatelé uváděli: Jsem práce neschopen (Praha, 2 T 147/59). Zdravotní stav mi nedovoluje pracovat; zjištěno, že je práce schopen, nemůže však vykonávat těžkou práci (č. 84/1957 Sb. rozh. tr.). Nechtěli mě přijmout pro můj zdravotní stav (Praha, 2 T 237/59). Marně jsem hledal práci, nechtěli mě přijmout, protože nemám čistý trestní rejstřík (Praha, 2 T 262/59, Mělník, T 31/59). Marně jsem hledal práci ve svém oboru (Praha, 2 T 388/58). Měl jsem malé výdělků (Praha, 2 T 81/58). Měl jsem malé výdělků, marně jsem usiloval o snížení výživného (Praha, 2 T 237/59). Jsem soukromý živnostník, málo vydělám, zákazníci špatně platí (Praha, 2 T 429/59). Nemohl jsem platit tak vysoké výživné bez ohrožení vlastní existence; byl bych platil, kdyby výživné bylo sníženo (Praha, 2 T 237/59). Vystoupil jsem ze zaměstnání u Pozemních staveb, kde jsem měl velké srážky a musel jsem bydlet po hotelích; chtěl jsem si vydělat, abych zaplatil dluhy a pak se vrátit k Pozemním stavbám (Praha, 2 T 71/58).

Další příklady jiného druhu: Nedostal jsem určení výživného (Praha, 2 T 501/59). Matka dítěte nežádala ode mne výživné (Praha, 2 T 501/59, Mělník, T 56/59). Spoléhala jsem se, že na naše dítě platí výživné můj manžel (Mělník, 2 T 65/60). Myslil jsem, že je možno na výživné započítat ty věci, které jsem zanechal manželce při zrušení společné domácnosti (Praha, 2 T 113/58). Neplatil jsem proto, že částky, které jsem poskytoval, nevynakládala matka na potřeby dětí, ale pro vlastní účely, zejména na zábavu (Liberec, 3 T 95/61). Chtěl jsem si nalézt takové zaměstnání, které by mi zajišťovalo dobrý výdělek, abych sám si mohl nejdříve opatřit věci osobní potřeby a pak bych přispíval na dítě (Liberec, 3 T 80/61). Jsem přesvědčen, že nejsem otcem (Praha, 2 T 468/59). Výživné pro manželku nebylo správně určeno, protože manželka byla práce schopná (Liberec, 3 T 80/61). Neplatil jsem, protože manželka mi bránila navštěvovat děti; zjištěno, že manželka mu v tom bránila, když byl opilý (Praha, 2 T 72/60). V prvním případě jsem nehlásil exekuci na plat, protože jsem myslel, že

¹⁵⁾ Kříž v besedě časopisu Vlasta, 22. 5. 1963, č. 21.

GRAF IV

*Nemanželské děti, rozvody manželství s dětmi
a zanedbání povinné výživy v ČSSR*

Legenda:

- A = počet odsouzených trestných činů zanedbání povinné výživy (jako trestné činy i vedlejší) — viz graf II
- B = počet dětí narozených mimo manželství
- C = počet rozvodů manželství s nezletilými žijícími dětmi
- C' = počet rozvodů manželství s dětmi
- D = počet nezletilých dětí z rozvedených manželství

Čísla označující vodorovnou síť znamenají absolutní počty v tisících

	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
B	.	14 130	13 785	14 034	13 979	14 095	13 675	12 101	10 548	10 433
C										9 641
C'	6 854	7 487	6 523	6 435	8 371	9 308	9 358	10 474	10 753	10 482
D										15 600

	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967
B	9 864	9 873	11 102	11 830	11 848	11 965	.
C	10 436	10 616	10 975	10 771	12 127	12 998	13 009
C'	11 342	11 576	11 950	11 922	13 491	.	.
D	17 000	17 100	17 609	17 299	19 174	20 181	20 043

exekuce přijde od bývalého zaměstnavatele; u dalšího jsem ji nehlásil, protože jsem byl přijat na zkoušku (Praha, 2 T 167/60).

Soupis samozřejmě není úplný. Lidský důmysl je i v takových věcech nevyčerpatelný. Zpravidla se ukáže, že povinný mohl alespoň částečně přispívat, většinou povinný neměl dost dobré vůle a opravdové snahy. Některé obhajoby jsou pak průhledné výmluvy.

K zanedbání povinné výživy dochází převážně tam, kde povinný a oprávněný, obvykle otec a dítě, nežijí ve společné domácnosti.¹⁶⁾ Tak je tomu v rozvrácených manželstvích, jež skončila rozvodem nebo alespoň faktickým rozchodem. Dále je to u dětí narozených mimo manželství, kdy dítě je zpravidla již od narození odloučeno od nemanželského otce; někdy žijí rodiče takového dítěte jako druh a družka — jestliže se toto faktické životní společenství rozpadne, je výsledek stejný, jako u rozvráceného manželství: dochází k odloučení osoby k výživě povinné a k výživě oprávněné.

Jen velmi vzácně dochází k trestnímu stíhání v případech, kdy oprávněná a povinná osoba žijí společně. Typickým případem toho druhu je rodina, kde otec nepracuje řádně nebo propije výdělek, matka a děti trpí nedostatkem.

U nás nemáme statistiku *podle osoby poškozené*. Výběrové šetření ukazuje, že zhruba čtvrtina případů stíhaných podle § 213 tr. zák. se týká dětí nemanželských. Kučerová¹⁷⁾ pro rok 1931 a obvod okresního soudu trestního v Praze udává poměr 120 manželských dětí na 98 nemanželských. Zdá se, že je to vzato podle počtu dětí a nikoli podle počtu trestních věcí; kdybychom počítali trestní věci, byl by podíl trestních věcí u nemanželských dětí ještě větší, neboť zde jde zpravidla v každé věci vždy jen o jediného poškozeného, kdežto při neplnění vyživovací povinnosti k manželským dětem jsou někdy v jedné trestní věci dva poškození, někdy i více. Je to tedy velká část zločinnosti toho druhu. Je však pozoruhodné, že podíl nemanželských dětí jako poškozených trestným činem podle § 213 tr. zák. je u nás patrně o něco menší než dříve a že je podstatně menší než např. v Polsku.

¹⁶⁾ Patschová—Orlický—Štěpina: Vyživovací povinnost podle zákona o právu rodinném. Orbis, Praha 1956, str. 122.

¹⁷⁾ Činnost úřadovny pro péči o mládež při praktickém provádění tzv. alimentárního zákona za r. 1931. Soudcovské listy 1932, str. 158.

Je překvapující, že od vydání zák. č. 68/1957 Sb. nenastal pronikavější pokles. Umělé přerušování těhotenství nemá tedy podstatný vliv na zločinnost v zanedbání povinné výživy.¹⁸⁾

Situace je tu podstatně příznivější než v předmnichovské republice. Stav v roce 1937 (9,4 ‰), který Statistická ročenka uvádí pro srovnání, nebyl maximum; v některých letech přesahoval počet nemanželských dětí 10 ‰. Daleko závažnější než kvantitativní stránka je kvalitativní stránka tohoto jevu, hospodářské a sociální postavení nemanželských dětí.

Dnešní podíl nemanželských dětí není velký v poměru k dětem manželským (okolo 5 ‰), ale mezi osobami poškozenými zanedbáním povinné výživy je podíl těchto dětí podstatně vyšší. Adaszewski¹⁹⁾ uvádí, že za rok 1957 v poznaňském vojevodství byl trestný čin neplnění povinné výživy spáchán v 86 případech proti dětem manželským, v 192 případech proti dětem nemanželským.

Křivka zobrazující narození mimo manželství sleduje přibližně celkový pokles populace u nás. Podíl nemanželských dětí na 100 narozených zůstává zhruba stejný a činil v padesátých letech něco přes 5 ‰, od roku 1959 klesl pod 5 ‰.

Většina osob poškozených trestným činem podle § 213 tr. zák. jsou děti z rozvrácených manželství. Buď jde o manželství rozvedená nebo manželství, kde bylo zrušeno faktické životní společenství.²⁰⁾

Vývoj obou sociálních jevů podle grafu IV má protichůdnou tendenci, rozvody manželství s dětmi stoupající, narození mimo manželství klesající. Ve svých účincích, jakožto nebezpečí budoucího zanedbání povinné výživy, se tedy zhruba vyrovnávají.

4. DVĚ POZNÁMKY K PŘÍČINÁM ZLOČINNOSTI

Tato studie si neklade za cíl vytvořit ucelený obraz o příčinách zločinnosti pro daný trestný čin, ani pro trestné činy obecně. Nicméně některá uvedená fakta dávají nahlédnout do složitého přediva příčin a účinků, jež vyústí do spáchání trestného činu.

Chtěl bych však připomenout dvě obecnější myšlenky, k nimž jsem dospěl nad touto prací:

1. Lze rozlišovat dvě hlavní skupiny příčin. Jednu tvoří ty, jež utvářely osobnost pachatele (rodina, škola, pracovní prostředí atd.), druhou pak bezprostřední podnět, který rozhodnutí k trestnému činu vyvolal (ne-

¹⁸⁾ Vysvětlení podal Wynnyczuk, Zprávy Státní populační komise 1963, č. 8, str. 5: Zároveň se zvýšením počtu umělých zákroků stoupl i počet otěhotnění mimo manželství. Na 100 dětí narozených v manželství připadá asi 35 přerušování těhotenství, na 100 dětí narozených mimo manželství přesahoval počet přerušování těhotenství 160 případů.

¹⁹⁾ Článek citovaný v pozn. 4.

²⁰⁾ Z četné literatury k tomuto tématu uvádím aspoň jeden pramen, kde lze nalézt odkazy na další: Radvanová, Rozvod manželství v československém právu. Acta Universitatis Carolinae — Iuridica, Monografie IV, 1966.

přátelský projev ze strany matky dítěte, nenadále zvýšení vlastních potřeb v důsledku nemoci, finanční tíseň vyvolaná lehkomyšlným hospodařením s poslední výplatou atd.). Obě skupiny obsahují jak momenty objektivní, tak i subjektivní.

Toto je dobře si uvědomit, kdykoli se snažíme analyzovat příčiny trestného činu jednotlivě i obecně. Tyto příčiny totiž tvoří vždy velmi spletitý řetězec. Liší se navzájem nejen svou povahou (objektivní – subjektivní), svým významem pro účinek (hlavní – vedlejší) a z mnoha jiných hledisek, ale i svým místem ve sledu vzájemného působení. Tomu se věnovalo dosud málo pozornosti. Jsme zvyklí vypočítávat, že příčiny jsou ty a ty, ale málokdo se pokusil zkonstruovat jakýsi model, na němž by ukázal mechanismus vzájemného působení.

2. Velký význam se příkládá rozporu mezi stavem výroby a oprávněnými potřebami občanů. Likvidace zločinnosti se spojuje s komunistickým rozdělováním podle potřeb. Myslím, že vliv socialistického způsobu rozdělování na zločinnost se přeceňuje.²¹⁾ Vztah mezi ekonomikou a zločinností není tak jednoduchý, že by trestné činy přímo souvisely (byly podmíněny) se způsobem odměňování; to neplatí plně ani o majetkové zločinnosti a ještě méně o zločinnosti ostatní. Teze, že za komunismu mohou „krást nanejvýš duševně choří“, platí totiž jen za podmínky, že budou splněny i ostatní znaky komunismu, zejména potřebná morální vyspělost. Vzájemný vztah mezi ekonomikou a zločinností je v několika stupních zprostředkován, zejména systémem morálních názorů, výchovou, stylem života, kulturou atd. Tyto ideje, vztahy apod. mají svou relativní samostatnost. Odvozovat na jedné straně zločinnost přímo od některých rozporů ekonomiky je stejně pošetilé, jako např. na druhé straně odvozovat formy uměleckého projevu přímo z ekonomických vztahů, což by v této oblasti asi nikoho nenapadlo.

Tím nemíním nijak popírat tezi, že společenský řád *koneckonců* má rozhodující vliv na takový či onaký vývoj zločinnosti.

²¹⁾ Trefně to vyjádřil Veverka v polemice s Lachoutem, Právník 1962, str. 301. — V nejnovějších pracích se však již ukazuje tato problematika v hlubším pohledu. Srov. např. Schubert, Problémy s kriminalitou mládeže. Vyd. SAV, Bratislava 1967, zejména str. 33 a následující.

Несоблюдение обязанности содержания

(Криминологический этюд)

Резюме

Этот этюд является частью монографической работы о несоблюдении обязанности содержания. Автор сделал в нем попытку разобрать это преступление в общей его сложности. Юридическая часть была опубликована в 1964 г., № 2 того же журнала. В настоящей работе публикуется криминологическая часть, касающаяся развития преступности в указанной области от 1932 года до наших дней. Кроме того разбираются в ней формы преступности и ее причины. Ограниченный объем журнала не дает возможности опубликовать одновременно статью о предупреждении, которая исходит из указанных вопросов.

Развитие преступности относительно несоблюдения обязанности содержания можно наглядно видеть по приложенным графикам. На основе судебной статистики и исследования судебной практики автор старается установить реальную преступность. Структура преступности разбирается по своему значению, по месту происхождения, с точки зрения социального положения правонарушителя, рецидива и форм преступности.

Рассматривая причины преступности, автор старается их классифицировать и показать их взаимосвязь. Он отличает непосредственную обстановку, приведшую правонарушителя к решению, от причин, формирующих личность правонарушителя.

K teoretickým otázkám aplikace kybernetiky v oblasti státu a práva

К теоретическим вопросам применения кибернетики
в области государства и права

Zu theoretischen Fragen der Applikation der Kybernetik
auf dem Gebiete von Staat und Recht

VLADIMÍR VRECION

V této studii¹⁾ se snažím systematicky řešit a formulovat základní teoretické a metodologické otázky aplikace kybernetiky a s kybernetikou spjatých exaktních metod v oblasti státu a práva. Teoretická a metodologická tvrzení autorovi vyplynula zejména na základě zkušeností s realizací řady konkrétních projektů aplikace kybernetiky a automatizace v oblasti práva a společenského řízení.

Domnívám se, že uvedené otázky řeším v této studii do značné míry novým způsobem, respektive systematictěji a do větší hloubky než dosavadní podobné teoretické studie. V této studii formuluji jen část metodologie kybernetického přístupu ke zkoumání jevů v oblasti státu a práva. Na tuto studii chci navázat speciální prací (která je dokončena), kde chci systematicky vyložit detailnější, lze říci konkrétní, problémy této kybernetické metodologie v oblasti státu a práva.

Kybernetiku, přesněji řečeno teoretickou kybernetiku, vymezujeme jako vědu zkoumající obecné zákonitosti řídicích procesů a řídicích soustav, které existují v technice, v oblasti biologie a ve společnosti. Kybernetika může exaktními, zejména matematickými prostředky projektovat řídicí soustavy, které dosud technicky nebo přírodou, event. společností reálně vytvořeny nebyly.

Kybernetika je věda o obecných vlastnostech řídicích procesů a řídicích soustav. Ve smyslu metodologické obecnosti teoretická kybernetika abstrahuje při formulaci svých konečných teoretických poznatků od materiální realizace jednotlivých řídicích procesů a řídicích soustav. V žádném případě to však neznamená, že kybernetika není hluboce materialistická. Kybernetika na určité úrovni poznává a formuluje specifické vlastnosti hmoty, která je nositelem technických, biologických i společenských procesů.

Kybernetika procesy řízení i (technické, biologické, společenské, event. i abstraktní) řídicí soustavy chápe obecněji, než chápeme význam těchto pojmů podle obvyklých intuitivních představ. Takové zobecnění je neobyčejně metodologicky plodné a mj. vnáší, jak uvidíme v dalším, do kybernetických výzkumů relativně pevný řád.

¹⁾ Za velmi pečlivé a cenné připomínky k rukopisu tohoto článku jsem velkým díky zavázán dr. Ivanovi Bystřinovi, CSc.

Zobecněné chápání pojmu řízení, řídicí proces, řídicí soustava vede dokonce mnohé autory k tomu, že při vymezování kybernetiky vypouštějí slovo „řízení“ a označují ji, zhruba řečeno, jako vědu o obecných zákonitostech *složitých procesů a složitých soustav*. My však zde důsledně přiřazujeme kybernetice výzkum řízení. Příliš zobecněné chápání kybernetiky pokládáme zde za neúčelné, protože všechny procesy a organizační útvary ve společnosti, k jejichž výzkumu může kybernetika přispět, mají charakter řídicích společenských procesů a řídicích soustav, přičemž slovo „řízení“ chápeme v obvyklém významu.

Nyní přikročíme k preciznějšímu a obecnějšímu vymezení kybernetiky. Po dosti abstraktním výkladu bezprostředně následuje objasnění obecných pojmů na konkrétních příkladech.

Kybernetika je věda o obecných zákonitostech výstavby složitých řídicích soustav (pod tento pojem zahrnují i řízené soustavy) a o obecných zákonitostech procesů řízení.²⁾

Jakékoli řízení je uskutečňováno prostřednictvím přenosu informací, proto kybernetika zkoumá procesy uchování, přenosu, zpracování a akceptace informací i způsoby kódování (záznamu) informací v různých jazykových soustavách.

Co rozumíme pod pojmem řídicí soustava? *Řídicí soustavy jsou takové objekty, na nichž můžeme určit jejich strukturu (schéma), koordináty elementů objektu, vnitřní a vnější informace v objektu a funkci objektu.*

Struktura (schéma) zachycuje výstavbu řídicí soustavy. Struktura řídicí soustavy zachycuje vstupní a výstupní složky soustavy, paměť a ostatní elementy. Vstupní a výstupní složky (vstupy a výstupy) jsou takové části soustavy, pomocí nichž se uskutečňuje spojení řídicí soustavy s vnějším prostředím. *Paměť* je složena z celé řady „buněk“, které jsou schopny nabývat určité diskrétní (můžeme zhruba říci rozlišitelné) stavy. Každá buňka v paměti je tvořena určitým materiálním nositelem (neuronem v mozku, ferritovým jádrem v samočinném počítači, jednotkou jazykového zánamu apod.).

Obvykle se paměť rozděluje na *paměť vnitřní* a *paměť vnější*. *Vnější paměť* zahrnuje ty paměťové buňky soustavy, které přijímají informace z vnějšího prostředí a které předávají informace do vnějšího prostředí. Ostatní „buněk“, na něž nelze přímo působit z vnějšku soustavy, nazýváme *vnitřní paměti*.

Elementy jsou „elementární složky“ soustavy sloužící k přepracování informací. Každý z elementů má své samostatné vstupy a výstupy, které jej spojují s ostatními elementy soustavy a také se vstupy a výstupy celé řídicí soustavy. Tyto spoje elementů soustavy mohou mít složitou časoprostorovou strukturu; obvykle se však zjišťují při prostém pozorování řídicí soustavy. Tyto spoje umožňují vzájemné působení mezi elementy soustavy i vzájemné působení mezi soustavou a vnějším prostředím. Umožňují také zapojovat do řídicího procesu vhodné složky řídicí soustavy. Elementy jsou také spojeny s „buněkami“ paměti, přičemž tyto spoje

²⁾ Pozn.: Při následujícím výkladu vycházíme z vymezení kybernetiky A. Ljapunova a S. Jablonského; viz Ljapunov, Jablonskij, *Těoretičeskije problemy kibernetiki*, *Problemy kybernetiky* 9/1963.

bývají často skryté, nelze je zkoumat prostým pozorováním soustavy. Pomocí tohoto typu spojů se realizuje přepracování informací v paměti.

Koordináty charakterizují rozložení elementů ve schématu soustavy. Účel koordinátů tkví v tom, že jejich prostřednictvím řídicí soustava „pozná“ sama sebe. Díky tomu eventuálně může určitým způsobem, v souladu se svými funkcionálními vlastnostmi, působit sama na sebe a přetvářet se.

Funkce je charakteristika určující chování řídicích soustav. Funkci určuje činnost, kterou může soustava realizovat v daném časovém okamžiku při přechodu k následujícímu (diskrétnímu) momentu času. Tato činnost, obecně řečeno, veke ke změně schématu soustavy, ke změně informací v soustavě, ke změně koordinátů i ke změně samotné funkce soustavy. Podle povahy řídicí soustavy změny mohou mít pravděpodobnostní charakter, tj. změny nelze jednoznačně předvídat, nebo deterministický charakter, tj. změny lze jednoznačně určit na základě předchozího stavu soustavy.

Jestliže sledujeme změny řídicí soustavy od jednoho časového okamžiku ke druhému atd., můžeme získat úplný obraz o fungování řídicí soustavy. Odtud, mimo jiné, můžeme získat úplnou představu o procesech přepracování informací uvnitř soustavy.

*

Z uvedeného je zřejmé, že složitější řídicí soustava je složena z jednodušších řídicích soustav, jimiž jsou jednotlivé elementy řídicí soustavy. Vždy totiž zjistíte, že element soustavy (jak jsme jej definovali) splňuje definici řídicí soustavy (u nejjednodušších soustav pak jediný element splyne se soustavou).

Z uvedeného je dále zřejmé, že definovaný pojem „řídicí soustava“ označuje nesmírně mnoho řídicích objektů, včetně takových objektů, v nichž řízení v obvyklém smyslu neexistuje. Ve smyslu uvedené definice řídicími soustavami např. jsou: *aritmetický výraz* zadaný nějakou formulí a představující nějakou aritmetickou operaci, např.: $a(a + 2b)$; *chemická molekula*, představující určité seskupení atomů a mající určité vlastnosti; *věta českého jazyka*, sestavená ze syntaktických elementů a mající určitý smysl; *samočinný počítač*, představující určité elektronické schéma uskutečňující určitý komplex operací; *nervová tkáň*, sestávající ze systému neuronů, které se účastní řízení životních pochodů živého organismu; *soustava ústředních orgánů státu*, charakteristická určitou strukturou vztahů mezi ústředními orgány a jejich složkami a provádějící řídicí úkony na území státu atd.

Jako příklady jsme uvedli řadu objektů, které jsou nesmírně kvalitativně různorodé, jsou neobyčejně rozdílné co do složitosti apod., přesto však všechny vyhovují uvedené definici řídicí soustavy. I když v dalším ukážeme (viz i definici kybernetiky výše), že *kybernetika nezkoumá vše-*

chny řídicí soustavy, ale zkoumá jen složité řídicí soustavy, objasníme zde, že i jednoduché objekty, uvedené jako příklady, vyhovují uvedené definici řídicí soustavy. Přispěje to totiž k pochopení základních principů kybernetiky.

Podrobnější rozbor uvedených příkladů řídicích soustav

Abychom mohli označit objekt za řídicí soustavu, musíme v něm podle definice vymezit jeho strukturu, informace, koordináty a funkci. Učiníme to tedy s uvedenými příklady objektů:

1. Aritmetický výraz

Struktura: V daném případě strukturu zachycuje formule, odpovídající aritmetickému výrazu $a + (a + 2b)$. Formule je složena z určitých symbolů, jedné cifry, závorek a znaku operace $+$.

Symbole písmen a cifra tvoří paměť formule.

Informace: Určuje se stavem paměti. V případě aritmetických výrazů je stav paměti dán souhrnem konstant ve formuli a číselným významem proměnných (písmen).

Koordináty: Zde je to pořadí symbolů ve formuli.

Funkce: Určuje se číselnými operacemi ve formuli, v našem případě jsou to operace součtu a násobení.

2. Nervová tkáň

Struktura: Je určena výstavbou nervové soustavy, která je tvořena nervovými buňkami – neurony. Neurony jsou elementární části nervové soustavy. *Paměť* soustavy sestává z receptorů, které mají funkci vstupů přijímajících informace (podráždění) z vnějšku, z efektorů, představujících výstupy soustavy a předávajících signály ostatním orgánům těla, a nakonec z vnitřních neuronů, schopných přicházet do excitovaného stavu.

Informace: Určuje se stavem buněk paměti, tj. přítomností nebo nepřítomností stimulů na vstupech, stavem vnitřních neuronů a stavem efektorů.

Koordináty: Jsou určeny funkcí a umístěním jednotlivých neuronů ve schématu. Koordinace nervového systému je nezbytná zejména pro vývoj nervového systému apod.

Funkce: Je určena závislostí mezi stavem efektorů nervové tkáně a stavem receptorů a paměti. Jinými slovy, určuje charakter působení nervové soustavy na ostatní orgány v závislosti na přítomnosti nebo nepřítomnosti určitých stimulů na vstupech.

Soustava ústředních orgánů státu

Struktura je určena organizační výstavbou soustavy ústředních státních orgánů, tj. rozčleněním soustavy na jednotlivé, relativně samostatné orgány (parlament, vládu, ministerstva, ostatní ústřední orgány a jejich složky atd.) a vzájemnými vztahy mezi těmito orgány a jejich složkami. Schéma zachycuje i spojení ústředních státních orgánů s ostatními orgány, organizacemi, institucemi, resp. přímo s obyvatelstvem na území, případně i mimo území státu. Soustava ústředních státních orgánů je spojena přijímáním a vydáváním informací (tj. zpráv, instrukcí, nařízení, pokynů atd.) s organizacemi politických stran (případně jediné strany), s jinými společenskými organizacemi, s podřízenými orgány, přímo s obyvatelstvem atd.

„Paměť“ soustavy ústředních orgánů státu je tvořena pamětí lidí, pracujících v ústředních orgánech, pro niž platí to, co bylo řečeno v příkladu

2 výše o nervovém systému. Paměť soustavy ústředních orgánů dále sestává ze všech forem zaznamenávání zpráv cirkulujících v ústředních orgánech, především tedy z forem záznamu zpráv v národních jazycích, také však paměti v samočinných počítačích apod. Vnější paměť zkoumané soustavy tvoří prostředky (především jazykové zprávy), jimiž soustava ústředních orgánů přijímá zprávy (podněty) z vnějšku.

Informace: Informace v ústředních orgánech státu můžeme obecně definovat jako aktuální stav paměti, kterou ústřední orgány disponují. Informace jsou tedy určeny pro fungování ústředních orgánů relevantním obsahem paměti lidí pracujících v těchto orgánech a zprávami, které v soustavě ve vhodné formě cirkulují, nebo které do soustavy orgánů vstupují, nebo které z ní vystupují, stavem paměti samočinných počítačů použitých v soustavě ústředního řízení apod. Informace zde mohou být zachyceny mnoha způsoby.

Koordináty: Koordináty charakterizují organizační a funkční umístění jednotlivých orgánů, jednotlivých funkcionářů ve schématu soustavy ústředních orgánů. Znalost organizačního a funkčního uspořádání (tedy implicitně znalost koordinátů soustavy) umožňuje operativně řídit činnost soustavy ústředních státních orgánů a umožňuje i přetvářet tuto soustavu.

Funkce: Funkce ústředních orgánů státu je nesmírně obsáhlý komplex závislostí mezi jednotlivými podněty (zprávami), které odkudkoli z vnějšku do soustavy ústředních orgánů přicházejí a mezi jednotlivými reakcemi (pokyny, nařízeními, vydáním zákona atd.) orgánů na tyto podněty. Jinak řečeno, funkce soustavy ústředních orgánů státu určuje charakter působení této soustavy na ostatní společnost, její instituce, orgány atd. na území státu, v závislosti na přítomnosti určitých podnětů (především zpráv) přicházejících do této soustavy. Ústřední orgány státu mají také určité funkce i mimo území státu.

Funkci ústředních orgánů zde chápeme tedy v sociologickém smyslu, tj. podle jejich skutečného fungování. Vedle toho bychom mohli ovšem uvažovat „předpokládanou funkci“ ústředních státních orgánů, kterou bychom vyvozovali ze zákonů a jiných právních předpisů, organizačních statutů atd., upravujících (projektujících) fungování (funkci) soustavy ústředních orgánů.

Je evidentní, že soustava ústředních státních orgánů je složena z dílčích řídicích soustav, jimiž jsou jednotlivé orgány, jejich složky i jednotliví lidé, pracující v těchto orgánech.

*

Doufám, že jsme v předchozím dostatečně osvětlili centrální pojem kybernetiky — řídicí soustavy. Jak už jsme naznačili, tento pojem je relativně velmi obecný, takže jím lze označovat velmi mnoho objektů. V řadě objektů, které vyhovují definici řídicí soustavy, pak dokonce procesy řízení, jak je chápeme v původním obvyklém slova smyslu, neexistují (srovnej např. aritmetickou formuli, uvedenou jako příklad řídicí soustavy).

Možná, že poněkud překvapí i relativně obecné vymezení *paměti* a informace. Vymezení těchto pojmů, které jsme zde uvedli jen ve velmi stručné podobě, však plně odpovídá moderním vědeckým výsledkům oborů zkoumajících podstatu a formy informací.³⁾ Podrobněji se k těmto pojmům vrátíme v dalším, zejména při výkladu o konkrétních aplikacích těchto pojmů v oblasti státu a práva.

Kybernetiku jsme definovali jako vědu zkoumající obecné zákonitosti, ale *jen složitých řídicích soustav* a nikoli všech možných řídicích soustav.

Přistupuje-li kybernetika ke studiu libovolné řídicí soustavy, je třeba vykonat celou řadu speciálních výzkumů. Obecná metodologie a obsah těchto výzkumů, k nimž kybernetika disponuje složitým exaktním, zejména matematickým aparátem, jsou současnou kybernetikou precizně vypracovány. Podobně při určování míry složitosti každé řídicí soustavy, posuzujeme-li, zda je ke studiu soustavy účelné a možné použít celý komplex kybernetických zkoumání. Z uvedených příkladů je zřejmé, že např. ke zkoumání tak elementární řídicí soustavy, jakou je aritmetický výraz, není účelné přistupovat z pozic kybernetiky.

Za *elementární řídicí soustavu* budeme tedy pokládat takové objekty, vyhovující uvedené definici řídicí soustavy, které jsou natolik jednoduché, že k jejich studiu většinou není vhodné, resp. ani možné použít komplex kybernetických výzkumných postupů.⁴⁾ Jejich výzkumem se zpravidla zabývají jiné speciální vědní disciplíny.

Z uvedených příkladů jsou složitými řídicími soustavami, plně patřícími do sféry kybernetických zkoumání samočinný počítač, nervový systém, soustava ústředních orgánů státu. U těchto soustav je evidentní, že v nich probíhají natolik složité (řídicí) procesy, že k jejich exaktnímu poznání a zachycení je žádoucí užít metod kybernetiky, *protože možnosti ostatních vědeckých prostředků (vědeckých oborů) k takovému exaktnímu poznání nepostačují*. Právě v tomto smyslu je třeba chápat tvrzení, že *kybernetika zkoumá právě složité procesy*, přeneseně, že kybernetika je vědou o složitosti.

Proč jsme se výše obšírněji zabývali i vymezením elementárních objektů jako řídicích soustav, když tyto elementární řídicí soustavy nepatří do oblastí kybernetických zkoumání? Důvodů bylo několik:

³⁾ Viz k tomu zejména práce A. A. Ljapunova, S. V. Jablonského a I. M. Bongarda ze sborníku Problémy kibernetiky, No. 9, 11.

⁴⁾ Kybernetické výzkumné postupy vymezují v následujícím výkladu a rovněž v navazující studii. Uvedenému tvrzení je třeba rozumět tak, že právě jednoduchost elementárních řídicích soustav je důvodem, že k jejich studiu není často účelné a přiměřené užít zmíněné kybernetické výzkumné postupy (resp. jejich podstatnou část).

Pro úplnost ještě poznamenejme, že kybernetika zkoumá řídicí soustavy složité a diskrétní, což jsou, zhruba řečeno, soustavy, v nichž všechny prvky a procesy jsou chápány jako vyvíjející se v určitých (nespojitéch) skocích. Problematika diskrétnosti však přesahuje rámec této studie, proto se zde spokojíme jen touto poznámkou. Poznamenejme ještě, že všechny složitější procesy (řídicí soustavy) v oblasti řízení státu a v oblasti práva v podstatě mají diskrétní povahu, takže všechny patří do oblastí kybernetických výzkumů.

1. Důsledně obecným vymezením pojmu řídicí soustava zřetelně vyplývá obecná platnost, systematickosti a věcná přiměřenost kybernetického přístupu k reálným objektům a procesům. *Hlavní cena takového přístupu se ovšem ukáže až při hlubokých exaktních výzkumech řídicích soustav.*

2. Ukázali jsme tak implicitně těsnou souvislost kybernetiky s ostatními vědeckými disciplínami.

3. Kritérium složitosti řídicí soustavy, podle něhož rozhodujeme, zda konkrétní řídicí soustava je předmětem zkoumání kybernetiky, není evidentně natolik přesné, aby bylo možno předem jednoznačně vyloučit z kybernetických zkoumání „nekybernetické“ řídicí soustavy.

*

Viděli jsme, že výše při výkladu o soustavě ústředních orgánů státu jsme používali kybernetických pojmů. Přitom bylo patrně možné v uvedených velmi *obecných* a nepřiliš přesných úvahách tyto pojmy přiměřeně nahradit pojmy tradičně užívanými ve vědě o státu a právu. Není to samoúčelné? Skutečně např. v historii vývoje věd o státu a právu vznikla řada neúspěšných nevědeckých tendencí „transplantovat“ do pojmového i teoretického aparátu těchto věd pojmy a teorie z jiných vědních oborů. Nejvýznamnější takovou nevědeckou tendencí byla „biologizace“ vědy o společnosti, která spočívala ve snaze vysvětlit procesy ve společnosti pomocí hrubé analogie s živým organismem. Společnost se vysvětlovala týmiž pojmy a týmiž teoriemi, jako v biologii živý organismus. Je evidentní, že taková tendence musela okamžitě ztroskotat, protože směřovala a dokonce ztotožňovala jevy kvalitativně tak odlišné, jakými jsou živý organismus a lidská společnost.

Při aplikaci kybernetiky na společenské jevy však také mluvíme o analogiích mezi společností a živým organismem a dokonce ještě o určitých analogiích společnosti s kvalitativně ještě podstatně jednoduššími objekty. Nejde tady o stejně chybnou tendenci, jakou byla např. uvedená „biologizace“ společenských věd?

Abychom mohli zodpovědět otázku o účelnosti používání kybernetického pojmového aparátu ve společenských vědách, musíme nejprve zodpovědět poslední otázku.

Základní chybou všech snah (mechanistických, biologizujících apod.) o přenesení pojmů, teorií a výzkumných metod jiných speciálních vědních disciplín (mechaniky, biologie apod.) do vědeckého zkoumání společnosti bylo zanedbání podstatných kvalitativních rozdílů mezi předměty zkoumání různých speciálních vědních disciplín. Na zkoumání společnosti se uvedené chybné tendence snažily použít např. těch speciálních pojmů a metod, které byly vypracovány speciálně pro potřeby mechaniky a biologie.

Kybernetika (teoretická kybernetika, nikoli její aplikace) *však není speciální vědou, která by zkoumala nějaké speciální jevy, kvalitativně*

zcela odlišné od jevů, které se vyskytují ve společnosti i ve sféře státu a práva.

Kybernetika — i když vznikla zkoumáním analogických jevů kvalitativně odlišných oblastí reálného světa — zkoumá a formuje jen takové zákonitosti, které jsou přiměřené všem složitým řídicím soustavám a řídicím procesům včetně společenských řídicích soustav a společenských řídicích procesů. *Kybernetika je tedy vlastní vědeckou teorií společenských řídicích procesů, resp. společenských řídicích soustav. Používá výzkumných prostředků, které jsou přiměřené kvalitě společenských jevů.*

Kybernetické výzkumy zaměřené na speciální řídicí soustavy patří už v podstatě do oblasti aplikované kybernetiky.

Teoretická kybernetika je jádro kybernetických výzkumů. Navíc aplikace kybernetiky v oblasti řízení společnosti *dovoluje rozvinout a specifikovat* obecně platné poznatky teoretické kybernetiky *speciálně vzhledem ke kvalitativně specifickým potřebám vědy o společnosti.*

Nyní k otázce o významu kybernetického pojmového aparátu pro vědy o řízení společnosti.

Význam kybernetického pojmového aparátu při výkladu společenskovo-vědní problematiky bezprostředně souvisí s celkovým významem aplikace kybernetiky ve společenskovědní oblasti.

Kybernetika vybudovala rozsáhlý precizní pojmový aparát, který je plně přiměřený popisu obecných zákonitostí řídicích procesů a soustav v oblasti řízení společnosti. Tento pojmový aparát umožňuje budovat kybernetiku i její aplikaci jako systematickou exaktní vědu. Tedy vzhledem k přiměřenosti kybernetického pojmového aparátu k popisu společenských řídicích procesů a řídicích soustav a vzhledem k tomu, že by přebírání vágních společenskovědních pojmů způsobovalo v systematických kybernetických výzkumech často pojmovou nejasnost (v nejlepším případě pojmovou duplicitu), *pokládáme za vědecky účelné používání obecných kybernetických pojmů ve vědeckém výzkumu společnosti.* Proto jsme také výše např. při kybernetické interpretaci soustavy ústředních řídicích státních orgánů používali tak netradiční pojmy, jako: koordináty, paměť, výstup, vstup atd.

Používání kybernetického pojmového aparátu v obecných společenskovědních úvahách má však samo o sobě jen velmi omezený význam. Tento omezený význam je často ještě zmenšován tím, že se používané kybernetické pojmy nedostatečně přesně a případně nesprávně definují. Správně používané kybernetické pojmy i poznatky a teorie mohou podstatně zpřesnit mnohé teoretické úvahy o podstatě a funkci jevů v oblasti řízení společnosti, v oblasti státu a práva.

Používání obecného kybernetického aparátu a obecných kybernetických teorií v obecných úvahách v oblasti státu a práva je také relativně nejméně náročným výsledkem kybernetických aplikací. *Teoretický i praktický význam používání kybernetických pojmů a obecných kybernetických teorií plně vynikne teprve tehdy, je-li doprovázeno hlubokým systematickým kybernetickým studiem jednotlivých společenských řídicích (a*

právních) procesů. Tato etapa kybernetických výzkumů ve společensko-vědní oblasti je ovšem relativně velmi náročná, protože vyžaduje hlubokou analýzu společenských jevů a zároveň hlubokou znalost exaktních metod kybernetiky. V této etapě kybernetických výzkumů v oblasti řízení státu i v oblasti práva je pak *používání přesných kybernetických pojmů metodologicky naprosto nezbytné.*

Lze očekávat ještě jeden významný efekt používání kybernetického pojmového aparátu v oblasti státu a práva.

Současné vědy o společnosti, protože teprve vcházejí do etapy své exaktizace, jsou charakteristické svou nejednotností pojmového aparátu. Je-li odlišnost používaného pojmového aparátu odůvodněna potřebami vyjádřit podstatně odlišnou vědeckou koncepci, pak je používání odlišných pojmů, vytvořených (definovaných) ad hoc, oprávněné. Velká většina diferencí mezi pojmy používanými různými vědeckými autory ve společenských oborech však takto odůvodněna není a naopak tyto difference způsobují neobyčejně mnoho samoučelných pojmových sporů ve vědách o společnosti a navíc velká pojmová nejednotnost neobyčejně ztěžuje dorozumívání a rozvoj v oblasti společenských věd. Je důvodné očekávat, že kybernetika, zejména spolu s tendencí exaktizace věd o řízení společnosti, významně přispěje ke sjednocení základního pojmového aparátu těchto věd. Tím, že kybernetika dostatečně přesně zformulovala obecné zákonitosti procesů řízení ve společnosti, vytvořila předpoklad pro používání jednotného pojmového aparátu popisujícího tyto obecné zákonitosti. To se plně týká i klasických oborů věd o státu a právu.

*

Výše jsme vymezili, co rozumíme pojmem *řídící soustava*. Je evidentní, že definovat určitý složitý objekt jako určitou řídící soustavu je relativní. Na složitých objektech lze definovat i velmi mnoho různých řídících soustav. Různé řídící soustavy definované na určitém objektu mohou přihlížet k různým „úrovním“ řízení v objektu, liší se detailností přístupu k objektu; např. elementem soustavy lze chápat libovolně složitou „pod-soustavu“ objektu atd. Obecně řečeno, ve světě máme co činit s *hierarchičností řídících soustav*. Za zvláště složitou řídící makrosoustavu lze pokládat společnost organizovanou ve státě, která je složena z neobyčejně složitých, hierarchicky uspořádaného komplexu dílčích společenských řídících soustav.

Při zkoumání řídících soustav, včetně řídících soustav z oblasti státu a práva, zpravidla *struktura i fungování soustavy analyzujeme současně*. Zkoumáme-li určitý složitější objekt jako řídící soustavu, vždy ignorujeme některé konkrétní zvláštnosti objektu. Tato vědomá ignorace je ostatně imanentní vlastností celého procesu poznání.

*

Kybernetiku jsme vymezili jako vědu zkoumající obecné zákonitosti výstavby (struktury) a fungování složitých řídicích soustav. Jakým způsobem a jakými prostředky kybernetika zkoumá tyto soustavy, především společenské soustavy? Existují obecné metodologické zásady takového výzkumu, které lze uplatnit při zkoumání společenských řídicích soustav?

Metodologické zásady, obecně platné při kybernetickém výzkumu řídicích soustav, skutečně existují. Obecná platnost těchto zásad mj. znamená, že vše, co bude v dalších odstavcích obecně bez výslovných společenskovedních specifikací řečeno, důsledně platí i pro výzkum řídicích soustav a řídicích procesů, a to jak v oblasti řízení společnosti, tak i v oblasti práva. (Pozor na obecný význam pojmu „řídicí soustava“. Prosím čtenáře, aby měl výše definovaný obecný význam tohoto pojmu neustále na paměti, jinak by mohl mnohé z dalšího výkladu nevhodně chápat.)

Každou řídicí soustavu je možno zkoumat dvojím přístupem: přístupem *makroskopickým* nebo *mikroskopickým*.

Při makropřístupu se řídicí soustava zkoumá jako „černá schránka“, jejíž vnitřní stavbu a fungování vůbec neznáme, nebo téměř vůbec neznáme. Taková situace nastává např. při výzkumu nedostupných řídicích soustav nebo při zkoumání soustav, jejichž vnitřní stavba a vnitřní fungování nejsou vědě, resp. pozorovateli dostatečně známy. Takové situace jsou časté např. v biologii, existují ovšem i ve vědě o společenských soustavách.

Při mikropřístupu naopak zkoumáme detailní vnitřní strukturu a vnitřní fungování řídicí soustavy, což ovšem předpokládá důkladné poznání objektů.

Při počátečním kybernetickém zkoumání soustavy obvykle používáme makropřístupu. Metody makropřístupu ovšem neumožňují úplné prozkoumání řídicích soustav, jediné, co je možno detailně přímo zkoumat, jsou: vstupy a výstupy soustavy, její vnější paměť (a tedy vnější informace) a celkové chování soustavy (viz obrázek).

(Vstupy a výstupy zde ovšem také tvoří součást vnější paměti.)

Před výzkumem na úrovni makropřístupu většinou neznáme ani strukturu řídicí soustavy, ani informaci, která je touto strukturou přepracovávána, ani koordináty a funkci. Máme zpravidla k dispozici jen určité údaje o účelu objektu a máme určité buď triviální nebo mlhavé představy o objektu jako řídicí soustavě. Proto je především nutno analyzovat objekt jako řídicí soustavu.

Taková situace evidentně existuje při první fázi kybernetického přístupu k mnoha objektům v oblasti řízení společnosti, např. k soustavě ústředních orgánů státu (kde sice máme představy o jejich funkci, koordinátech a paměti, ale tyto představy jsou velmi nepřesné) atd.

Abychom mohli poznat a definovat složitý objekt jako řídicí soustavu, musíme objekt exaktně (většinou pomocí speciálního matematického aparátu) popsat. Tento exaktní popis, který je nezbytný k důkladnému kybernetickému zkoumání objektů, *není možno realizovat na úrovni makropřístupu, ale je nutno použít metody mikropřístupu při zkoumání a popisu objektu.*

K makropřístupu patří tyto čtyři úkoly: 1. analýza toků informací, významných pro obecné chování soustavy; 2. nalezení kódů relevantních informací; 3. určení funkce (funkcí) řídicí soustavy; 4. zkoumání obecného fungování soustavy.

Mikropřístup obsahuje tuto posloupnost hlavních úkolů: 1. vymezení elementů řídicích soustav; 2. nalezení vztahů (spojů) mezi elementy; 3. algoritmizace řídicích soustav, tj. zhruba řečeno nalezení a přesné formulování postupů, jimiž se řídí fungování soustav; 4. analýza všech relevantních vlastností soustav; 5. zkoumání problému vytváření resp. syntézy určitých soustav; 6. ekvivalentní přetváření řídicí soustavy; 7. evoluce řídicí soustavy; 8. zkoumání spolehlivosti řídicí soustavy.

Uvedené úkoly mikropřístupu i makropřístupu, jak jsou seřazeny, tvoří *metodologicky navazující posloupnost všech hlavních úkolů, které je třeba při důkladném kybernetickém zkoumání libovolných složitých objektů (procesů) realizovat.* Rovněž při kybernetickém zkoumání složitých objektů (procesů) v oblasti řízení společnosti a právu — společenských řídicích soustav — je třeba splnit postupně uvedenou posloupnost úkolů.

Nyní tyto na sebe navazující úkoly makropřístupu i mikropřístupu podrobněji rozvedeme. Výklad budeme pokud možno konkretizovat specifikací uvedené obecné posloupnosti úkolů, vzhledem k potřebám zkoumání řídicích soustav z oblasti řízení společnosti a z oblasti práva.

Ve výkladu o každém jednotlivém úkolu uvedu i několik hlavních metodologických prostředků, kterými současná věda disponuje a které jsou přiměřené pro řešení tohoto úkolu. Uvedené metodologické prostředky budou většinou plně použitelné při kybernetickém zkoumání řídicích soustav z oblasti řízení společnosti a z oblasti práva.

Soubor metodologických prostředků, tvořený většinou speciálními exaktními metodami, není ovšem u žádného z úkolů zdaleka úplný. Dále je nutno zdůraznit, že tyto prostředky resp. metody zde uvádíme obecně, bez bližší specifikace, vzhledem k jednotlivým společenským řídicím soustavám. Znamená to tedy, že každý z uvedených metodologických prostředků nebude ve stejné míře použitelný ke kybernetickému zkoumání všech řídicích soustav z oblasti společenského řízení a práva.

Nutno ještě říci, že při zkoumání společenských řídicích soustav se často bude do jisté míry makropřístup a mikropřístup prolínat. Je to způsobeno tím, že společenské řídicí soustavy, např. soustava ústředních

orgánů státu, jsou složeny z mnoha různých prolínajících se řídicích soustav. Znamená to tedy, že co bude pro jednu část složené společenské soustavy mikropřístup, může být pro jinou „soustavu“ makropřístup atd. Např. zkoumáme-li informační vztahy mezi jednotlivými orgány ústředního státního řízení, jde z hlediska celé soustavy ústředních státních orgánů o mikropřístup, z hlediska jednotlivých státních orgánů však o makropřístup atd.

*

Hlavní úkoly kybernetického zkoumání řídicích soustav v oblasti řízení společnosti a v právu.

Poznámka: mějte i v dalším výkladu neustále na paměti naši obecnou definici řídicí soustavy, která zahrnuje mj. i velmi obecnou definici informace (tj. širší definici, než odpovídá běžným představám).

1. *Analýza toků informací nutných k účelnému fungování soustavy.* Při řešení tohoto úkolu vycházíme z toho, že máme určité údaje o účelu objektu (soustavy). Na základě těchto údajů se snažíme přesně zjistit a formulovat cíl resp. cíle (u některých soustav je vhodnější mluvit o obecné funkci), kterých se snaží soustava dosahovat. Přesná znalost cílů (funkcí) soustavy je neobyčejně důležitá, neboť umožňuje, zatím ovšem na čistě obsahové (bez přesných formálních analýz) úrovni nalézt, které informace jsou podstatné pro řídicí soustavu a které nepodstatné. Můžeme tedy „odfiltrovat“ informace nemající význam pro určité účelné fungování soustavy.

U každé řídicí soustavy lze vydělit tyto druhy informací:

- a) informace, které vstupují do soustavy
- b) informace, které jako konečný výsledek vystupují ze soustavy a informace, které jako mezivýsledky vystupují do vnější paměti
- c) informace předávané mezi elementy soustavy při přepracování vstupních informací na výstupní, resp. při určité reakci soustavy na vnější impuls
- d) informace, pomocí nichž může soustava poznávat a řídit sama sebe (koordináty elementů soustavy, informace o tom, který element se v určitém okamžiku účastní činnosti apod.).

Informace sub a) a b) jsou spojeny s vnější pamětí soustavy, protože jsou přístupné zkoumání z vnějšku soustavy, aniž musíme znát vnitřní strukturu a fungování soustavy. Informace uvedené sub c), jsou spojeny s vnější pamětí jen tou částí informací, která je ukládána, většinou pro dočasné zapamatování v rámci řešení nějaké operace soustavy, do paměti přístupné z vnějšku soustavy. Ostatní informace sub c), d) jsou nepřístupné zkoumání z vnějšku soustavy, jsou tedy ukládány ve vnitřní paměti.

Při makropřístupu může ovšem zkoumat jen ty informace, resp. ty toky informací, které jsou spojeny s vnější pamětí. Znamená to tedy, že při makropřístupu ze zkoumané soustavy vydělujeme vstupní a výstupní prvky a vnější paměť.

Tímto způsobem tento úkol je spjat v podstatě (neboť spadá do makro-přístupu) s předběžnou analýzou struktury (schématu) řídicí soustavy, jejímž cílem je vymezení vnější paměti, vstupů a výstupů.

Rozhodujícím *metodologickým prostředkem* k řešení tohoto úkolu je empirické (příp. sociologické) pozorování (průzkum).

Nyní si obsah tohoto úvodního úkolu přiblížíme jeho konkretizací na kybernetické zkoumání soustavy ústředních orgánů státu.

Předběžným dílčím úkolem je pokud možno přesné stanovení cílů (alespoň základních cílů), kterých chce např. soustava našich ústředních orgánů státu v konkrétním časovém období dosáhnout. Protože soustava ústředních orgánů státu řídí prakticky celou společnost, těchto cílů bude patrně velmi mnoho.

Tím se už naskytá *první racionalizační kybernetická otázka* o organizaci a fungování řídicích státních orgánů. *Je množství a obsah cílů, které si soustava ústředních státních orgánů v určitém období klade, přiměřené omezené „informační a rozhodovací“ kapacitě ústředních orgánů?* Ústřední orgány jsou složeny z omezeného počtu lidí, kteří mají v zásadě (experimentálně) měřitelnou omezenou schopnost přijmout, předat a určitým postupem zpracovat potřebné informace v určitém časovém období.

Na základě cílů, které má soustava ústředních orgánů dosáhnout a na základě sociologického pozorování této soustavy, můžeme určit ty informace, přicházející z vnějšku a které ze soustavy vycházejí, které jsou podstatné pro cílevědomé fungování řídicích orgánů.

Vystupuje zde další racionalizační moment: je žádoucí organizovat informační vztahy mezi ústředními orgány státu a ostatní společností (ekonomikou atd.) tak, *aby ústřední orgány dostávaly jen takové informace, které jsou relevantní pro dosahování vymezených cílů.*

Při důsledném makropřístupu vůbec nezkoumáme informační toky uvnitř soustavy ústředních orgánů. Zkoumáme, jakým způsobem obsahově rozčleněné informace k těmto orgánům zvnějška přicházejí a naopak, které jsou od něj adresovány navenek.

Protože patrně vždy budeme mít možnost okamžitě zkoumat soustavu ústředních orgánů detailněji a ne zcela jako „černou schránku“, příliš rigorózní rozlišování vnitřních a vnějších informací nemá praktický význam. Proto prakticky vždy tento úkol rozšíříme o zkoumání informačních toků uvnitř této soustavy.

Znamená to tedy, že zjistíme bezprostředně dostupné (jde o první fázi výzkumu) informační vztahy mezi jednotlivými orgány a jednotlivci v soustavě ústředních orgánů. Potom podle jednotlivě vymezených cílů, kterých chce soustava ústředních orgánů v relevantním období dosáhnout, provedeme obsahovou analýzu informací, předávaných uvnitř této soustavy, a posoudíme, které informace jsou podstatné a které nepodstatné.

Paměti této soustavy, jak jsme už výše řekli, je paměť jednotlivců, písemné even. jiné dokumenty, případně paměť samočinných počítačů, použitých v této soustavě.

Soustava ústředních orgánů státu je neobyčejně složitá řídicí soustava,

složená z velkého množství dílčích řídicích soustav a realizující velké množství funkcí. *Důsledná analýza informačních a rozhodovacích procedur v tak složité soustavě proto vyžaduje zkoumat nejprve dílčí procesy v soustavě a teprve potom komplexně formulovat informační a rozhodovací procesy celé soustavy.* Tato důsledná analýza předpokládá tento důsledný postup:

1. Rozčleníme všechny činnosti v soustavě ústředních orgánů podle jednotlivých funkcí této soustavy (o funkcích viz výše)
2. Souhrn činností, prováděných k realizaci každé jednotlivé funkce rozložíme na ucelené části — *agendy*.⁵⁾
3. U každé agendy analyzujeme informační vazby mezi elementy soustavy (mezi jednotlivci a orgány), které se na realizaci agendy podílí.
4. Na základě podrobné znalosti jednotlivých agend vytvoříme *agregované agendy*. Realizaci každé funkce soustavy ústředních orgánů státu pak popíšeme jako určitým způsobem skloubený systém jednotlivých přesně určených agend. Souhrn takto přesně popsanych funkcí dává komplexní představu o informačních a rozhodovacích procesech v soustavě ústředních orgánů státu.

Realizace uvedeného výzkumného postupu je nesporně principiálně uskutečnitelná. Je však evidentní, že takto analyzovat složitou řídicí soustavu ústředních orgánů státu může jen velký tým odborníků, dobře seznámených s jednotlivými zkoumanými činnostmi. Taková přesná analýza by byla neobyčejně užitečná, protože by dovolila přesně uvažovat o optimalizaci této vrcholné řídicí soustavy ve státě z *hlediska stanovování a dosahování cílů, vzhledem k optimální realizaci jednotlivých agend, vzhledem k optimalizaci informačních vztahů, z hlediska rozhodovacích procedur, vzhledem k rozvržení pracovního zatížení jednotlivců a orgánů v soustavě* atd.

Takto formulované úkoly ovšem podstatně přesahují možnosti makro-přístupu k řídicí soustavě typu soustavy ústředních orgánů státu. Řekli jsme však, že jsme tento první úkol kybernetické analýzy složitých společenských soustav (typu soustavy ústředních orgánů státu) záměrně rozšířili i o některé úkony mikropřístupu, protože můžeme patrně vždy bezprostředně do značné míry zkoumat i vnitřní strukturu a fungování společenské soustavy.

*

Shrňme. Metodologicky prvním úkolem kybernetického zkoumání složitých společenských řídicích soustav je vymezení pokud možno všech informačních vztahů (informačních toků) v soustavě. Znamená to vymezit všechny relevantní informační vztahy, spojující společenskou soustavu s vnějším okolím i všechny bezprostředně dostupné relevantní informační vztahy uvnitř soustavy. K tomu je nutno rozčlenit pokud možno

⁵⁾ Podrobně jsem se těmito problémy zabýval v práci *Návrh metody exaktní analýzy a racionalizace ve správněpolitickém řízení*, Právnick 6/66.

veškerou činnost společenské soustavy podle jednotlivých funkcí soustavy na dílčí agendy. Analýza a syntéza fungování společenské soustavy podle jednotlivých funkcí a agend, jejichž metodologické zásady jsme výše uvedli, se v této etapě zaměřuje především na informační toky. Dílčí rozhodovací procedury v rámci jednotlivých agend zde zkoumáme jen z hlediska informačních toků, které jsou nutné pro jejich realizaci, jinak rozhodovací procedury neanalyzujeme.

Lze zde formulovat další obecná kritéria, významná pro posouzení racionálnosti fungování společenské řídicí soustavy: Jsou *informační vztahy funkční vzhledem k dosahování cílů soustavy*, resp. funkční k úspěšné realizaci jednotlivých agend? *Nejsou informační vztahy v soustavě příliš složité*, když funkční složitost informačních vztahů ve společenské soustavě složené z určitého počtu, majících omezené „informační“ vlastnosti, je omezená?

Některé způsoby, jak opovídat na tyto náročné otázky uvedeme až v dalším.

*

2. Analýza způsobů vyjadřování a zaznamenávání zpráv ve společenských řídicích soustavách (analýza kódů informací).

Opět jako u úkolu sub 1. pojednáváme o obsahu úkolu nejprve obecně. Budeme úkol formulovat čistě z hlediska makropřístupu. I takto formulovaný úkol lze plně uplatnit při zkoumání společenských a právních řídicích soustav, u nichž makropřístup má praktický význam — tj. při zkoumání společenských soustav, o jejichž vnitřním fungování a struktuře v první fázi nevíme téměř nic.

Při aplikaci na zkoumání soustavy ústředních orgánů státu tento úkol však poněkud rozšíříme.

Paměť řídicí soustavy sestává z vnější a vnitřní paměti. Jak už jsme řekli, při makropřístupu můžeme zkoumat jen informaci spjatou s vnější pamětí. Zejména ve vztahu k vnější informaci vystupuje jakákoli řídicí soustava, tedy i jakákoli řídicí soustava z oblasti řízení společnosti a práva, jako jistý „stroj“: jestliže je řídicí soustava v určitém časovém okamžiku v určitém stavu a přijímá prostřednictvím své vnější paměti určitou informaci, pak na jedné straně soustava mění svůj stav a na druhé straně vydává nějakou zcela určitou informaci. Přitom, jak příjem tak i vydávání informací (ovšem také předávání informací uvnitř soustavy) se vyjadřují pomocí určitých soustav elementárních prvků informací — *signálů*. Vznikají následující otázky: Pomocí jakých elementárních prvků se vyjadřují informace, resp. jak se kódují informace ve vnější paměti (podobně uvnitř řídicí soustavy)? Jaké jsou postupy (algoritmy) kódování a dekódování v řídicí soustavě?

Podrobněji vypadá proces přepracování řídicími soustavami takto: Vznikne určitý (pro řídicí soustavu relevantní) přírodní resp. společenský jev (např. přírodní kalamita, disproporce na trhu). Tento jev je charakterizován určitou informací (existencí určitých fyzikálních ukazů — stimulů,

určitými jazykovými a číselnými údaji apod.). Tato informace vstoupí ke vstupům (vnější paměti) řídicí soustavy v určitém časovém okamžiku, přičemž je určitým způsobem kódovaná. Informace o určitém jevu, která přichází k řídicí soustavě, může být zásadně dvojího druhu:

a) Je v takové formě, jinak řečeno, je takovým způsobem kódována, že řídicí soustava ji může bezprostředně přijímat.

b) Je v takové formě, na jejíž příjem nejsou vstupní části soustavy uzpůsobeny. V tomto případě může informace proniknout do soustavy jediné tehdy, je-li přepracována (překódována) do formy, která odpovídá vstupům soustavy. Např. určité přírodní relevantní jevy musí být většinou charakterizovány odpovídající jazykovou zprávou (tedy překódovány do jazykového resp. numerického kódu), aby mohly informace o nich proniknout např. do soustavy ústředních státních orgánů.

Informace vstupující do řídicí soustavy jsou soustavou jistým způsobem přepracovány a v určitý následující moment času, vystupuje ze soustavy (do vnější paměti) výsledná informace. Výsledná informace má opět formu určitých posloupností elementárních signálů, představujících kód této informace.

Tedy kybernetické zkoumání řídicích soustav nás přivádí k úkolu zkoumat systémy kódování informací a vypracovat systematickou teorii kódování. Vzhledem k tomuto poslednímu úkolu pak vytváření (syntéza) optimalizovaných řídicích soustav, jako významnou součást vyžaduje vytváření systémů kódování (systémů záznamu zpráv) mající určité charakteristiky, např. určitý stupeň „odolnosti“ proti rušivým vlivům při přenosech zpráv atd.

Problematickou forem zachycování zpráv (kódování) se systematicky zabývá základní část exaktní teorie informace — teorie kódování. Podrobněji o základních možnostech teorie informací v analýze a racionalizaci v řízení a v právu jsme pojednali ve speciální studii.⁶⁾

Protože základním prostředkem zachycování a předávání zpráv v oblasti společenského řízení a v právu jsou přirozené národní jazyky, tento úkol budeme většinou redukovat na analýzu a racionalizaci úseků národního jazyka, používaných v této oblasti.

Analýza a racionalizace jazykového dorozumívání a jazykového uchovávání zpráv může přinést v oblasti řízení a práva zejm. tyto výsledky:

a) vytvoří se přesné míry pro určování množství informace v určitých jazykových zprávách, což má mj. stěžejní význam pro optimalizaci řídicích orgánů z hlediska přiměřeného zatížení jednotlivých pracovníků v procesech informování.

b) optimalizaci forem účelových dokumentů z hlediska jejich akceptability příjemci, z hlediska jejich odolnosti proti porušení nesených zpráv atd.

⁶⁾ V. Vrecion, K možnostem teorie informace v právu a řízení (anglicky), cizojazyčný sborník ÚSP ČSAV, 1967.

c) vytvoření optimálních systémů záznamů informací pro jejich uchování event. zpracování v samočinných počítačích.

d) vytvoření optimálních kódů pro technický přenos speciálních okruhů zpráv v nejrůznějších orgánech řízení společnosti, státu a ekonomiky. Speciální okruh zpráv totiž zpravidla vyžaduje speciální kódování, chceme-li, aby jejich přenos technickými prostředky byl maximálně spolehlivý, rychlý a hospodárný.

*

Hlavními exaktními prostředky vhodnými pro řešení tohoto úkolu jsou: statistická analýza, logická analýza, kybernetický experiment a teorie kódování.

Statistická analýza je rozsáhlé odvětví moderní matematiky sloužící v našem případě k odhalení a formulování statistických zákonitostí v řídicích soustavách. Logická analýza je prostředkem odhalení formálně logických zákonitostí v těchto soustavách.

Kybernetický experiment,⁷⁾ stručně řečeno, znamená, že řídicí soustavu nahradíme ekvivalentním modelem, jehož vlastnosti pak zkoumáme. Kybernetickým experimentem může tedy být modelování určitého sociologického procesu v samočinném počítači, vytvoření určitého matematického modelu společenské řídicí soustavy atd.

Teorie kódování je, jak už jsme řekli, systematickou exaktní vědeckou disciplínou, zkoumající procesy kódování. Je součástí obecnější exaktní teorie — teorie informace.⁸⁾, která exaktně a obecně zkoumá podstatu informace a procesy uchování a přenosu informací.

*

Specifikaci tohoto celého úkolu pro potřeby analýzy soustavy ústředních orgánů státu můžeme stručně popsat takto.

Analýza způsobů vyjadřování a zaznamenávání zpráv v této složité společenské soustavě, jinak řečeno analýza kódů informací v této soustavě, znamená detailní zkoumání podstaty a forem všech zpráv významných pro její fungování. Realizace tohoto úkolu, jak byl vymezen výše přísně z hlediska makropřístupu, znamená jen analýzu způsobu vyjadřování a zaznamenávání zpráv, přicházejících z vnějšku do soustavy a vycházejících mimo soustavu ústředních orgánů státu. Jinými slovy, striktní realizace úkolu sub 2) zde znamená zkoumat kódování informací spjatých jen s vnější pamětí této soustavy.

Protože však při kybernetickém zkoumání soustavy ústředních řídicích

⁷⁾ Podrobněji viz např. A. A. Ljapunov, S. V. Jablonskij, *Teoretičeskije problemy kibernetiki*, sborník *Problemy kibernetiki*, No. 9/1963.

⁸⁾ Podrobněji jsme problémy aplikace teorie informace v právu a řízení rozpracovali v práci: V. Vrećion, *K možnostem teorie informace v právu a řízení* (anglicky), cizojazyčný sborník ÚSP ČSAV, 1967.

orgánů státu budeme mít patrně vždy možnost bezprostředně zkoumat i mnoho informačních vztahů a procesů uvnitř soustavy ústředních orgánů, bude opět praktické (podobně jako u úkolu bud 1. výše) úkol ihned rozšířit o zkoumání způsobů vyjadřování a zaznamenávání zpráv v dostupných informačních procesech uvnitř soustavy. Při zkoumání společenské soustavy typu soustavy ústředních orgánů státu je tedy praktické úkol sub 2) bezprostředně rozšířit o zkoumání kódování dostupných informací spjatých i s vnitřní pamětí soustavy.

Zkoumání způsobu vyjadřování a zaznamenávání zpráv, spjatých ať už s vnějšími nebo vnitřními informačními vztahy v soustavě ústředních orgánů státu, znamená přesnou analýzu kódů různých forem zpráv v této soustavě a určení vlastností jednotlivých typů kódování.⁹⁾

V naprosto převážné většině jsou informace v soustavě ústředních orgánů zaznamenávány ve formě jazykových nebo numerických zpráv.

Jen malá část informací je zaznamenávána určitými umělými informačními soustavami, přesněji řečeno umělými kódy. Umělé informační soustavy jsou použity zejména k vyjadřování a přenosu šifrovaných zpráv, ke speciálnímu přenosu zpráv určitými technickými spojovacími prostředky, k uchování a zpracování informací na samočinných počítačích a děroštitkové technice v oblasti ústředních orgánů.

Protože umělými informačními (kódovacími) soustavami je zaznamenávána zatím jen malá menšina informací v soustavě ústředních orgánů a protože analýza umělých kódů je spíše technická záležitost, musí se kybernetický výzkum této společenské řídicí soustavy soustředit na exaktní analýzu jazykových zpráv, tj. jazykových kódů.

Exaktní význam dorozumívání (zaznamenávání a přenosu zpráv) pomocí přirozených národních jazykových soustav v soustavě ústředních orgánů lze rozdělit, jak jsme výše naznačili, na dva relativně samostatné výzkumy:

a) zkoumání obecných vlastností jazykového dorozumívání a aplikace těchto výsledků na poznání a racionalizaci všech procesů jazykového zachycování a přenosu zpráv ve zkoumaných orgánech.

Exaktní zkoumání obecných vlastností jazykového dorozumívání se zabývá teorií informace a zejména *matematická lingvistika*, která se dělí na statistickou lingvistiku, zkoumající kvantitativní vlastnosti jazykového dorozumívání a na algebraickou lingvistiku, zkoumající strukturální (gramatické) vlastnosti jazyků.¹⁰⁾ Náš společenský výzkum se zde zaměřuje v podstatě jen na aplikaci relevantních výsledků uvedených disciplín v obecných úvahách o racionalizaci přenosu a uchovávání zpráv v soustavě ústředních orgánů.

b) Exaktní zkoumání specifických vlastností speciálních informačních vztahů v soustavě ústředních orgánů a racionalizace těchto speciálních informačních vztahů. Jednotlivé informační vztahy v ústředním řízení se odlišují pak obsahem přenášených a zachycovaných zpráv, tak kvantitativními a strukturálními vlastnostmi těchto zpráv.¹¹⁾ Studium kvalitativních

⁹⁾ Viz zejména L. Brillouin, *Science and information theory*, New York 1958. — Srovnej i V. Knapp, *Řízení socialistického státu a teorie informací*, Právník 3, 1963.

¹⁰⁾ Viz zejména P. Sgall a kol., *Cesty moderní jazykovědy*, NČSAV, Praha 1962.

¹¹⁾ Viz zejména P. Sgall a kol., *Cesty moderní jazykovědy*, NČSAV, Praha 1962.

i kvantitativních zvláštností určitých okruhů přenášených a uchovávaných zpráv je významný nejen pro optimální projektování technických zařízení pro přenos a uchování zpráv (včetně projektování kódů pro tyto účely), ale i pro obsahovou i formální optimalizaci speciálních informačních vztahů mezi lidmi.

Výzkum a racionalizace jazykového přenosu a záznamu informací v soustavě ústředních orgánů státu může přinést zejména tyto výsledky:

a) Existující exaktní postupy teorie informace můžeme aplikovat k měření množství informace v jednotlivých jazykových zprávách, přenášených a uchovávaných v soustavě ústředních orgánů. I když existující míry, vybudované teorií informace, zachycují množství informace v libovolné zprávě zatím především ve formálním (syntaktickém) smyslu, je jejich použití přiměřené a významné zejm. k přesnému srovnávání, jak jsou jednotlivci a orgány v ústředním řízení zatíženi příjmem, uchováním a přenosem informací. Tyto míry informace jsou pak významným prostředkem k optimalizaci orgánů, směřující k rovnoměrnému informačnímu i ostatnímu pracovnímu zatížení jednotlivců a orgánů v ústředním řízení.

Teorie informace spolu s inženýrskou psychologií¹²⁾ vystudovaly řadu postupů, jimiž lze kvalitativně oceňovat jednotlivé zprávy, přičemž přihlížíme k subjektivním psychologickým specifikám jednotlivců. V současné době věnuje věda intenzivní pozornost budování speciálních metod, dovolujících kvalitativně oceňovat užitečnost pro jednotlivé příjemce ve společenských řídicích soustavách.

b) Zdokonalení získávání a uchování hromadných informací nutných k účelnému fungování ústředních orgánů. Na racionální získávání a uchování hromadných informací pak mohou navazovat racionální metody analýzy a vyhodnocování těchto informací pro potřeby ústředního řízení. Protože efektivní sběr, shromažďování i vyhodnocování ohromného množství informací nutných k efektivnímu řízení státu není možno provádět bez širokého použití samočinných počítačů, musí být jazykový kód exaktně (matematicky) analyzován právě z hlediska použití kybernetické techniky.

c) Racionalizací forma dokumentů i jazykového vyjadřování v soustavě ústředního řízení. Většina dokumentů, přenášejících určité informace, by měla být standardizována tak, aby přenos zpráv byl maximálně spolehlivý a přizpůsoben experimentálně prověřeným psychologickým vlastnostem příjemce.

Bylo by možno uvést ještě řadu dalších potenciálních výsledků, které by exaktní analýza a racionalizace forem zachycování a přenosu zpráv přinesla při kybernetické analýze jako příklad uváděné soustavy ústředních orgánů státu.

Uvedené úkoly sub 1) a 2), se zabývaly v podstatě jen informačními procesy v řídicích soustavách. Navíc při omezení těchto úkolů jen na makroskopický přístup, kdy samostatná řídicí soustava zůstává neznámou

¹²⁾ Srov. např. sborník *Problemy obščej inženěrněj psichologii*, Leningrad 1964.

„černou schránkou“, jsme se omezovali jen na vnější informační procesy. Na rozdíl od těchto dvou prvních úkolů, další uvedené úkoly kybernetické analýzy řídicích (zejména společenských) soustav mají za cíl zkoumat řídicí soustavy jako funkční celek.

*

Určení funkcí řídicí soustavy

Obecně tento úkol stále patří do oblasti makropřístupu.¹³⁾ Nepředpokládá tedy analýzu a formování vnitřní organizace a fungování zkoumané soustavy.

Znalost „vstupu“ informace a „výstupu“ informace dovoluje řešit otázku, nalézt funkce řídicí soustavy. Obecně funkci řídicí soustavy vymezujeme jako jednoznačné nebo pravděpodobnostní přiřazení určitých „výstupních“ informací (výstupních reakcí) určitým „vnitřním“ informacím (stimulům).

Je zcela zřejmé, že jen se znalostí „vstupních“ a „výstupních“ informací nemůžeme určit úplnou funkci řídicí soustavy (při makropřístupu obecně řečeno, to není možné), ale toliko komponentu této úplné funkce, která je spojena se „vstupní“ a „výstupní“ informací: tj., která je spojena se stavy vnější paměti. Mluvíme-li o „vstupní“ i „výstupní“ informaci, vždy každou určitou „vstupní“ i „výstupní“ informaci spojujeme s určitým momentem času (momentem vstupu, momentem výstupu).

Funkci soustavy, vyvozenou jen ze znalosti „vstupních“ a „výstupních“ informací a bez znalosti vnitřního fungování soustavy, tj. bez znalosti „vnitřního tvaru funkce“, můžeme nazvat nejobecnější (nejhrubší) funkcí soustavy.

Zkoumání takových nejobecnějších funkcí soustavy předpokládá vytvořit určitou časovou škálu, tj. předpokládá určit, v které relevantní momenty času může vstoupit informace do řídicí soustavy a v které momenty času může vystoupit informace ze soustavy. Jinak řečeno, je třeba určit základní nejmenší časovou jednotku, kterou má smysl rozlišovat při zkoumání soustavy. Např. zkoumání fungování většiny řídicích společenských soustav má smysl až s uvažováním větších základních časových intervalů (nikoli např. minut) a naopak u některých technických řídicích soustav je nutno uvažovat i velmi nepatrné časové intervaly.

Dále, opíraje se o experimentování a empirické pozorování chování soustavy, vyjasňujeme závislosti „výstupní“ informace na „vstupních“ informacích. Zde se nejprve určuje, o jaký typ přepracování informací v soustavě jde, zda *determinovaný* nebo *náhodný* (pravděpodobnostní). V případě determinovaného přepracování informací „výstupní“ informace v nějakém časovém okamžiku T_1 je určena jednoznačně „vstupní“ informací (nebo informacemi), z předchozího momentu času T_0 . V druhém případě je závislost „výstupní“ informace na „vstupní“ informaci náhodná.

¹³⁾ Srov. k tomu opět A. A. Ljapunov, S. V. Jablonskij, *Těoretické problémy kybernetiky*, Problemy kibernetiki, No. 9.

Poznámka: Znovu upozorňujeme, že pojem informace chápeme ve smyslu definice uvedené výše, tj. jako stav paměti (viz definici paměti výše). Toto vymezení pojem informace je velmi obecné.¹⁴⁾ *Informace můžeme v podstatě chápat jako jakékoliv materiální působení jednoho objektu na druhý.* Pro člověka je informací nejen jazyková zpráva, ale i jakékoliv fyzikální (materiální) působení vnějšího okolí na člověka, které bylo zaregistrováno jeho centrálním nervovým systémem (receptory tohoto systému).

Na závěr tohoto úkolu se snažíme funkcionálně popsat proces přepracování informací „vstupních“ na informace „výstupní“ v řídicí soustavě. K funkcionálnímu popisu, tj. k exaktnímu popsání postupu přepracování „vstupních informací na „výstupní“, potřebujeme znát dostatečné množství údajů z empirického (např. sociologického) zkoumání soustavy nebo z experimentálního zkoumání soustavy. K tomuto popisu je nutno znát také kódování (vyjadřování) informací v soustavě. Pro formulování všech funkcionálních charakteristik řídicí soustavy je nutno uvažovat všechny možné soubory „vstupních“ informací v určité momenty času, předcházejícímu určitému relevantnímu časovému momentu. Pro každý tento soubor „vstupních“ informací nalézáme soubor možných „výstupních“ informací. Jestliže ve zkoumaném případě jde o determinované přepracování informací v soustavě, tj. o determinované fungování soustavy, pak pro každý soubor „vstupních“ informací budeme mít vždy jeden a tentýž soubor „výstupních“ informací. V tomto případě dostaneme jednoznačnou funkci, přesněji řečeno jednoznačnou nejobecnější funkci soustavy (protože důsledně neanalyzujeme vnitřní fungování soustavy), popisující závislost „výstupních“ informací na „vstupních“. Tuto funkci řady společenských řídicích soustav je možno exaktně vyjádřit např. prostředky algebry, logiky, postupy vícehodnotných logik pomocí omezených determinovaných operátorů, prostředky rekursivních funkcí atd.

Jestliže přepracování informací v soustavě má náhodný charakter, pak „výstupní“ informace není jednoznačnou funkcí „vstupních“ informací. Tento výsledek charakterizujeme souborem možných „výstupních“ informací, následujících po určitém souboru „vstupních“ informací a zákonem rozložení, popisujícím pravděpodobnost výskytu té nebo oné „výstupní“ informace z uvedeného souboru. Tato funkce může být popsána např. prostředky pravděpodobnostní logiky, v pojmech algoritmů a operátorů s náhodnými elementárními akty, aparátem teorie náhodných procesů atd. K uvedeným problémům těsně přimyká otázka o důkladné mikropřístupové analýze funkcionálních soustav, dovolující úplně popsat proces přepracování informací v soustavě.

V oblasti státně-politického řízení a práva existují jak soustavy determinované, tj. soustavy, kde funkce popisující vztah mezi „vstupními“ a „výstupními“ je jednoznačná, tak i soustavy náhodné (pravděpodob-

¹⁴⁾ Srov. zejména A. A. Ljapunov, S. V. Jablonskij, Teoretičeskije problemy kibernetiki, Problemy kibernetiki, No. 9.

nostní). Např. za determinovanou soustavu (proces) lze pokládat např. správný postup určování výživného oprávněným osobám podle našich právních předpisů, náhodnou soustavou je např. skupina spotřebitelů, účastníci se tržních vztahů.

Lze říci, že společenské řídicí soustavy, v nichž je nechána volnost uplatňovat v určitých vnitřních úkonech subjektivní vůli jednotlivců, jsou náhodnými (pravděpodobnostními) soustavami. Toto tvrzení je ovšem relativní vzhledem k současnému stavu vědeckého zkoumání duševních, tedy i volních procesů. S rozvojem vědeckého zkoumání duševních procesů může být u řady volních procesů poznán jejich determinovaný charakter.

Potom by ovšem chování řady společenských soustav dříve chápaných jako náhodných, bylo vymezeno jako determinované vzhledem k vnějším podnětům na subjekty v soustavě a vzhledem k jejich aktuálním vlastnostem.

Mnoho společenských soustav např. z oblasti aplikace práva má, resp. může mít, při optimálním fungování i vzhledem k současnému stavu vědeckého poznání charakter determinovaných řídicích soustav. Tato determinovanost může být často velmi skrytá a lze ji objevit jen důkladnou analýzou dílčích funkčních (kauzálních) vztahů v soustavě. Při povrchním studiu se však i tyto soustavy jeví většinou jako soustavy náhodné.

*

Na základě uvedených poznatků a úvah lze formulovat tento základní metodologický požadavek při zkoumání objektů a jevů (řídicích soustav) v oblasti řízení společnosti a práva.

Tento metodologický požadavek neplatí ovšem jen z postupu určování funkce společenské soustavy na úrovni makropřístupu. Obecně a zřejmým způsobem se tento požadavek vztahuje i na určení úplného vnitřního fungování společenské řídicí soustavy, což jako samostatná navazující etapa kybernetických výzkumů bude uvedeno až v navazující separátní studii autora.

Prvním vědeckým cílem zkoumání společenského jevu (objektu) musí být důkladná analýza všech dílčích procesů jevu, jejímž cílem je zjistit, zda jev (řídicí soustava) koncepcí nemá determinovaný charakter. Teprve když taková seriózní vědecká snaha bude neúspěšná, ať už proto, že zkoumaný společenský jev je imanentně jevem s náhodnými prvky nebo proto, že současné vědecké metody poznání a formulací společenského jevu jsou nedostačující — se snažíme exaktně formulovat společenský jev jako náhodný jev.

Současné nadměrné zdůrazňování tzv. mnohotvárnosti lidského subjektu, mnohostrannosti jeho vůle a chování atd. je způsobeno někdy i nedostačnou vědeckou znalostí procesů v nervovém a receptorickém systému člověka. Současná psychologie je relativně ještě velmi povrchní a v podstatě vůbec nezná vnitřní duševní (neuroinformační) procesy. Exaktní analýza nervové soustavy v oborech neurologie, neurofyzilogie, založené

na biofyzice, biochemii, teorii informace a matematice je teprve v počátcích.

Lze očekávat, že s rozvojem vědeckého poznání duševních procesů, které bude používat přiměřené exaktní, zejm. experimentální metody (nikoli tedy např. psychologické metody introspekce), se budou poznatky biologie, neurologie atd. úzce integrovat s vědeckým zkoumáním společenských věd a hluboká znalost podstaty duševních pochodů umožní poznat determinovaný charakter mnohem širšího okruhu dílčích funkčních vztahů společenských jevů. Jinými slovy, lze očekávat, že věda hlubokým studiem duševních rozhodovacích, volných aj. procesů pozná mnohdy jejich alespoň částečný determinovaný průběh vzhledem k vnějším podnětům a přesně zjištěným vlastnostem subjektu.

Realizace uvedeného metodologického požadavku se ve společenských vědách velmi často obcházela povšechnými úvahami a frázemi o dialektičnosti a mnohotvárnosti složitých společenských jevů. Tato povšechná, jistě často pravdivá, hodnocení společenských jevů (řídících soustav) však musí být chápána jako úvod k vědeckému zkoumání těchto jevů. I velmi mnohotvárné jevy mohou být koneckonců determinované a i determinované jevy podléhají dialektickým principům. Okrajově poznamenejme, že bylo žádoucí a za současného stavu poznání patrně možné, aby věda principy dialektiky přesněji definovala.

*

Hlavními exaktními prostředky¹⁵⁾ kterými současná věda disponuje k řešení úkolu nalézt a formulovat obecnou funkci soustavy, tj. nalézt a formulovat charakter funkční závislosti „výstupních“ informací na „vstupních“, jsou: kybernetický experiment a matematická teorie pravděpodobnostních procesů a funkcionálních systémů, které ovšem zahrnují řadu speciálnějších exaktních disciplín.

Pro kybernetické zkoumání libovolných společenských řídících soustav (objektů, jevů v podstatě platí vše, co jsme řekli při obecném vymezení úkolu. Nalezení obecné funkce, tj. funkční závislosti „výstupních“ informací na „vstupních“, např. soustavy ústředních orgánů státu nebo soudního senátu předpokládá, že z dostatečně dlouhodobého sledování fungování těchto orgánů známe jakými „výstupními“ informacemi orgán reagoval na jednotlivé soubory „vstupních“ informací.

Soustava ústředních orgánů státu je příliš složitou řídící soustavou, v níž „výstupní“ informace jsou zpravidla výsledkem složitého přepracování „vstupních“ informací. Bez vnitřní analýzy fungování této soustavy, která ovšem přesahuje rámec tohoto makropřístupového úkolu, se závislost „výstupních“ informací na „vstupních“ bude většinou jevit jako závislost náhodná (pravděpodobnostní). Navíc u této soustavy četnost stejných úkolů, tj. četnost stejných souborů „vstupních“ informací, ne-

¹⁵⁾ Srov. zejména A. A. Ljapunov, S. V. Jablonskij, Teoretické problémy kybernetiky, Problemy kibernetiki, No. 9.

bude dostatečná, aby bylo možno *stanovit přesné pravděpodobnosti při stanovení obecných (nejobecnějších) funkcí soustavy úředních orgánů státu.*

Přesnější charakter funkcí soustavy ústředních orgánů státu může být určen až při mikropřístupové analýze vnitřních funkčních vztahů v soustavě. Taková vnitřní funkční analýza soustavy ústředních orgánů státu, jaž už jsme řekli, předpokládá rozčlenit činnosti celé soustavy na dílčí agendy. U každé agendy pak samostatně určujeme charakter závislosti jejich „výstupních“ informací na „vstupních“. Můžeme ovšem dále zkoumat i vnitřní funkční vazby každé agendy. Při takovém detailním přístupu k funkcím soustavy ústředních orgánů se může ukázat determinovaný charakter mnoha dílčích úkonů nutných k realizaci funkcí soustavy. U náhodných (pravděpodobnostních) funkcí této soustavy pak takový detailní přístup umožní stanovit daleko přesněji hodnoty pravděpodobností ve vyjádření funkce, protože četnost dílčích agend bude zpravidla dostatečně velká. Lze očekávat např., že reakce soustavy ústředních orgánů státu budou mít determinovaný jednoznačný charakter, přijdou-li z vnějšku mimořádně významné informace (impulsy). Takové závažné úkony ústředních orgánů jsou většinou jednoznačně normativně určeny v zákonech nejvyšší právní síly (např. při stavu válečného ohrožení). Na méně významné „vstupní“ informace mohou tyto orgány reagovat v podstatě determinovaně, tuto determinovanost však většinou nebude možno odhalit jen na základě makropřísoupu, tj. jen podle „vstupních“ a „výstupních“ informací.

U méně složitých společenských soustav bude zpravidla charakter jejich funkcí mít ve větším rozsahu determinované prvky. Příkladem takové soustavy menšího stupně složitosti jsou soudní senáty všech stupňů. Pokud by soudy rozhodovaly optimálně podle požadavků, které na ně klade právní řád, řada úkonů při jejich činnosti by měla determinovaný charakter.¹⁶⁾

*

Ve studii jsme se tedy snažili systematicky rozpracovat na základě zkušeností s řešením konkrétních projektů aplikace kybernetiky a automatizace v právu a řízení základní teoretické a metodologické otázky aplikace kybernetiky a s ní souvisejících exaktních metod v oblasti státu a práva. Na výše systematicky uvedené obecné úkoly kybernetické analýzy jeví, tj. objektů a procesů, z oblasti státu a práva, systematicky navazuje posloupnost speciálních úkolů, kybernetických výzkumů zaměřených na podrobnou exaktní analýzu jevů.

Protože tato studie by překročila přiměřený rozsah, obsah a metodologii těchto detailnějších, tj. mikropřístrojových úkolů kybernetické analýzy uvedeme v separátní studii.

¹⁶⁾ Viz např. algoritmicovou analýzu určení výživného popsanou v práci V. Vrecion, J. Morávek, *Algoritmus určení výživného oprávněným osobám podle principů socialistického práva*, sborník Stát a právo, NČSAV 1967.

**Some Theoretical Aspects of the Application of Cybernetics
in the Sphere of Government and Law**

SUMMARY

In his study, the author systematically discusses and formulates the fundamental theoretical and methodological questions of applying cybernetics and the related exact methods of study in the sphere of government and law. The author derived his theoretical and methodological arguments in particular from experience gained in the realization of a number of concrete projects of applying cybernetics and automation in the spheres of law and management.

He defines cybernetics (in accordance with Liapunov) as a science studying the rules of complex systems of management and control. Such systems determine objects whose structure, elements, co-ordinates of elements, information and function may be defined. The overwhelming majority of phenomena (objects, processes) in the sphere of government and law have the character of complex systems of management and control and therefore belong within the sphere of cybernetic studies.

The author systematically defines the sequence of the principal tasks of the cybernetic approach to the study of the systems of management and control (objects, processes) in the sphere of government and law. This sequence includes the following tasks:

Macro-approach: (1) finding the streams of information important for the general functioning of the system, (2) determining the codes of information, (3) determining the function of the system, (4) study of the functioning of the system.

Micro-approach: (5) defining the relevant elements of the system, (6) determining the relevant relations between the elements of the system, (7) algorithming of the system, (8) analyzing the system, (9) synthesis of the system, (10) study of the evolution of the system, (11) exact study of the reliability of the system.

The author discusses in detail the content and method of realizing every individual task of the macro-approach and supplements the definition of every task with a definition of the exact methods (especially mathematical) adequate for solving the respective task.

The explanation is supplemented with concrete examples of cybernetic study of phenomena in the sphere of government and law.

The author discusses in detail the tasks involved in the micro-approach in a subsequent, separate study.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

IURIDICA 2/1968

Universita Karlova v Praze 1968

Redakční rada série Iuridica:

prof. dr. V. Outrata (předseda), doc. dr. Z. Lukeš (tajemník), prof. dr.

J. Boguszak, doc. dr. J. Hrdlička, doc. dr. O. Novotný

Graficky upravil Jaroslav Příbramský

Z nové sazby písmem Primus vytiskl TISK, knižní výroba, n. p., Brno,
závod 1

Náklad 600 -- Vydání 1.

Cena brožovaného výtisku Kčs 10,-

V MONOGRAFICKÉ ČÁSTI
ACTA UNIVERSITATIS
CAROLINAE
IURIDICA
VYŠLO OD ROKU 1963:

Milde Michael, dr., The problems of liabilities in international carriage by air (anglicky),

Malý Karel, dr., Pozemkové zákony říjnové revoluce,

Čepelka Č., dr., Les conséquences juridique du délits en droit international contemporain (francouzsky),

Radvanová Senta, dr., Rozvod manželství v čs. právu,

Císařová Dagmar, dr., Obhájce v čs. trestním řízení,

Kučera Zdeněk, dr., Suretyship in private international law (anglicky),

Tomeš Igor, dr., Old age pension, condition of eligibity (anglicky)

Publikace lze obdržet nebo objednat
v knihovně právnické fakulty
University Karlovy,
Praha 1, nám. Curieových 7

